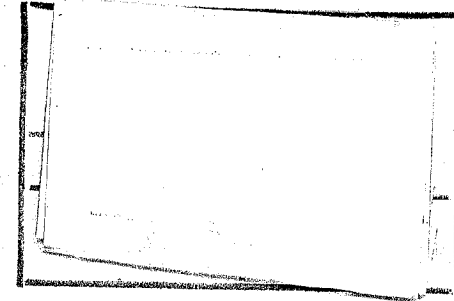

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 815

ZİYA PAŞA

Doç.Dr.Önder GÖÇGÜN

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 43

Kapak Düzeni : Saim ONAN

III

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	V-VI
Hayatı	7-12
Eserleri ve Edebî Kişiliği	13-32
Eserlerinden Seçmeler:	
Kaside	34-35
Kaside	36-39
Gümüşsuyu Çeşmesi'ne Tarih	40-41
Tercî-i Bend	42-49
Terkîb-i Bend	50-73
Tercî-i Bend	74-95
Gazel	96-97
Gazel	98-99
Gazel	100-101
Gazel	102-103
Gazel	104-105
Şarkı	106-107
Şarkı	108-109
Sebeb-i Tertîb-i Harâbât	110-115
Meşrût u Ahvâl-i Şâirî	116-125
Rüya	126-133
Defter-i A'mâlîm'den	134-139
Zafer-nâme Şerhi'nden	140-141
Bibliyografya	143-145

ISBN 975 - 17 - 0039 - 6

© Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987

Onay : 25.6.1987 tarih ve 928.1-2903 sayı

Birinci baskı, 1987

Baskı sayısı : 15.000

Tekser Ofset - İZMİR

Ö N S Ö Z

Bu kitapta; Tanzimat Edebiyatı'nın ünlü şâiri, fikir, san'at ve devlet adamı Ziyâ Paşa'nın hayatı, eserleri ve onlardan seçtiğimiz parçalar yer almaktadır.

Ziyâ Paşa'nın; özellikle başından geçen çeşitli siyâsî ve sosyal olaylara bağlı olarak yazdığı tecrübe yüklü, hikmet dolu, ibret ve nasihat verici, yol gösterici şiirleri, o zamandan bugüne kadar dillerde dolaşarak gelmiş, hattâ bazı beyitleri, mısraları âdetâ birer atasözü hüviyeti kazanmıştır. Biz burada, gerek bunlardan ve gerekse diğer nazım ve nesir türündeki eserlerinden seçmeler sunuyoruz. Onların, her seviyedeki okuyucu tarafından kolayca anlaşılmasını sağlamak üzere, karşılıklarına kısaca anlamlarını vermeyi uygun bulduk. Hiç şüphesiz, bu metinlerin esas mâhiyeti; rûhunda, özünde saklıdır. Bunları tam anlamıyla değerlendirebilmek için ise, yazıldıkları devrin tarihi, siyâsî, sosyal ve psikolojik şartlarını ve o şartlar çerçevesinde Ziyâ Paşa'nın mâcerasını, durumunu, yerini çok iyi bilmek gerekir.

Seçtiğimiz metinlerde de açıkça görüleceği üzere, çoğu zaman ağırbaşlı nasihatlerde, öğütlerde bulunan şâirimiz; bunu, bazen yergi, sitem ve alayla birlikte verir. Bazen de :

Râhat ü ikbâl ile olmak dilersen kâm-yâb
Çal becer uydur mucâzâtından etme ictinâb

(Rahat ve huzur içinde yaşamak, ilerleyip yükselmek, arzularına ulaşmak, mutlu olmak istersen; çal, becer, uydur ve yaptığın işin karşılığınan, cezasından asla çekinme !)

.. gibi kötüyü, çirkini, insanı aşağılatıcı tutum ve davranışları benimser görünerek; temeldâ, bunlardan hareketle asıl, memleket ve millet, hattâ insanlık hayrına iyiyeye, güzele yönelmeyi telkîn ve tavsiye eder. Bu ince noktayı, bilhassa gözden uzak tutmamak ve eserleri, ona göre değerlendirmek yerinde olur.

Kendisinin de, bir zamanlar Vâli olarak vazife gördüğü, önemli ve çok değerli hizmetler verdiği Konya'da hazırladığımız bu çalışma; Ziyâ Paşa'yı ve eserlerini tanıtmak, sevme ve sevdirmeye görevini yerine getirebilirse bu, hem şâirimizin rûhunu ve hem de bizi mutlu edecektir.

Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN

H A Y A T I

Ziyâ Paşa, 1829 yılında İstanbul Kandilli'de doğdu⁽¹⁾. Babası, Galata Gümrüğü kâtiplerinden Erzurum'lu Feridüddin Efendi'dir⁽²⁾.

Önce, Kandili'deki Mahalle Mektebi'ne, daha sonra da devlet dairelerine eleman yetiştirmek üzere kurulmuş bulunan Edebî İlimler Mektebi⁽³⁾ ne devam etti⁽⁴⁾.

Daha 15 yaşında iken, lalası İsmail Ağa'dan Halk Edebiyatı zevkini alarak Âşık Ömer'i, Âşık Kerem'i, Âşık Garib'i, Gevherî'yi okudu⁽⁵⁾. Bir müddet sonra, onlara nazireler ve bazı okul arkadaşlarına da hicviyeler yazmaya başladı. 1845 yılında öğrenimini tamamlayarak, Vilâyet Mektûbî Kalemi'ne memur olarak girdi⁽⁶⁾. Orada da, Dîvân Edebiyatı'na karşı ilgi duymaya başladı. Bunda, birlikte çalıştığı Fatin Efendi'nin büyük rolü oldu⁽⁷⁾. Kendisine ilk etki eden Divân şâirleri Vehbi ile Vâsif idi. Kısa zamanda onları taklide özendi ve artık, klâsik tarzda eserler yazmak heyecanını duymaya

-
- 1) Doğum tarihi ile ilgili olarak, çeşitli tesbitlere dayalı fazla bilgi için bkz: Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil, "Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma" Ank. 1979, 1. cild, 2. bsk. s. 2-4
 - 2) "Ziyâ Paşa'nın Evân -ı Tufûliyyeti Hakkında Makâlesi" Mecmua -i Ebuzziyâ, 15 Rebiü'l-evvel 1289 / 1872 nu : 13, s.419
 - 3) Osman Ergin, "Türkiye Maarif Tarihi" c.I, s. 55-56
 - 4) Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil, a.g.e., s.8
 - 5) Ziyâ Paşa, "Harâbât" Mukaddime, Sebeb -i Tertîb -i Harâbât kısmı, İst. 1291 s. 4
 - 6) Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil, a.g.e., s. 16
 - 7) "Ziyâ Paşa'nın Evân -ı Tufûliyyeti Hakkında Makâlesi" a.g.y., s. 247

başladı. Eski Edebiyatımız'daki söyleyiş kudretine duyduğu hayranlığı:

Yârab bu ne sihr, ne kerâmet (8)

diye dile getirdi. Halk Edebiyatı'ndan, Divân Edebiyatı'na bu meyli; kendisine göre bir dünyadan, başka bir dünyaya geçmek gibi idi. O arada, Arapça ve Farsça özel dersler aldı ve edebiyat alanında bilgisini artırmaya gayret gösterdi. Diğer taraftan, iki ayrı edebiyat çevresine girdi. Bunlardan birincisi; Hâfız Müşfik, Âli, Emin Firdevsî, Gâlip Bey, Hâlet Bey gibi şâirlerin gittikleri Gümüşhalkalılar, Servililer, Altunoluklar .. gibi meyhanelerdi (9). İkincisi ise, Mahmud Paşa Câmii civarında, devrin ünlü bilginlerinin ve şâirlerinin toplantı, ilmî ve edebî konuşmalar yaptıkları Lebib Efendi Konağı idi (10).

1856'da, Mustafa Reşid Paşa'nın yardımı ile Saray'a alındı ve Mâbeyn -i Hümâyün Beşinci Kâtibi oldu (11). Ethem Paşa'nın tavsiyesi üzerine, Fransızca öğrenmeye başladı. Bu çalışmalarını kısa sürede ilerleterek, daha Mâbeyn kâtipliği sırasında Fransızca'dan Tartüf ü ve Engizisyon Tarihi'ni Türkçe'ye çevirdi (12).

1861 yılı sonlarında, Mâbeyn'deki vazifesinden uzaklaştırılmasına az bir zaman kala; her hafta Salı günleri Hersekli Ârif Hikmet Bey'in Lâleli'deki evinde

8) Ziyâ Paşa, "Harâbât" s. 4

9) Ebuzziya Tevfik, "Nümüne -i Edebiyyat -ı Osmaniyye" İst. 1308, s. 248

10) İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, "Son Asır Türk Şâirleri " İst. 1938, c. II s. 869-870

11) Tercümân-ı Ahvâl gzt. , nu: 355, 19 Muharrem 1280/1863

12) Ebuzziya Tevfik, a.g.e. , s. 249-251

toplanarak şiir ve edebiyat sohbetlerinde bulunan, birlikte gazeller ve kasideler tertip eden Encümen -i Şuarâ (Şâirler Topluluğu)' ya katıldı. Burada Lebib Efendi, Osman Şems Efendi, Hoca Nâilî, Manastırlı Fâik, Recâi -zâde Celâl, Kâzım Paşa, Hâlet, Hakkı, Hersekli Ârif Hikmet, Fâik Memduh ve Nâmık Kemâl gibi isimler bulunuyordu (13).

Aynı yıl, Saray'dan uzaklaştırılmak maksadıyla Zabtiye Müsteşarlığı'na tâyin edildi. On üç gün sonra da, Atina'ya sefir oldu. Ancak O, bu vazifeye gitmeyerek istifa etti. Bunun üzerine Kıbrıs'a mutasarrıf oldu. Kıbrıs Mutasarrıflığı'na 1862 yılı Nisan ayında başlayan şâirimiz, böylece «Paşa» ünvanını aldı. Artık, «Ziyâ Bey» adı, «Ziyâ Paşa» şekline dönüşmüş bulunuyordu. Kıbrıs'ta, çeşitli alanlarda aktif çalışmalar yapan şâirimiz, bir de okul ile câmi inşa ettirdi (14). Daha sonra İstanbul'a döndü ve Bosna müfettişliği'ne tâyin olundu. Lâkin, o vazifede fazla kalmayarak, istifasını verdi. 1863'de, on iki bin kuruş maaşla Amasya Mutasarrıfı oldu (15). Burada da birçok imâr faaliyetlerine girişti. Amasya ile beş kazasında altı Hükümet konağı, altı ilkokul, altı saat kulesi, bir lise, bir hapisane yaptırdı. Geniş yollar, meydanlar açtırdı, yeni iş yerleri ile bir bedesten inşa ettirdi. Hayvanlara ve ürünlere musallat olan zararlılarla, hastalıklarla mücadele etti (16). O ara-

13) İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, "Hersekli Ârif Hikmet Divânı" İst. 1334, s. 18-19 ve:

Süleyman Nazif, "İki Dost" İst. 1925, s. 40

14) G.Hill, "A History Of Cyprus" Cambridge 1952, p. 236

15) Prof. Kenan Akyüz, "Ziyâ Paşa'nın Biyografisine Âit Belgeler" Türk Dili, c:V sayı: 57, s. 547

16) Rûznâme -i Ceride -i Havâdis, nu: 202 Rebiü'l-evvel 1282/1865, s. 820 ve:

a.g.zt. , nu: 296, 16 Receb 1282/1865 s. 1182

da, bütün bu hizmetlerini ebedileştiren tarih manzumeleri de kalem aldı (17).

Buradan Canik mutasarrıflığı'na tâyin oldu, ancak vazifeye başlamadan (18) İstanbul'a döndü ve Sultan Abdülaziz için şu teşekkür manzumesini yazdı:

Derdinle görsen ne hâle girdim
Varımı cânımı yoluna verdim
Yıllarca vaslın özledim durdum

Dünya gözüyle ben seni gördüm
Ömrümde bugün murâda erdim (19)

İstanbul'da, aynı yılın Ekim ayında yeniden Meclis-i Vâlâ üyeliğine getirildi (20). Lâkin, İmparatorluğun Sırbistan, Suriye ve Girid gibi yerlerdeki ayaklanmalarla toprak kaybetmeye başlaması ve bilhassa, Belgrad Kalesi'nin Sırbistan'a verilmesi üzerine, Hükûmet'e karşı cephe aldı. Âli Paşa ile bir ara düzelen arası, yeniden açıldı. Muhbir gazetesinde açıkça ve ağır tenkidlerde bulundu. Hükûmet de, izlediği iç ve dış siyâsete karşı çıkanları İstanbul'dan uzaklaştırmak istedi. Bu maksatla Nâmık Kemâl'i Erzurum Vâli Yardım-

17) Külliyyât-ı Ziyâ Paşa, İst. 1342/1924, s. 105-107

18) Şâirimizin, Canik'e tâyin olunması ve fakat bu vazifeye başlamaması hakkında haberler için bkz:

Rûznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 298, 18 Receb 1282/1865 s. 1189 ve;

a.g. gzt., nu: 326, 29 Şaban 1282/1865 s. 1302

19) Eş'âr-ı Ziyâ, İst. 1298, s. 231-232

20) Rûz-nâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 505, 27 Cumâde'l-ülâ 1282/1865

cılığı'na, Ziyâ Paşa'yı da ikinci defa olmak üzere Kıbrıs mutasarrıflığı'na tâyin etti (21). O da, havası kendisine ve âilesine yaramadığı için Kıbrıs yerine Rodos Mutasarrıflığı'nı istedi. Bu teklifi kabul olunarak, Rodos Mutasarrıflığı verildi (22). Ne var ki, bundan dört gün önce Ziyâ Paşa, Nâmık Kemâl ile birlikte yurd dışına kaçmıştı (23). Şâirimiz, 7 Receb 1871'de Paris'te yazdığı bir Kaside'de bu kaçışının, Âli Paşa'nın kininden ve düşmanlığından uzaklaşmak için olduğunu belirterek:

Bir başka çâre kalmadı tahlis-i cân için
Terk-i diyâra eyledim âhir azîmeti (24)

(Canımı kurtarmak için başka bir çâre kalmadığından, sonunda vatanı terk ettim.)

der. Hükûmet ise, onların bu kaçışlarını kötü niyetlerine bağlayarak; Ceride-i Havâdis gazetesıyla, itham edici bir üslûp içerisinde halka duyurur.

Ziyâ Paşa, Paris'te; Nâmık Kemâl, Ali Suâvi, Kânî Paşa-zâde Rifat Bey, Âgâh Efendi, Necip Paşa'nın torunu Mehmed Bey, Reşad Bey, Nuri Bey gibi Jön-Türkler ile birlikte, Prens Mustafa Fâzıl Paşa'nın maddî himâyesi altına girdi. Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın kardeşi olan

21) Muhbir gzt., nu:41 5 Muharrem 1284/1867

22) Ziyâ Paşa'nın, bu husustaki isteği ve kendisine verilen resmî cevap metinleri için bkz:

Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil, a.g. e., -vesikalar bölümü-vesika: XIV, XV s. 324-325

23) Ebuzziyâ Tevfik, "Yeni Osmanlılar" Yeni Tasvir-i Efkar, nu: 15 14 Haziran 1909 ve:

Ali Suâvi, "Yeni Osmanlılar Tarihi" Ulûm gzt., II, 15 s. 1909

24) Külliyyât-ı Ziyâ Paşa, İst. 1342/1924, s. 62

Mustafa Fâzıl Paşa, Mısır Vâliliği verâsetinden mahrum bırakılmış, buna karşılık kendisine dört buçuk milyon İngiliz lirası tazminat verilmişti. O da, Paris'te Jön-Türkler'in temsilcisi durumuna geldiği gibi, büyük serveti ile onların birinci derecede koruyucusu, maddî destekçisi olmuştu.

Ziyâ Paşa ve Nâmık Kemâl'in de Paris'e gelmesiyle, Paris'deki evini Jön-Türkler'e açan Mustafa Fâzıl Paşa; ayrıca servetinden, herbirine teker teker maaş da bağladı (25).

O sırada Paris'de, geniş bir alanda her milletin tarım ürünlerini ve makinalarını teşhir üzere büyük bir sergi açıldı. 3. Napolyon tarafından, Sultan Abdülaziz de buraya davet edildi. Ancak, oradaki varlıkları Padişah'ı rahatsız edeceğine kesinlikle inanılan Yeni Osmanlılar, yani Jön-Türkler, Fransa'yı terk etmeye zorlandılar.

30 Haziran 1867'de Paris'ten ayrılan Jön-Türkler'den Ziyâ Bey ile Nâmık Kemâl, Ağâh ve Suâvi Efendiler Londra'ya; Mehmed, Reşad ve Nuri Beyler Jersey adasına; Kâni Paşa-zâde de Brüksel'e gitti (26).

Sultan Abdülaziz; Fransa gezisini tamamlayıp, İngiltere Kraliçesi Viktorya'nın daveti üzerine bu defa Londra'ya geçti. O arada Ziyâ Paşa, kendisini Avrupa'ya kaçmaya zorlayan sebepleri sıraladığı meşhur "Arz-ı Hâl" 'ini, Padişah'a sunmak fırsatını buldu. Daha sonra Londra'da, Nâmık Kemâl ile birlikte Muhbir ve Hürriyet gazetelerini çıkardı. İstanbul'da bulunan ve artık Yeni Osmanlılar'ın Hükümet'e cephe almalarını istemeyen Prens Mustafa Fâzıl Paşa, daha birinci sayısından itiba-

25) Yeni Tasvîr-i Efkâr, nu: 119 27 Eylül 1909

26) Ali Kemâlî, "Abdülaziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati" İst. 1944, s. 115

ren Hürriyet gazetesine açıkça karşı koyarak, kendilerine; «ya susarlar, ya da paralarını keserim.. » yollu bir emir gönderdi. O'nun bu kesin emrine uyan Nâmık Kemâl, Hürriyet'ten ayrıldı. Ziyâ Paşa, Hürriyet gazetesini tek başına İngiltere'de ve oradan gittiği İsviçre'de çıkarmaya başladı. Buradaki yazılarında Tanzimat'ı, yabancılara verilen türlü imtiyazları, hakları, eğitim sistemini, edebiyatımızın şiir ve nesir dilinin anlaşılabilir durumunu açıkça tenkid ettiği gibi, karşılarında bulunduğu Âli ve Fuad Paşalar'a da çattı. Cenevre'de, Hürriyet'in yüzüncü sayısını tamamlayınca, Ali Suâvi'nin tavsiyesi üzerine yayını durdurdu. Orada ayrıca:

Görmeden âsâr-ı Nisân'ın bahâr elden gider
Güller âhir râm olur ammâ hezâr elden gider (27)

...
Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm
Dolaşdım mülk-i İslâm'ı bütün vîrâneler gördüm (28)

...
Ne kânûna ne cebr ü zora ne Hünkâr'a tâbidir
Bu bender-gehde herkes dirhem ü dinâra tâbidir (29)

...
beyitleriyle başlayan gazellerini yazdı ve Marsilya'daki Ali Suâvi Efendi'ye gönderdi. O da bunları, ilk olarak Ulûm gazetesinde neşretti.

1870-1871 yıllarında, Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın

27) Ulûm gzt., 15 Şaban 1287/1870, s. 96

28) a.g.gzt., ayn. shf.

29) a.g.gzt., s. 115

baskısıyla bir karamsarlık havasına giren Ziyâ Paşa; tamamiyle buruk, çekingen bir insan hâline geldi. Mısır; şâirimizi, konuşacağı adamlara kadar takip ve tehdid ediyordu. Mustafa Fâzıl Paşa da maddî desteğini çekti. İstanbul'daki sarraflara olan borcunun, fâizi bile asıl borcunu aştı. Oradaki âilesi de hayli sıkıntıya düştü. Bu duygular içinde:

Dehrin ne safâ var acaba sîm ü zerinde
İnsan bırakır hepsini hîn-i seferinde (30)

(Şu dünyanın servetinde ne zevk var, bilmiyorum;
çünkü insan, onların hepsini ölümle terk eder, gider.)

Milyonla çalan mesned-i izzetde ser-efrâz
Birkaç kuruşu mürtekibin câyı kürekdir (31)

(Milyonlar çalan baştacı edilir, kendisine büyük
makamlar verilir; birkaç kuruş alan ise, kürek cezasına
çarptırılır.)
şeklinde şiirler kaleme aldı.

Daha sonra Cenevre'den Paris'e gitti ve birkaç haf-
ta geçince, Âlî Paşa'nın öldüğü haberini aldı. Yurda
dönüp, dönmeme konusunda hayli tereddütler gösterdi
ise de, İstanbul'dan aldığı davet üzerine, 29 Kasım
1871'de Paris'ten yola çıkarak (32), İstanbul'a geldi ve
böylece beş yıllık Avrupa macerası sona erdi.

1871 yılının son günlerinde Dîvân-ı Ahkâm-ı Ad-
liyye'de kurulan İcrâ Heyeti Reisliği'ne tâyin olundu (33).
Lâkin, devamlı hastalık çekmeye ve hattâ ihtiyarlık ha-

30) Külliyyât-ı Ziyâ Paşa, İst.1342/1924, s. 138

31) a.g.e., s. 143

32) Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil, a.g.e., -vesikalar bölümü - ve
sika: LXXVI, s. 394

33) Nâzım Paşa, "Bir Devrin Tarihi" Cumhuriyet gzt., 6
Şubat 1932, tefrika nu: 15

vasına girmeye başladı. Bununla birlikte, Midhat Paşa
ile dayanışma içinde çalışarak, Adliye işlerinin düzene
konulmasında büyük gayret gösterdi. Bu vazifede iken,
bir işten dolayı azledildi ve böylece ciddi bir maddî
sıkıntının içine düştü. Son derece güç durumda bulun-
duğu bir gün, Hristiyan misyonerlerden birisi kendisine
gelerek; «büyük para karşılığında, - lâkin devletin ve
milletin menfaatlerini zedeleyebilecek tarzda - isimsiz,
imzasız bir kitap yazması..» teklifinde bulundu. O'nun;
hastalıktan ve sıkıntıdan, zaruretten kıvranan hâline
rağmen, son derece takdire değer bir ibret vesikası deni-
lebilecek, Türk'ün şeref ve haysiyetine yaraşan asil ce-
vabı ise şu oldu :

" - Efendi !.. Siz beni, paraya; dînini, ismini, milli-
yetini satar bir adam mı zannediyorsunuz? " (34)

Bütün bunlardan sonra şâirimiz; dış şartlardan
bıkılmış, bezmiş bir durumda, düşüncelerinden ziyade
duyguları ile yaşamak isteyerek, Klâsik Şiir'e yöneldi ve
"Harâbât" (35) adlı antolojik eserini tertip etti. Nâmık
Kemâl ise, O'ndaki bu değişikliği hayretle karşıladı ve bu
kitabını, "Tahrîb-i Harâbât" (36) ve "Takip" (37) adlı eser-
leriyle tenkid etti. Ziyâ Paşa, çok sevdiği Nâmık Kemâl
Bey'i kırmamak için, O'nun yer yer hissî ve hattâ hatalı
tenkidleri (38) ne aldırılmaz göründü.

Sultan 5.Murad'ın tahta geçmesi üzerine, Mâbeyn
Başkâtipliği'ne getirildi. Ancak, bu makamda bir gün

34) a.g.gzt., 21 Şubat 1932, tefrika nu:28

35) Harâbât, İst. Şaban 1291, Matbaa-i Âmire

36) Tahrîb-i Harâbât, Kostantıniyye 1303, Matbaa-i Ebuz
ziyâ

37) Takîb, İst. 1312, Matbaa-i Ebuzziyâ

38) Bu hususta, detaylı bilgi için bkz:
Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil, "Harâbât Karşısında Nâmık
Kemâl" İst. 1972, İrfan Yaynevi

kaldı. Sadrazam Mütercim Rüşdî Paşa'nın şiddetle karşı koyması ile ertesi gün azledildi (39). Padişah da, bu defa O'nu, on beş bin kuruş maaşla, açık bulunan Maarif Müsteşarlığı'na tâyin etti (40). Ziyâ Paşa, altı ay kadar devam eden bu yeni memuriyeti sırasında, hep siyâsî ve politik işlerle uğraştı. Bunların en önemlilerinin başında, "Kanûn-ı Esâsî" (Anayasa) hazırlıkları geliyordu. Bir hareket adamı olan Midhat Paşa'nın arkasında, fikir adamı olarak Ziyâ Paşa dikkati çekiyordu.

II. Abdülhamid'in tahta çıktığı sıralarda, Saray'da bir gün müddetle bir de Tercüme Cemiyeti Reisi oldu. Türk-Rus Harbi sırasında da, askere kışlık ihtiyacı sağlamak maksadıyla kurulan Hediye Cemiyeti'ne başkanlık etti.

Padişah II. Abdülhamid; Abdülaziz'i tahtından indiren veya indirilmesine vesile olanları, tedirgin bir dikkatle takipten geri durmuyor ve fırsat düşdüğü bunları birer birer tasfiye ediyordu. Midhat Paşa'nın ikinci sadrazamlığı sırasında, Ziyâ Paşa'ya ve Nâmîk Kemâl'e de İstanbul dışına yol göründü. Midhat Paşa'nın azlinden sonra, Nâmîk Kemâl tutuklandı. Ziyâ Paşa, Suriye Vâliliği'ne tâyin olundu (41).

Suriye'de, serbest fikirleri dolayısıyla müslüman halkla; izlediği sıkı para politikası yüzünden de Hristiyan ve Yahudilerle uyum sağlayamayan şâirimiz, kısa bir süre sonra buradan alınarak, Konya Vâliliği'ne verildi (42).

39) Süleyman Nazif, "İki Dost" s. 46

40) İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan Aziz Vak'asına Dâir Vak'anüvis Lûtfi Efendi'nin Bir Risâlesi" Belleten, Yıl: 1943, c. VII, sayı: 28

41) İstikbâl gzt., nu: 217 6 Muharrem 1294/ 21 Ocak 1877

42) Salnâme, sene: 1295, s. 265

Suriye'den, Konya'ya yaptığı yolculuğun kendisini hayli sarstığını:

Vâli-yi Şâm olarak üç buçuk ay
Konya'ya sonra göründü gitmek
Dağda dondum ovalarda yandım

...

mısralarıyla dile getirdi.

Konya'da, halkın kendilerinden yaka silktiği tefecilerle çok mücadele etti. O arada, çeşitli imâr faaliyetlerine girişti. Bilhassa okulların tamirine ve gelişmesine çalıştı.

Ancak vücudunda, gözle görülür bir zayıflık ve güçsüzlük başladı. Kendileriyle uğraşıp, mücadele ettiği tefecilerin mârifetiyle (!) bu kere Konya'dan da alınarak, Adana Vâliliği'ne gönderildi (43).

Rahatsızlığına rağmen kendini toparlayarak, Adana'da esaslı bir tiyatro çalışmasına yöneldi. Bir tiyatro binası inşâ ettirerek, temsil vermeleri için İstanbul'dan bir grup getirdi. Kendisi de, sahnede oynansın diye, daha önce tercüme ettiği Tartûf'ü yeniden gözden geçirerek hazırladı. Ayrıca, eğitim ve öğretim hizmetlerine ağırlık vererek, çeşitli okullar açtırdı. Memurların daha iyi yetişmelerini sağlamak üzere, Vilâyet'te Fransızca kurslar düzenledi ve bütün memurları bu kurslara katılmaya mecbur tuttu. Bu maksatla, İstanbul'dan bir de Fransızca öğretmen temin etti. O arada, hakkında gene çeşitli şikâyetler, hoşnutsuzluklar oldu. Bununla birlikte O, doğru bildiği yolda yürümesine devam etti (44). Ancak sağlığı gün geçtikçe bozulmaya

43) Süleyman Nazif, a.g.e., s. 79

44) Şâirimizin Adana'daki çalışmalarıyla ilgili olarak, fazla bilgi için bkz: Taha Toros, "Ziyâ Paşa'nın Adana Vâliliği" Adana, 1940 s.10 v.d.

başladı. Vücudu hayli zayıfladı. Gülek Yaylası'ndaki Gerlez'e gitti. Orasının havasını ve suyunu beğendi. Fakat, bir müddet sonra sıkılarak, Adana'ya geri döndü. 1880 yılı Mayıs ayından itibaren, evinden çıkamayacak duruma geldi. Nihayet, 17 Mayıs 1880 günü, ikindi üzeri hayata gözlerini yumdu. Adana'da, Ulu Câmî'nin kabristanına defn edildi (45).

Öldükten sonra geriye, sadece bir lira üç mecdiye para bıraktı. Bu da; kanaatimizce, Ziyâ Paşa gibi mümtaz bir devlet adamı ve değerli bir şâir için, bir nevi asâlet vesikası hükmündedir.

45) Nâzım Paşa, "Bir Devrin Tarihi" Cumhuriyet gzt.,
1 Mart 1932, tefrika nu: 36

ve:

Taha Toros, a.g.e., s. 40-41

ESERLERİ VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Ziyâ Paşa; Şinasi ile Nâmık Kemâl arasında, Tanzimat Edebiyatı'nın belli başlı özelliklerini sanatında toplar. Bununla birlikte, bizde Divân Şiiri'nin son büyük temsilcilerindendir. Bu köklü şiir geleneğimizin hemen her türünde şiirler yazmış olması, bunun açık delilleridir.

Lâkin O, düşünce sistemi bakımından yenidir. Diğer Tanzimat şâirleri gibi, sosyal ve siyâsî özellikler taşıyan eserlerinde Realizm'e yaklaşmış; şahsî duygularının hâkim olduğu yerlerde Romantizm'e ağırlık vermiştir. Fikren, Avrupaî bir edebiyatı arzu eden Ziyâ Paşa, duyguları ile yerli kalmaya özen göstermiştir, denebilir. Böylece, eserlerinde Doğu-Batı ikiliği, - tıpkı arkadaşlarında olduğu gibi - garip bir şekilde kendini kuvvetle hissettirir. Bu bakımdan Ziyâ Paşa, eserlerinin şeklinden ziyade fikir yönü ile Batı tesiri altında Yeni Türk Edebiyatı'nın kurulmasında, oldukça büyük hizmetlerde bulunmuştur. Şinasi ve Nâmık Kemâl gibi, Tanzimat'ın getirdiği bütün teklifleri benimseyerek, yeni fikirleri eski nazım şekilleri ile dile getirmiştir. Fakat, eskinin estetik özelliklerinin ağır bastığı Ziyâ Paşa'yı ve sanatını, tam anlamıyla Avrupaî kabul etmemiz mümkün değildir.

O'nun, edebî kişiliğini iyice tesbit ve gelişme çizgisini takip bakımından, ayrı ayrı eserleri üzerinde durmak, daha uygun düşecektir:

1) "EŞ'ÂR-I ZİYÂ" (1) veya "KÜLLİYYÂT-I ZİYÂ PAŞA" (2)
(ZİYÂ'NIN ŞİİRLERİ) (ZİYÂ PAŞA'NIN KÜLLİYÂTI)

Şâirimizin, bu isimler altında yayınlanan kitaplar-
da yer alan şiirleri,-bir ikisi dışında- teknik yönden
tamamiyle Divân tarzındadır. Onun için bazı edebi-
yatçılar bu eserlere, "Divân" adını vermişlerdir. Burada
yer alan Münâcât, Na't, Mersiye, Kasîde ve Gazellerinde,
bilhassa hayâl sistemi, duyuş ve düşünüş bakımından
eskinin samimî bir takipçisidir. Bunların çoğunda.
Şeyh Gâlib'den Fuzûlî'ye uzanan bir çizgide konuştuğunu
söyleyebiliriz. Ancak bunlarda Aruz'u, eski üstadları
kadar başarılı kullanmadığı bir gerçektir. Ahmet Ham-
di Tanpınar, O'nu; «Aruz'u en sakat kullanan şâirlerden
biri » olarak sayar ki, doğrudur. Bazı vezin zorlamaları
ve kelimeleri bulmada, yerleştirmede görülen güçlük, bu-
nu açıkça gösterir.

Kasidelerinde, İran şâirlerine benzemekle övünen
Ziyâ Paşa; bazı gazellerinde bilhassa Nedîm, Nâbi ve
Nâilî'yi benimsemiş görünür. Buna rağmen gazellerinin
çoğunda yeni bir ruh ve tavır, derhal dikkatleri
çekmektedir. Meselâ, Doğu ile Batı'yı karşılaştıran ve :

Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm
Dolaştım mülk-i İslâm'ı bütün vîrâneler gördüm

(Küfür diyârı denilen Avrupa'yı gezdim ve orada ge-
leşmiş, bakımlı güzel yerler gördüm;

Ayrıca, İslâm ülkelerini de dolaştım; lâkin bütün
yıkık, dökük, bakımsızlıktan perişan yerler gördüm.)
beytiyle başlayan şiiri, bunlardan birisidir.

Eski edebiyatımızda gazel, genellikle lirik duygu-
ların anlatılmasında kullanılmış iken; Ziyâ Paşa, onu
hikmetli sözlerin, sosyal ve siyasî düşüncelerin ifade

1) "Eş'âr-ı Ziyâ", İst. 1298, Mihran Matbaası, 72 s.

2) "Külliyât-ı Ziyâ Paşa" (Haz. Süleyman Nazif) İst. 1342 / 1924,
Yeni Matbaa, 304 s

vasıtası hâline getirmiştir. Bunu da, çeşitli gazellerin-
den aldığımız şu beyitler, çok güzel gösterir:

Âsafın mikdârını bilmez Süleyman olmayan
Bilmez insan kadrini âlemde insan olmayan
(Nasıl, Hz. Süleyman gibi olmayan, bir vezirin
değerini bilemezse; şu dünyada, insan olmayan da,
gerçek insanın kıymetini takdir edemez.)

☆ ☆ ☆

Kim ki korkmaz Hak'dan andan korkar erbâb-ı ukûl
Her ne isterse yapar Hak'dan hirâsân olmayan

(Bütün akıl sahipleri, Allah'dan korkmayandan
korkar; çünkü O, Allah korkusu olmadığı için her aklına
eseni yapar.)

☆ ☆ ☆

Mukaddem su getirmek desti kırmak bir idi ammâ
Acebdir mazhar-ı rûchân olur desti kıran şimdi

(Önceleri su getirmek de, desti kırmak da bir idi
amma; hayrettir, şimdi desti kıran el üstünde tutul-
maktadır.)

☆ ☆ ☆

Değildi devletin evvelde hâli gerçi pek yahşi
Yazıklar âh kim oldu yamanlardan yaman şimdi

(Gerçi, eskiden devletin durumu pek iyi değildi;
yazıklar olsun, şimdi daha da kötü oldu.)

2) "TERCİ-İ BEND" (3)

Ziyâ Paşa'nın Avrupa'ya gitmezden önce ve
Mâbeyn Kâtipliği sırasında, 1859'da yazdığı, Divân
tarzındaki şiirlerinin en meşhurlarındandır. Dinî ve ta-
savvufî bir atmosfêrde kaleme alınmış, hikmet dolu bir
eserdir. Nâmık Kemâl :

3) "Tercî-i Bend" Külliyât-ı Ziyâ Paşa, İst. 1342 / 1924 s. 121-133

Tercî ile fikri kıldın i'lâ
(Tercî-i Bend ile fikri yücelttin)

diyerek, Ziyâ Paşa'yı ve eserini yüceltirken; Muallim Nâci de onu, Terkîb-i Bend'den üstün bulduğunu, söylemiştir. Gerçi, Terkîb-i Bend de çok tanınmış bir manzumesidir; fakat Tercî-i Bend, edebî olgunluk yönünden daha ileri seviyededir.

Doğu ve Batı düşüncesinin başarılı bir şekilde verildiğini söyleyebileceğimiz Tercî-i Bend, herbiri onar beyitlik on iki bendden meydana getirilmiştir. Baştan sona kadar, kâinata ince ve titiz bir dikkatle bakış söz konusudur. Bu bakış sonunda, şâirin çözemediği bir yığın muamma karşısındaki hayreti ve kendinden hareketle insanoglunun âcizliği dile getirilmektedir.

Burada, klâsik İslâm felsefesi ile modern astronomiyi ve hattâ Kopernik sistemini, Newton nazariyesini birleştirmeye çalışan şâirimiz; böylece ilk defa bu eseriyle, Avrupaî tarzda bir duyuş ve düşünüşü manzum hâlde ifade etmiş oldu. Merhum hocam, Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın da işaret ettiği gibi :

"Tercî-i Bend'de âciz, kaderiyeci ve şüpheci bir insanla karşılaşırız. Bu manzumede, Doğu'yu asırlardan beri ezen bir felsefe gizlidir. Kötünün gâlip gelmesi, iyinin ezilmesi, Ziyâ Paşa'yı büyük bir şüpheye düşürüyor. Bakışlarını ne tarafa çevirse huzursuz oluyor, gördüklerini aklına sığdıramıyor. İnsan aklı zanlarla dolu. Akıl terazisinin gözünde hep vehimler var. Dünyada herkes bir başka şeye müptelâ: Kimi mevki için rahatını fedâ ediyor, kimisi mevkiinden düştüğü için ızdırap içinde, kimisi zengin iken fakir olmuş, kimisi zengin olmak için çırpınıyor. Kimisi kendinden sonra gelenler için servet topluyor, kimi servet uğrunda hayatını fedâ ediyor. Dünyada iyilik ve kötülüğün müşterek bir ölçüsü yok. Herkes hareketlerini kendi hâline göre doğru bulur, kimse yaptığı işi sapıklık saymaz. Hâsılı, cihânda akıllılık ile deliliği, hak ile bâtıl ayıracak bir terazi yoktur.

İzah edilmesi imkânsız olan bu işleri yapan ve yaptıran Allah'dır. O, gündüzü gece, geceyi gündüz, yazı kış, baharı sonbahar yapar. O, canlıları diriltir. Halil Peygamber'e ateşi nur hâline getiren, Musâ'ya hikmeti ateş şeklinde gösteren O'dur. O, Leylâ'yı güzel göstererek Mecnûn'u aşk ile deli etmiştir. Yüz yılda bir vücudu bilgi hazinesi yapan, sonra da toprağa gömdüren O'dur. Ârif olan bütün bu vukua gelen hâdiseler karşısında âciz olduğunu itiraf eder.

Tercî-i Bend, zihniyet itibariyle eski olmakla beraber, kâinat ve insan hayatını geniş bir tablo hâlinde, âdeta sistematik bir şekilde kavrama teşebbüsü ile yenidir. Eski edebiyatımızda, kâinat ve hayat hakkında bu kadar geniş, bu kadar sistemli yazılmış bir manzume yoktur."

3) "TERKÎB-İ BEND" (4)

Ziyâ Paşa bu eserini 1870'de, İsviçre'de yazmıştır. Bağdatlı Ruhî'nin:

Sanman bizi kim şîre-i engûr ile mestiz
Biz ehl-i harâbattanuz mest-i elestiz

(Bizi üzüm suyu ile sarhoş olmuş sanmayın; biz, ruhların yaratıldığı zamandan beri aşk ile sarhoş olunan meyhanenin mensuplarıyız.)

beytiyle başlayan ve son derece derin anlamlı söyleyişlerle dolu ünlü Terkîb-i Bend'ine nazîredir. Muallim Nâci'ye göre, Ziyâ Paşa'nın eseri, nazîre olarak yazıldığı aslından daha güzeldir. Şâirimiz, bu manzu-

4) "Terkîb-i Bend" Külliyyât-ı Ziyâ Paşa, İst. 1342 / 1924, s.134-146

mesinin sonunda, Bağdath Rûhi'ye duyduğu hayranlıkla işi, kendisiyle birlikte olmaya kadar vardırır :

Meydân-ı sühânde yoğiken senin gibi bir er
Bir şâir-i Rûm oldu sana şimdi berâber

(Söz meydanında senin gibi bir yiğit yok iken,
şimdi bir Anadolu şâiri seninle beraber oldu.)

Aralarında üç yüz seneye yaklaşan bir zaman farkı bulunmasına rağmen, Ziyâ Paşa'nın bu eseri; eski şiirimizden nasıl beslendiğinin, apaçık bir işarettir. Nâmik Kemâl'in :

Terkîb ile şiiri ettin ihyâ

(Terkîb-i Bend ile şiiri yücelttin)

mısraı ile övdüğü bu manzume, herbiri 10'ar beyitlik 12 bendden meydana gelmiştir. Birçok beyitleri, aynen atasözleri arasına girerek, günümüze kadar tekrarlanarak gelmiş ve şâirimizin ününün devamını sağlamıştır.

Tercî-i Bend'de isyanın eşiğinde konuşan Ziyâ Paşa, Terki-i Bend'de durulmuş, huzura ermiş gibidir. Lâkin, Tercî'deki fikirler, teknik ve estetik bakımdan biraz daha gelişmiş ve genişlemiş olarak, burada da kendisini hissettirir.

Terkîb-i Bend, temel felsefesi bakımından adalet fikrine dayanır. Bu fikirden hareketle insanlık, idealize edilir.

Âdem olanın hayr olur âdemle kasdı
İnsanlığa insanda budur işte delâlet

(İnsan olanın, insanlar için niyeti hayırdır; insanlığa en büyük yol gösterici, işte budur.)

gibi mısralar, bu düşüncenin tipik örneklerini sergiler.

Bu düşünce, aynı zamanda «mesuliyet» duygusunu da getirmekte ve onu, insanlığın ölçüsü saymaktadır. Yani insan, kendine ve bütün insanlığa, kâinata karşı kendini mesul hissettiği ölçüde insandır.

Şimdi de, Terki-i Bend'de yer alan ve günümüzde bile geçerliliğini sürdüren atasözü özelliğindeki bazı beyitleri görelim :

Zâlimleri adlin ne zaman hâk edecekdir
Mazlûmların çıkmadadır göklere âhı

(Allahım ! Mazlûm kullarının çektiği eziyetler, etikleri âhlar göklere çıkmıştır; hâl böyle iken, Sen'in yüce adaletin ne zaman, her türlü kötülüğü yapan zâlimleri yerle bir edecekdir?)

☆☆☆

Bir katre içen çeşme-i pür-hûn-ı fenâdan
Başın alamaz bir daha bârân-ı belâdan

(Fâniliğin kan dolu çeşmesinden bir damla içen, başını belâ yağmurundan bir daha alamaz; yani şu dünyaya bir defa gelmiş olan kimse, başını hiçbir zaman onun dertlerinden, sıkıntılarından, acılarından kurtaramaz.)

☆☆☆

Âsûde olam dersen eger gelme cihâne
Meydâne düşen kurtulamaz seng-i kazâdan

(Eğer rahat olayım dersen, şu dünyaya gelme; çünkü, meydana düşen kaza taşından kurtulamaz, yani şu dünyaya gelen birisi onun sıkıntılarından kurtulup, mutlak anlamda rahata eremez.)

☆☆☆

Bi-baht olanın bağına bir katresi düşmez
Bârân yerine dürr ü güher yağsa semâdan

(Yağmur yerine gökten inci ve mücevher yağsa, talihsiz olanın başına bir damlası bile düşmez; insan bir kere talihsiz olmaya görsün, ne yapsa boşunadır.)

☆☆☆

Erbâb-ı kemâli çekemez nâkıs olanlar
Rencide olur dîde-i huffâş ziyâdan

(Noksan olanlar, kemâl sahiplerini çekemezler; çünkü, yarasanın gözü ışıktan rahatsız olur. Yani, tıpkı gözü ışıktan rahatsız olan yarasa gibi, basit ve seviyesiz, değersiz kimseler, olgun ve faziletli kişileri hiçbir zaman çekemezler.)

☆☆☆

Her âkile bir derd bu âlemde mukarrer
Râhat yaşamış var mı gürûh-ı ukalâdan

(Her akıllı insanı, bu dünyada bir derd muhakkak bulur; akli başında olan, sağduyuyu sahibi kimselerden şu dünyada hiç rahat etmiş var mıdır ?)

İdrâk-ı meâlî bu küçük akla gerekmez
Zîrâ bu terâzû o kadar sıkleti çekmez

(Allah'ın derin hikmetleri, bu küçük akla gerekmez; çünkü bu terâzi, yani bu küçük insan aklı, o derin bilgileri, ilâhî hikmetleri kaldıracak güçte değildir.)

☆☆☆

Seyr etti hevâ üzre denir taht-ı Süleyman
Ol saltanatın şimdi yeller eser yerinde

(Süleyman'ın, göklerdeki tahtının üzerinde bütün dünyaya hâkim olduğu söylenir; lâkin şimdi, o haşmetli saltanatın yerinde yeller esmektedir. Yani, kimse bu dünyada şöhreti, mevkii, serveti, malı, mülkü ile övünmemelidir. Ebedî âleme kendini hazırlamalıdır. Bu dünyadaki herşey gelip, geçicidir.)

☆☆☆

Hür olmak ister isen olma cihânın
Zevkünde safasında gamında kederinde

(Eğer kendini hür hissetmek, rahat ve huzur içinde olmak dersen; dünyanın zevkini, safasını, gamını, kederini bırak. Yani olanı olduğu gibi kabul ederek, mümkün olduğu kadar sâde, tabii bir şekilde kendi köşende alçak gönüllü, hayatını sürdürmeye bak.)

☆☆☆

Âyinesi işdir kişinin lâfa bakılmaz
Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde

(Bir kimsenin işi aynasıdır, aklının derecesi eserinde görünür. Yani, fazla konuşmaya hiç gerek yoktur. Herkesin yaptığı iş, O'nun hüviyetini, derecesini, kalitesini göstermeye yeter.)

☆☆☆

İnsana sadâkat yakışır görse de ikrâh
Yardımcısıdır doğruların Hazret-i Allah

(İnsan olana, her türlü kötülükler ve iğrenç denilecek durumlar karşısında bile doğruluk yakışır; çünkü unutmamak gerekir ki, doğruların yardımcısı Allah'dır.)

☆☆☆

Kadı ola davâcı vü muhzır dahi şahid
Ol mahkemenin hükmüne derler mi adâlet

(Kadı, yani hâkim dâvâcı ve mahkemedeki düzeni sağlayan mübâşir de şahid olur ise, artık o mahkemenin vereceği karar, adâletin yerine gelmesi demek olur mu ? Adâletin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için, hüküm verecek olanların muhakkak tarafsız olmaları gerekir.)

☆☆☆

Ümmîd-i vefâ eyleme her şahs-ı dagalde
Çok hacıların çıktı haçı zîr-i bagalde

(İki yüzlü, hilekâr, dalavereci kimselerden vefâ ümid etme, sözünde ve dostluğunda, doğruluk bekleme; unutmama ki, nice hacı geçinenlerin, yani kendisini doğru, dürüst, namuslu, vefâlı gösteren sahtekârların, iki yüzlülerin haçları koltuk altlarında çıkmıştır. İki yüzlülerin, zamanla gerçek durumları ortaya çıkar, sakın bunlara aldanma! Gerçek dostunu, sahtekârlardan, ikiyüzlülerden ayırmasını bil!)

☆☆☆

Zâlim yine bir zâlime giriftâr olur âhir
Elbette olur ev yıkanın hânesi virân

(Başkalarına eziyet çektiren, zulmeden kimse, eninde sonunda kendisi de bir başka zâlimin ağına, eline düşer; çünkü, ev yıkanın muhakkak evi yıkılır, bunu hiç unutmamalıdır ve kimseye eziyet, haksızlık etmemelidir.)

☆☆☆

Dehri arasan binde bir âdem bulamazsın
Âdem görünen harları âdem mi sanırsın

(Bütün dünyayı dolarsan, insanlığın üstün vasıflarıyla donanmış bin kişide bir kişi bulamazsın; insan görünen eşekleri insan mı sanırsın. Yani, şu dünyada faziletli, olgun, asil insan çok azdır. Bu bakımdan, her insan kılıklı kimseyi gerçek anlamda insan sanma!)

☆☆☆

Çok mukbili gördüm ki güler içi kan ağlar
Handân görünen herkesi hurrem mi sanırsın

(Dışı gülen, içi ise kan ağlayan ve herşeye rağmen mutlu görünen nice olgun, ağırbaşlı, mevki sahibi insan gördüm, tanıdım; bu bakımdan gülen her insanı sevinçli, mutlu sanma! Yani dışa bakıp, içe aldanma!)

☆☆☆

En ummadığın keşfeder esrâr-ı derûnun
Sen herkesi kör âlemi serser mi sanırsın

(Hiç tahmin etmediğin bir kimse, senin içindeki sırları keşfedebilir; sen, herkesi kör ve bütün dünyayı serser mi sanırsın? Yani, şu dünyada hiç kimseyi küçük görme; en ummadığın insan, mükemmel, senden daha üstün birisi olabilir.)

☆☆☆

Bir gün gelecek sen de perişan olacaksın
Ey gonca bu cem'iyeti her dem mi sanırsın

(Ey kendisine, güzelliğine güvenen gonca! Bir gün gelecek senin de yaptıkların dağılıp gidecek ve perişan bir duruma düşeceksin; bu günlerin devam edecek sanma! Yani, insan; hiçbir zaman gençliğine, güzelliğine, servetine, şöhretine, makamına, ünvanına güvenip başkalarını küçük görmemelidir. Çünkü, bir gün gelir bunların hepsi elinden çıkıp, gidebilir.)

☆☆☆

Allah'a tevekkül edenin yâveri Hak'dır
Nâ-şâd gönül bir gün olur şâd olacaktır

(Kaderine rıza gösterip, Allah'a sığınanların yardımcısı Allah'dır; böylece, sevinmeyen gönüller bir gün gelecek sevinecektir.)

Allah'a sığın şahs-ı halîmin gazâbından
Zirâ yumuşak huylu atın çiftesi pekdir

(Ağırbaşlı gördüğün kimseleri sakın küçümseme ve böylelerinin gazabından, sillesinden Allah'a sığın; unutmama ki, yumuşak huylu olarak bilinen atın çiftesi çok ağırdır.)

☆☆☆

Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma
Zer-dûz pâlân ursan eşek yine eşekdir

(Hiç üniforma; aslı kötü, sütü bozuk olana asâlet verir mi? Üzerine altın sırmalarla işlenmiş semer koy-san, altındaki eşek hiç değişmez; o yine eşektir! Yani, insanların dış görünüşlerine aldanma; asâlet insanın dışında, dış görünüşünde, giyiminde, kuşamında, deb-debesinde, saltanatında değil, içindedir.)

☆☆☆

Bed-mâye olan anlaşılır meclis-i meyde
İşret güher-i âdemi temyîze mihekdir

(Mayası, sütü bozuk olanlar içki meclisinde daha iyi anlaşılır; çünkü, içki insanın değerini tesbitte, tıpkı altın veya gümüşün kıymetini ölçmeye yarayan mehenk taşı gibidir.)

☆☆☆

Nush ile yola gelmeyi etmeli tekdir
Tekdir ile uslanmanın hakkı kötekdir

(Nasihatle yola gelmeyen kimseyi önce azarlama-lıdır; azarlanmakla uslanmayanın hakkı ise, artık da-yaktır.)

☆☆☆

Nâdânlar eder sohbet-i nâdânla telezzüz
Divânelerin hem-demi divâne gerekdir

(Câhil, kaba, terbiyesi kıt kimseler, ancak kendile-ri gibi olanlarla birarada bulunmaktan zevk alırlar; di-vâneler ise, divânelerin dostluğu yaşar. Yani, herke-sin arkadaşı, kendine göredir.)

☆☆☆

İncinmemek istersen eğer mülk-i fenâda
Bir kimseyi incitmemeğe hasr-ı merâm et

(Eğer şu dünyada incinmemek, rahatını, huzurunu kaçırmamak, üzülmemek istersen; hiç kimseyi incitme-mek, kimsenin kalbini kırmamak için bütün dikkatini bu noktaya topl!)

☆☆☆

Bir yerde ki yok nağmeni takdir edecek güş
Tazyî-i nefes eyleme tebdil-i makâm et

(Bir yerde söylediğin şarkıyı takdir edecek, onu değerlendirecek kulak yok ise; boşuna nefesini tüketme, orayı terket! Yani, yaptığın iyi, güzel, faydalı işleri etrafına beğendiremiyor isen, boşuna gayret sarfetme; bu, onların o güzel şeylerden anlamadığını gösterir. Sa-na düşen, o yeri terketmektir. Yahut anlaşılmayan şar-kının makamını değiştirmek misâli, artık o işleri yap-mamaktır. "Mârifet, iltifâta tâbidir!")

4) "HARÂBÂT" (5)

Ziyâ Paşa'nın, Avrupa'dan döndükten sonra tertip ettiği ve 1875'de İstanbul'da bastırıldığı bu eser, üç büyük cildlik bir Divân Edebiyatı Antolojisi'dir. İçinde Türk, Arap, İran ve Çağatay sahasında yazılmış şiirlerden seçmeler bulunmaktadır.

1. cildde "Mukaddime-i Harâbât" başlığını taşıyan uzun manzum bir Önsöz'e, Türkçe, Farsça, Arapça Kasî-deler'e; 2. cildde gene Türkçe, Farsça, Arapça şiirlere; 3. cildde de Türkçe ve Farsça Mesnevîler'e yer verilmiştir.

Bu kitabın asıl önemli tarafını, manzum bir ede-biyat tarihi özelliği gösteren, "Mukaddime-i Harâbât" (Harâbât Mukaddimesi) yani Önsöz kısmı teşkil etmek-tedir. Bunu; Tevhîd-Münâcât, Na't ile Harâbât'ın tertip sebebi, Türk şiirinin durumu, şâirliğin özellikleri ve şartları, Anadolu şâirleri, İran şâirleri, Arab şâirleri gi-bi bölümler izlemektedir. Burada Ziyâ Paşa, bazı yanlış

5) "Harâbât" I. cild, İst.1291,
II. cild, İst.1292,
III. cild, İst.1292,
Matbaa-i Âmire

3+25+285 s.
11+506 s.
2+436 s.

hükümler verdiği ve böyle bir antoloji ile Eski Edebiyat'ı diriltmek istediği için; Nâmık Kemâl tarafından, "Tahrîb-i Harâbât" ve "Takîb" isimli iki kitapta, oldukça ağır bir dille tenkid edilmiştir.

Harâbât'ın Önsöz kısmı, gördüğü rağbet üzerine ayrıca müstakil olarak da iki defa basılmıştır.

Bu eserin dikkate değer bir tarafını, Ziyâ Paşa'nın yüzünü artık, kesin bir şekilde eskiye çevirdiğini sergilemiş olması, teşkil eder.

5) "ZAFER-NÂME" (6)

Ziyâ Paşa'nın tanınmış eserlerindedir. Kasîde, Şerh ve Tahmîs olmak üzere, birbirini tamamlayan üç bölümden meydana gelir. Bu kitabın asıl önemli tarafını şairimizin, Sadrazam Âli Paşa'yı över gibi görünerek, esaslı bir şekilde hafife alıp, yermesi teşkil eder. Bu bakımdan eser; edebiyat tarihimizde satirik türün en başarılı örneklerindedir.

Ziyâ Paşa burada, diğer eserlerinden farklı bir tutum takınarak, Kasîde'yi kendisi değil, Âli Paşa'nın himâye ettiği İzmit Mutasarrıfı Fâzıl Paşa yazmış gibi gösterir. Ayrıca, Tahmîs'i gene Âli Paşa'nın yakın adamlarından Hayri Efendi; Şerh'ini de Zabtiye Nâzırı Hüsnü Paşa kaleme almıştır, şeklinde sunar.

Zafer-nâme, bütünyle bir hiciv eseri olmakla birlikte; baştan sona kadar hiç bayağılığa kaçmadan, gayet ince ve zarîf bir edâ içerisinde yazılmış, böylece devrinde de, sonra da hayli takdir edilmiştir.

Konusu, kısaca şöyledir:

1866'da Girid'de patlak veren Rum isyanı, Devlet'in başına epey iş açar. Yunanistan, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın oradaki Rumlar'a arka çıkmaları, çok yönlü

6) "Zafer-nâme" Tarihsiz-taşbasması, 135 s.

siyaset takip etmeleri Devlet'i güç bir durumda bırakır. Bunu, askeri çıkartma yerine, siyasî bir taktikle çözüme kavuşturmak isteyen Sadrazam (Başbakan) Âli Paşa; bizzat Girid'e gider, oranın idaresini bir nevi muhtariyet şekline getirerek, olayların büyümesini önlemek gibi küçük bir başarı ile döner.

İşte Ziyâ Paşa bu çalışmalarını, çok büyük başarı (!) gibi göstererek, zarîf bir mizahla alaya alır.

Meselâ, Girid'e verilen muhtariyet, şâirimize göre onu Yunanistan'a teslim anlamına gelmektedir. Fakat, bunda öyle üzülecek bir taraf yoktur!. Nasılsa, Osmanlı Devleti; toprakları geniş olduğu için, pek iyi idare edilememektedir!. Bu bakımdan, Girid gibi ufak tefek (!) bazı yerleri elden çıkarmak, iyidir!.

Bütün bunlar, pek tabii olarak Âli Paşa'yı ve o günkü idare'yi öfkeliendirecek hususlardır.

6) "ŞİİR VE İNŞÂ" (7)

Ziyâ Paşa'nın, çeşitli zamanlarda ortaya koyduğu dil ve edebiyat hakkındaki görüşleri bazen birbirini tutmaz. İşte, Londra'da bir ihtilâl gazetesi olarak tanınan Hürriyet'in, 7 Eylül 1868 tarihli 11. sayısında çıkan bu makâlesi, O'nun bu yönünü ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Harâbât'ın Önsöz kısmından yedi yıl önce kaleme alınan bu yazıda, ondaki görüşlerin tamamen aksine; Divân Şiiri, hiçbir sınır tanımaksızın aşırı şekilde yerilmektedir. Buna karşılık, Harâbât'da hayli hafife alınacak Halk Şiiri, göklere çıkarılmaktadır.

Bununla birlikte Şiir ve İnşâ makalesi, halkın zevkine ve diline dönme istediğinin belirgin bir örneği du-

7) "Şiir ve İnşâ" Hürriyet gzt., nu:11, Londra-20 Cemâziye'l-evvel 1285/7 Eylül 1868

rumundadır. Bu yönüyle, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın dediği gibi; "Ziyâ Paşa'yı, saf Türkçe cereyanının, en büyük yol açıcılarından biri yapar."

Lâkin, Yeni Edebiyat anlayışının yerleşmesi için, Eski Edebiyat'ı yıkma esasına dayanan bu yazı, birçok tenkidlere de uğramıştır. Kendisi bile, burada ileri sürdüğü görüşleri eserlerinde tam anlamıyla uygulayamamıştır. Ancak, daha önce sözünü ettiğimiz hece vezniyle söylediği Türkü'sünde, tek bir örnek olmak üzere gösterebilmiştir.

7) "RÜYÂ" (8)

Londra'da, Hürriyet gazetesinin 68. ve 69. sayılarında çıkmıştır. Zafer-nâme gibi bir siyasi tenkid eseridir. Karşılıklı konuşma şeklinde kaleme alınmıştır. Konusunu, gene temelde şairimizin Âli Paşa'ya karşı beslediği öfke oluşturur:

Ziyâ Paşa, bir gün Londra'daki Hampton Court'da, bahçe içindeki bir bankta otururken uykuya dalıyor ve bir rüyâ görüyor. Rüyâsında, İstanbul'da Padişah Sultan Abdülaziz'le görüşüyor ve O'nunla, çeşitli memleket meseleleri hakkında uzun uzun fikir alışverişinde bulunuyor. Kendisine, Devlet idaresindeki bozukluklarla ilgili açıklamalar yaparak, bunun başlıca sebeplerinden birisinin Âli Paşa olduğunu belirtiyor.

Sonuçta, Padişah'tan; Âli Paşa'nın azline, yani işten uzaklaştırılıp, Kıbrıs Vâliliği'ne tâyinine dair bir ferman alıyor. Bu ezeli rakibini vapura bindiriyor. Elinden aldığı Sadâret (Başbakanlık) mühürünü, tam Sultan Abdülaziz'e vereceği sırada, uyuyup kaldığı parkın bekçileri tarafından uyandırılıyor.

8) "Rüyâ" Hürriyet gzt., nu:68, Londra-5 Receb 1286/11 Ekim 1869; nu:69, 12 Receb 1286/ 18 Ekim 1869, 39 s.

Rüyâ; memleketin o günkü şartlarını sergilemesi bazı önemli sosyal ve siyasi gerçeklere değinmesi bakımından, son derece dikkat çekicidir. Rumeli'de yuvalanan yabancılar, casuslar; memleketin iktisadi ve askerî bakımlardan gerileme sebepleri üzerinde durulması gibi...

8) "ARZ-I HÂL" (9)

1867'de, Padişah Sultan Abdülaziz'e sunulmuş bir eserdir. Gerek kendisinden ve gerekse, - Rüyâ gibi - memleketin o günkü durumundan söz eden uzun bir dilekçe özelliği taşır. Şairimizin, Padişah'a daha yakın olmak, Âli Paşa'ya karşı hincini yeniden dile getirmek emelini ortaya koyar. Muhtevası bakımından fazla kuvvetli değildir; ancak sâde, pürüzsüz diliyle ilgileri üzerinde toplamıştır.

Daha sonra, 72 sayfalık küçük bir kitap şeklinde, 1909'da İstanbul'da yayınlanmıştır.

9) "VERÂSET MEKTUPLARI" (10)

Asıl adı, "Verâset-i Saltanat-ı Seniyye" olan bu eseri, Ziyâ Paşa; 1868'de, İstanbul'daki bir dostuna yazmış gibidir.

Mektuplar, o sıralarda değiştirilen Verâset Kanunları dolayısıyla ve bundan mağdur olan Mustafa Fâzıl Paşa'nın hukukunu korumak üzere yazılmıştır. Lâkin aynı zamanda, kârdeşi Abdülaziz'i tahttan uzak tutmak isteyen Abdülmecid'in, bu maksatla oğlu 5. Murad'ı veliaht seçmesinden söz eder.

Bu eser, önce Şûrâ-yı Ümmet gazetesinin 1904'deki 59. ve 66. sayılarında yayınlanmış, daha sonra da 1909'da Yeni Tasvir-i Eşkâr gazetesinin "Yeni Osmanlılar Tarihi" tefrika serisinde çıkmıştır. Nejoet Sançar Bey de, 1956 yılında Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni'nin I. sayısında, bu mektuplara yer vermiştir.

9) "Arz-ı Hâl" Dersaâdet. 1327, 72 s.

10) "Verâset Mektupları" Dersaâdet. 1326/1910, 31 s.

10) "ENDÜLÜS TARİHİ" (11)

Ziyâ Paşa'nın, ilk tercüme çalışmasıdır. Ethem Pertev Paşa'nın tavsiyesi üzerine, Viardot'dan çevirmiştir. Süslü, sanatlı bir dili vardır. Önce 1863'de 2 cild olarak, sonra da 1887'de 4 cild hâlinde yayınlamıştır.

11) "ENGİZİSYON TARİHİ" (12)

Ziyâ Paşa'nın, Lavallée ile Chéruef'den çevirdiği bir eserdir. Dili, Endülüs Tarihi'ne göre daha sâdedir.

Burada, İspanya'daki Engizisyon mahkemelerinin durumu ele alınarak, özellikle Müseviler'e yapılan baskılar, zulümler anlatılır. Müslümanlara yapılan eziyetler ise anlatılmamış ve bunun sebebi olarak da, «İslâm dünyasını üzüntüye sevketmemek» gösterilmiştir.

Kitap, 1882 ve 1888'de olmak üzere, 2 defa İstanbul'da basılmıştır.

12) "EMİL" (13)

Şâirimizin, Rousseau'dan çevirdiği bu eser, en önemli tercümeleri arasındadır.

Fakat ne yazık ki bu tercüme metinleri, bugün elimizde mevcut değildir. Sâdece, Ziyâ Paşa'nın çocukluğundan, hatıralarından, bazı maceralarından söz eden Önsöz kısmı, yani "Defter-i A'mâl" («yapılan işlerin yazıldığı defter» demektir.) bulunmaktadır.

- 11) "Endülüs Tarihi" I. cild, İst. 1304, 208 s.
II. cild, İst. 1304, 199 s.
III. cild, İst. 1304, 294 s.
IV. cild, İst. 1305, 148 s.

12) "Engizisyon Tarihi" İst. 1299, Matbaa-i Ebuzziya, 64 s.

13) "Emil" Mecmua-i Ebuzziya, 15 Rebi'ü'l-ewvel 1289/1872, nu:13 s.419

13) "TARTÜF" (14)

Ziyâ Paşa'nın; Adana Vâliliği zamanında, temsil edilmek üzere "Riyânın Encâmı" adıyla, Molyer'den çevirdiği bu eser, hayli önemlidir.

Kendisinden önce, Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanmış bulunan Tartüf tercümesini de dikkate alarak, esere yepyeni bir canlılık getirdiği muhakkaktır.

14) "TELEMAK" (15)

Şâirimizin tercüme çalışmaları arasında bulunan bu eser de, ne yazık ki bugün elimizde değildir.

Yalnız, Ebuzziyâ Tevfik Bey; Ziyâ Paşa'nın "Telemak" tercümesinin, Yusuf Kâmil Paşa ve Ahmet Vefik Paşa tarafından yapılanlardan daha başarılı olduğunu, söyler.

☆☆☆

Sonuç olarak, Ziyâ Paşa; çeşitli idarî, sosyal ve siyâsi faaliyetleri çerçevesinde, şiir ve nesir türünde yazdığı eserleriyle, Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı'nın önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Özellikle yeni düşünce yolunda, eski teknikle yazdığı çoğu fikir yüklü, hikmetli, öğüt verici, yol gösterici, öğretici şiirleri ile şöhret bulmuştur. (16)

☆☆☆

14) "Tartüf" İst. 1304, Matbaa-i Ebuzziya

15) "Telemak" hk. bilgi için bkz:
Nüzhet, "Elsîne-i Garbiyye Edebiyat ve Üdebâsı"
I. Kitap İst. 1889, s. 134

16) Bu konular etrafında, fazla bilgi için bkz:
Doç. Dr. Önder Göçgün, "Ziyâ Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri" Ank. 1987, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 737, Kültür Eserleri Dizisi: 76

ESERLERİNDEN SEÇMELER

K A S İ D E

NA 'T-I ŞERİFE

Belâ-yı mâsivâya mübtelâyım yâ Resûlallah
Zebûn-ı pençe-i nefis ü hevâyım yâ Resûlallah

Kerem kıl ben esîm'e el -aman ey Rahmet-i Âlem
Serâpâ mahz-ı isyân ü hatâyım yâ Resûlallah

Sen evreng-i şefâ'at şâhısın Sultan-ı Rahmet'sin
Kapunda ben de bir kemter gedâyım yâ Resûlallah

Şefâ'at kıl meded yoksa o rütbe çok günâhım kim
Ne rütbe yansam ol rütbe sezâyım yâ Resûlallah

Zebûn-ı derd-i isyâna tabîb-i mihrîbân Sen'sin
Alîlim ben de muhtâc-ı devâyım yâ Resûlallah

Ne gam mücrim isem de bana besdir bu sa'âdet kim
Kapunda bir kemîne hâk-i pâyım yâ Resûlallah

Beni reddetme evlâdın başıyçün bâb-ı lûtfundan
ZİYÂ'yım bende-i Âl-i Abâ'yım yâ Resûlallah

K A S İ D E

NA'T-I ŞERİFE (1)

Yâ Resulallah! Ben, şu dünyamın belâsına tutulmuş, çeşitli istek ve heveslerin elinde zayıf düşmüşüm.

Ey, bütün âlemlere rahmet olarak gönderilen! Kerem kıl, ihsanda bulun ve ben günahkâra yardım et; çünkü ben, baştan ayağa kadar katıksız isyan ve hatâ ile doluyum, ya Resulallah!

Sen, şefâat tahtının şâhısın, rahmetin sultanısın; ben de senin kapında, zavallı bir dilenciyim, ya Resulallah!

Şefâat kıl, imdat eyle, yardım et; yoksa, öyle çok günahım var ki, ne kadar yansam yeridir, ona lâayık durumdayım ya Resulallah!

İsyân derdine düşmüşlerin şefkatli, güleryüzlü tabîbi, çâresi Sen'sin; hastayım, ben de şifâyâ muhtacım, -ne olur bana yardım et - yâ Resulallah!

Suçlu isem de, bunda üzülecek bir taraf yoktur. Zira Sen'in kapında ayağının tozu bir zavallı kul olmam saadeti bana yeter, ya Resulallah!

Ne olur, evlâdının başı için beni lütuf kapından geri çevirme, şefâatinden mahrum etme; çünkü şu ZİYÂ kullun, Âl-i Abâ (2) ya gönülden bağlıyım, ya Resulallah!

1) Hz. Peygamber'i öven Kaside'dir.

2) Âl-i Abâ: Hz. Peygamber'in, kendisiyle beraber; kızı Hz. Fâtıma, damadı Hz. Ali, torunları Hz. Hasan ve Hüseyin'den oluşan âilesi, demektir.

K A S İ D E

Erdi eyyâm-ı bahâr oldu cihân reşk-i cinân
Eyledi ezhâr ile tezyîn hey'et gülsitân

Döndü bir şüh-ı dil-âşûba tarab-gâh-ı çemen
Kim ruhu gül zülfü sünbül gâzesidir erguvân

Her firâz nahle giydirdi birer zerrîn külâh
Subh-dem arz-ı şükûh edüp şeh-i hâversitân

Eyledi aks-i çemen reng-i semâyı sebz-gün
Yâsemendir yâ ki nesrînden değildir ahterân

Eşk-i şâdi akıdır gül-zâre şekl-i jâlede
Dide-i bülbül olup gûyâ billûrîn nâv-dân

Bîd-i mecnûna safâsından yine gelmiş cünûn
Kim gümüş zencîrler takmış ana cû-yı revân

Râh-ı gül-geşt-i çemendir hûriyân-ı Adn için
Geceler sanıma felekdé görünendir Keh-keşân

Serviler eflâke ser çekmiş misâl-i kadd-i yâr
Yer yer açmış lâleler mânend-i dağ-ı âşikân

Her gül-i nev-reste bir nâzende-hilkat dil-rübâ
Her nihâl-i tâze bir âşüfte-meşreb nev-civân

Sanki bir gencînedir bu hüsn ile rû-yi zemîn
Ejdehâ-yı pâs-bândır ana kat kat âsmân

Şimdi ol demdir ki sahn-ı bağda erbâb-ı dil
Eyleyüp tertip-i bezm-i işret olsun şâd-mân

K A S İ D E

Bahar günleri erişti ve cihan, Cennet'i kuskandırarak kadar güzelleşti; her taraf, çiçeklerle donandı.

Çimenliğin sevinç, coşkunluk yeri; yanağı gül, saç sünbül, yüzüne sürdüğü düzgünü, allığı ise erguvan çiçeğinden olan ve - bütün bunlarla - gönlü çekip götüreni neşeli, oynak bir güzele döndü.

Sabah vakti, gündeğusunun şâhı ululuğunu gösterip, her yüksek ağaca birer altından külâh giydirdi; sabahleyin, Güneş'in doğuşu ile tabiat, pırıl pırıl canlandı.

Çimenliğin parıltılı aksi, gökyüzünün rengini yeşile döndürdü; böylece, semâyı yıldızlar değil, yâsemen veya nesrîn (yaban gülü) kaplamış gibi oldu.

Sanki bülbülün gözü, billûrdan bir oluk olup, gül bahçesine çiğ tanesi şeklinde sevinç gözyaşları akıtır.

Neşesinden salkım söğüde, yine çıldırma nöbeti gelmiş ve neticede, akan ırmak da onun ayağına gümüş zincirler takmıştır.

Geceleri gökyüzünde görünenin, - kervanlara yol gösteren - Samanyolu olduğunu sanma; o, Cennet'in hürileri, güzelleri için çemenlikteki gül seyrinin, gezintisinin yoludur.

Serviler, sevgilinin ince, uzun, nârin boyu gibi göklere baş kaldırmıştır, yükselmiştir. Lâleler de, âşıkların ateşli gönül yaraları gibi yer yer - kıpkırmızı açmıştır.

Her yeni yetişmiş gül, nazlı yaradılışlı bir sevgili; her taze fidan da, çilgin huylu bir delikanlı gibidir.

Yeryüzü bu güzelliği ile sanki bir hazinedir ve kat kat, kıvrım kıvrım gökyüzü de; onun bekçisi ejderha, büyük hayâlî bir yilandır.

Şimdi, bahçenin ortasında gönül sahiplerinin yeme, içme meclisini kurup, neşelenecekleri zamandır.

Gah sâgar bâdede geh bâde sâgarda durup
Gülde lâle lâlede gül sûreti olsun ayân

Sâgar ammâ yâd-gâr-ı bezm-gâh-ı Cem değil
Bâde ammâ tutmamıştır tâk-i unsurda mekân

Bazen kadeh içkide, bazen içki kadehte durup;
gülde lâle, lâlede de gülün şekli görünsün.

Lâkin buradaki kadeh, Cem'in meclisini
hatırlatacak değildir; içki de, üzüm asmasının kökünde
yer tutmamıştır. Yani, bütün bunlar mecâzî'dir; gerçek,
bilinen anlamının dışında ifadelerdir.

GÜMÜŞSUYU ÇEŞMESİ'NE TARİH'DİR

Şâh-ı devrân Hazret-i Abdülazîz'in sû-be-sû
Cûy-bâr-ı lûtfunun sîr-âbı oldu kâ'inât

Ebr-i cûdî eyledi ihyâ riyâz-ı devleti
Hızr erişdi mülke evvel Hâkan İskender-sıfat

Nakd-i lûtfun sarf edüp yaptı bu zerrîn çeşmeyi
Buldu zucretten Gümüşsu teşne-gânı hep necât

Ol Şeh-i deryâ-dilin Hakk dâim etsün şevketin
Rû-yi arza feyz-bahş oldukça Ceyhun u Fırat

Eyledim tebşîr atşâna ZİYÂ târihini
Oldu câri gel Gümüşsuyu'nda iç Âb-ı Hayât

1278

GÜMÜŞSUYU ÇEŞMESİ'NE TARİH'TİR

Kâinât, dünya padişahı Abdülaziz'in ihsan ırmağı
ile yer yer suya kandı.

Sultan Abdülaziz, önce İskender misâli Hızır gibi
memlekete yetişti ve - sonra da - O'nun cömertlik bulutu,
devletin bahçesine taze can verdi.

Lûtfunun, ihsanının karşılığı olan parayı har-
cayıp, bu altın - değerinde - çeşmeyi yaptırdı; - böylece -,
Gümüşsu'ya susamış olanlar, onu isteyenler içlerindeki
sıkıntılardan kurtuldular.

Yeryüzünde Ceyhun ve Fırat nehirleri aktıkça, be-
reket verdikçe; Allah, o gönlü deniz gibi geniş olan, him-
meti ve hizmeti büyük Padişah'ın heybetini, azametini
devam ettirsin.

Ben ZİYÂ da, o çeşmenin tarihini susamışlara
müjdeledim. Artık, akmaya başlayan Gümüşsuyu
çeşmesine gel ve hayat veren suyundan iç.

Hicrî 1278/Milâdî 1861

T E R C İ - İ B E N D

Bu kâr-gâh-ı sun' aceb dershânedir
Her nakş bir kitâb-ı ledünden nişânedir

Gerdûn bir âsiyâb-ı felâket-medârdır
Güyâ içinde âdem-i âvâre dânedir

Mânend-i div beççelerin iltikâm eder
Köhne ribât-ı dehr aceb âşiyânedir

Tahkik olunsa nakş-ı temâsîl-i kâ'inât
Ya hâb ü ya hayâl ü yahud bir fesânedir

Müncer olur umûr-ı cihân bir nihâyete
Sayfın şitâya meyli bahârın hazânedir

Kesb-i yakîne âdem için yokdur ihtimâl
Her i'tikâd akla göre gâ'ibânedir

Yârab nedir bu keşmekeş-i derd-i ihtiyaç
İnsanın ihtiyâcı ki bir lokma nânedir

Yokdur siper bu kubbe-i firûze-fâmda
Zerrât cümle tîr-i kazâya nişânedir

Asl-ı murâd hükm-i ezell bulmadır vücûd
Zâhirdeki sevâb u hatâ hep bahânedir

Bir fâ'ilin me'âsiridir cümle hâdisât
Ne iktizâ-yı çerh ü ne hükm-i zemânedir

T E R C İ - İ B E N D

Bu cihan, acâyip bir dershanedir. Burada görülen herşey, Hakk'ın İlâhî sırlarının yazılı olduğu kitaptan; Allah'ın yüce hikmetinden bir iz taşır.

Dünya, felâket çarkı etrafında dönen bir değirmendir; felâket değirmenidir. Âvâre, başıboş insan da; onun içinde, öğütülecek bir buğday tanesi gibidir.

Köhne, harap bir hana benzeyen şu dünya; tıpkı bir dev gibi kendi öz çocuklarını yiyen, acayip bir yuvadır.

Kâinatta görülen güzelliklerin izi, esaslı, araştırılacak olsa; bunların ya uyku, ya hayâl yahut da efsânenen, asılsız hikâyelerden ibaret bulunduğu anlaşılacaktır.

Cihandaki bütün işler, bir nihâyete ulaşır; her yazın sonu kış, bahârın da güz'dür.

İnsan için herşeyi, bütün gerçeği en iyi şekilde bilmek mümkün değildir; her düşünce, aklın ölçülerine göre pek kesin olmayan bir inanıştan ibarettir.

Yarabbi! İnsanın yaşaması için ihtiyacı bir lokma ekmek iken, bu ihtiyaç derdinden kaynaklanan karmakarışıklık; herkesin birbirini ezmeye kalkması, ortalışın karışması nedir?

Bu mavi renkli kubbede, gökkubesinde hiçbir siper, sığınacak yer yoktur; bütün zerreler, yaratılmış en küçük varlıklar bile kaza okuna hedef olmaktan kurtulamazlar; bu dünyada herşey, kadere boyun eğmek zorundadır.

Dünyada murâd olunan, istenen asıl şey; Allah'ın ezelden tesbit ve tâyin ettiği Yüce Takdîr'in vücud bulmasıdır, gerçekleşmesidir. Dıştan bakılınca, sevap ve günah şeklinde görülenler ise, hep birer bahânenen, vesileden, sebepten ibarettir.

Bütün olup, biten işler, ne bu devrin hükmü ve ne de feleğin, dünyanın, tâlihin gereğidir; herşey, bir yapıcının (Allah'ın) güzel eseridir.

Subhâne men tahayyere fî sun'ihî'l-ukûl
Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhûl

Ecrâm-ı bî-nihâye ile pürdür âsümân
Nisbet olunsa zerre değildir bu hâkdân

Bin şems-i tâb-dâr ü hezârân meh-i münîr
Yüz bin sevâbit ü nice seyyâre-i iyân

Her şems eder tevâbi'-i mahsûsasıyle seyr
Her tâbi'e tevâbi'-i uhrâ eder kırân

Her şems eder levâhikına neşr-i feyz-i hâs
Her lâhikın tabi'ati emsâline nihân

Her cümle merkezinde eder seyr-i bî-vukûf
Her kıt'a mihverinde bulur feyz-i câvidân

Her cümle-i vesî'ada mebsût bin vücûd
Her kıt'a-i fesihada meşhûd bin cihân

Her bir vücûd masdar olur bin vücûd için
Her bir cihân hezâr cihândan verir nişan

Her zerrede tarîka-i mahsûsa üzre feyz
Her cismde tabi'at-ı mahsûsa üzre cân

Her âlemin sinîn ü tevârihi muhtelif
Her bir zemînde başka hisâb üzredir zemân

Peyvestedir sevâhili girdâb-ı hayrete
Bir bahrdır ki hâsılı bu bahr-i bî-kerân

Subhâne men tahayyere fî sun'ihî'l-ukûl
Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhûl
(..)

Akıllara hayret veren sanatı ve bilginleri âciz bırakan yüce kudreti ile, Allah'ı tesbih ederim; O'nun her türlü kusur, ayıp ve noksanlıklardan uzak bulunduğunu kabul eder, söylerim.

Gökyüzü, sayısız yıldızlarla doludur; bu yeryüzü, dünya ise, ona göre bir zerre kadar bile değildir.

Nitekim orada; bin ışıklı güneş, binlerce parlak ay, yüz bin sâbit ve daha nice seyyâr gezegen görülür.

Her güneş, kendisine tâbi, yörüngesi etrafındaki-lerle birlikte hareket eder, döner; ayrıca onlar da, kendilerine tâbi diğer yıldızlarla birlikte dönerler.

Her güneş, kendisine tâbi, bağlı olan yıldızlara feyzini gönderir, enerjisini yayar; bunların herbirinin özelliği, diğerinde yoktur; her yıldız, diğerinden farklı yapıdadır.

Her güneş sistemi, hiç durmadan kendi merkezinde döner ve her sistem, kendi ekseninde devamlı bereket, enerji bulur.

Her geniş sistemde binlerce varlık yayılmıştır ve her büyük kıt'ada, yerde binlerce dünya görülmektedir.

Herbir varlık, binlerce başka varlık için kaynak olur; herbir dünya, binlerce dünyadan izler taşır.

Kâinattaki her zerrede kendi yolunda bir bereket, enerji; her cisimde de yaradılışından gelen bir hayat vardır.

Her dünyanın yaşı ve tarihi başkadır; böylece, her yerde zaman ölçüsü de kendine göre değişiktir.

Sonuç olarak, ucu bucağı bulunmayan bu deniz, gökyüzü öyle bir denizdir ki; onun sâhilleri hayret gir-dabına ulaşmıştır.

Akıllara hayret veren sanatı ve bilginleri âciz bırakan yüce kudreti ile, Allah'ı tesbih ederim; O'nun, her türlü kusur, ayıp ve noksanlıklardan uzak bulunduğunu kabul eder söylerim.

Yârab nedir bu dehrde her merd-i zû-fünûn
Olmuş belâ-yı akl ile ârâmdan masûn

Yârab niçün bu arsada her şahs-ı ârifin
Mikdâr-ı fazlına göre derdi olur füzûn

Her kangı sûya atf-ı nigâh etse bî-huzûr
Her kangı şey'e sarf-ı hayâl etse akli dún

Mümkün midir hakikat-ı eşyâyı vezn ü derk
Mizân-ı akla dirhem-i ta'dil iken zunûn

Güncide-i basîret olur mu bu acz ile
Haysiyyet-i havâdis ü keyfiyyet-i şü'ün

Gûyâ ki bunca mihnet ü gam az gelüp olur
Bir de tahakküm-i cühelâ ile bağı hûn

Bilmem ki muktezâ-yı nîzâm-ı cihân mıdır
Dâim cihânda câhil olur mes'adet-nümûn

Cârî cihân cihân olalıdır bu kâide
Bir ahmak-ı deniye olur ehl-i dil zebûn

Nâdân firâz-ı izz ü sa'âdetde ser-firâz
Dâna hazîz-i acz ü mezelletde ser-nigûn

Nâdânı kâm-perver eder tâli'-i bülend
Ehl-i kemâli sâ'il eder baht-ı vaj-gûn

Yarabbi ! Her bilgili insanın, bu dünyada aklın belâsına uğrayarak huzurundan, rahatından olmasının sebebi nedir; bu dünyada bilgili insanlar, neden hep sıkıntılarla, eziyetlerle karşılaşır ?

Yarabbi ! Bu dünyada, her ârif olan kimsenin faziletinin derecesine göre, derdi niçin fazlalaşmaktadır; insanın bilgisi, görgüsü artıkça, derdinin de çoğalmasının sebebi nedir ?

Ârif olan bir kişi, her neye baksa huzuru kaybolmakta; hangi işi düşünse, akli ona yetmemektedir.

Birtakım zanlar, şüpheler akıl terazisine ölçü iken; eşyanın hakikatini ölçüp anlamak mümkün müdür? Yani, aklın ölçüsü hakikat değil şüphe iken, yaradılışın asıl hikmetini kavrayıp, anlamak imkânsızdır.

Bu çâresizlikle, dünyanın işleri ve o işlerin esası, özü hiç kavranabilir mi ?

Ârif olan kimseler; sanki bu kadar eziyet ve sıkıntı az geliyormuş gibi, bir de câhil kişilerin zorbalıklarına, kaptislerine katlanmak zorunda kalırlar.

Şu dünyada her zaman câhillerin mutlu olması durumu, acaba dünyanın düzeni gereği midir ? Bilmiyorum.

Dünya kurulduğundan beri, şu kâide geçerlidir : Dâima, gönül sahibi, bilgili kimseler; alçak bir ahmağın, câhilin eline düşerler, öylelerinin oyuncağı olurlar, eziyetini çekerler. Yani dürüst, bilgili kimseler; çeşitli hile ve tuzaklarla namussuz, câhil adamlara yenik düşerler.

Bunun sonucunda, aşağılık kimselerin başları göğe erişir, yani bolluk ve mutluluk içinde yaşarlar; bilgili ve olgun kişilerin payına ise, yokluk ve zavallılıkla başlarını eğmek; sefâlet içinde sürünmek, perişan olmak düşer.

İyi tâlihleri, câhil kişileri bahtiyar, mutlu ederken; bilgili, olgun kimseleri de, kötü tâlihleri dilenci durumuna düşürür.

Subhâne men tahayyare fi sun'ihî'l-ukûl
Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhûl

Akıllara hayret veren sanatı ve bilgileri âciz bırakan yüce kudreti ile, Allah'ı tesbih ederim; O'nun, her türlü kusur, ayıp ve noksanlıklardan uzak bulunduğunu kabul eder, söylerim.

T E R K İ B - İ B E N D

Sâkî getür ol bâdeyi kim mâye-i cândır
Ârâm-dih-i akl-ı melâmet-zede-gândır

Ol mey ki olur saykal-i dil ehl-i kemâle
Nâ-puhtelerin aklına bâdi-yi ziyândır

Bir câm ile yap hâtırı zirâ dil-i virân
Mehcür-i harâbât olalı hayli zemândır

Sâkî içelim aşkına rindân-ı Hüdâ'nın
Rindân-ı Hüdâ vâkıf-ı esrâr-ı nihândır

Sâkî içelim rağmına sôfi-yi harîsin
Kim maksadı Kevser emeli hûr-i cinândır

Aşk olsun o pîr-i mey-i perverde-i aşka
Kim bâdesi sad sâle vü sâkisi civândır

Pîr-i mey'e sor mes'elede var ise şübhen
Vâ'izlerin efsâneleri hep hezeyândır

Ben anladığım çerh ise bu çerh-i çep-endâz
Yahşi görünür sûreti ammâ ki yamândır

Benzer felek ol çenber-i fânûs-ı hayâle
Kim nakş-ı temâsîli serfû'l-cereyândır

Sâkî bize mey sun ki dil-i tecribet-âmûz
Endîşe-i encâm ile vakf-ı halecandır

T E R K İ B - İ B E N D

Ey içki dağıtan! O, toplumda kınanmış, ayıplanmış kimselerin aklını meşgul eden ve gönlüne ferahlık veren canın mayası, özü olan içkiyi getir.

O içki ki, olgun kimselerin gönül cilâsıdır, onların rûhuna neşe verir; ham, olgunlaşmamış kişilerin aklına ise, zarar getirir.

Uzun zamandır meyhaneden ayrı düştüğüm için, yıkık olan şu gönlümün hatırını bir kadehle yap; onu, sunacağın bir kadeh içki ile şenlendir.

Ey içki dağıtan! Kendilerini Allah'ın yoluna adanarak, bu dünyadan vazgeçmiş kalender insanların aşkına içelim; çünkü onlar, kâinâtın ilâhî sırlarını bilen - yüce - kimselerdir.

Ey içki dağıtan! Bir de, kendilerini dünyadaki çıkarlarına kaptırmış ham-sofulara nisbet, inat olsun diye içelim; çünkü, onların maksadı Cennet şarabı Kevser, emeli ise Cennet'teki hüriler, güzellerdir

O, aşkın terbiye ettiği içki ile olgunlaşmış kimseye aşk olsun! O'nun içkisi, yüzyıllık ve içki dağıtanı da gençtir.

Bütün bu söylenen şeylerde herhangi bir şübhen varsa onu, içkinin ustası olan, görmüş-geçirmiş kimseye sor; çünkü, sana nasihat veren kişilerin anlattıkları asılsız hikâyelerin hepsi, saçma-sapan sözlerdir, onlara inanma!

Benim anladığım kadarıyla felek, dünya, tâlih ise; hilekâr, aldatıcı bir felektir. Nitekim o, şekil olarak güzel görünür, amma gerçekte içi pek yamandır; türlü sıkıntılarla doludur.

Felek; yansıttığı resimlerin izleri çok çabuk kaybolan, hayâl fenerinin çemberine benzer; yani içinde, birer hayâle benzer çeşitli görüntüler sergileyen şu dünya, geçicidir.

Onun için, ey içki dağıtan bize şarap sun; zirâ tecrübeli gönül, sonunun ne olacağının merâkı, düşüncesi içinde heyecanlıdır.

Ey kudretine olmayan âgâz ü tenâhî
Mümkün değil evsâfını idrâk kemâhî

Her nesne kılar varlığına hüsn-i şehâdet
Her zerre eder vahdetine arz-ı güvâhî

Hükmün kılar izhâr bu âsâr ile mihrî
Emrin eder ibrâz bu envâr ile mâhî

Dil-sîr-i bisât-ı ni'amın mürğ-i hevâyî
Sîr-âb-ı zülâl-i keremindir suda mâhî

Eyler keremin âteşi gül-zâr Halî'e
Mağlûb olur peşşeye Nemrûd-ı mübâhî

Zâlimleri adlin ne zaman hâk edecektir
Mazlûmların çıkmadadır göklere âhî

Bî-gânelere münhasır envâ'-ı huzûzât
Mihnet-zede-i aşkına mahsûs devâhî

Sen'sin eden ızlâl nice ehl-i tarîki
Sen'sin eden ihdâ nice güm-geşte-i râhî

Hükmün ki ola mücib-i hayr ü şerr-i ef'âl
Yârab ne içündür bu evâmîr bu nevâhî

Sen'dendir İlâhî yine bu mekr ü bu fitne
Bu mekr ü bu fitne yine Sen'dendir İlâhî

Güftü bi-künü bâz zenî seng-i melâmet
Dest-i men ü dâmân-ı tû der rûz-ı kıyâmet

Ey, kudretinin başlangıcı ve sonu olmayan! Sen'in vasıflarını, niteliklerini tam anlamıyla kavramak imkânsızdır.

Yarattığın her nesne, Sen'in varlığına; her zerre de birliğine en iyi şekilde şahitlik eder.

Hükmün, bu yarattığın eserlerin ile Güneş'i meydana çıkarır; Emrin de, bu nûrlar ile Ay'ı gösterir.

Havadaki kuşlar, Sen'in nimetlerinle donanmış sofrada doymuşlar; sudaki balıklar da kereminin, cömertliğinin berrâk, temiz suyuna kanmışlardır.

Büyüklüğü, yüce emrin Halî'e, ateşi gülbahçesi hâline getirir; mağrur, kibirli Nemrud da bir sineğe mağlup olur. (Firavun Nemrud tarafından ateş atılan Hz. İbrahim'e o ateş, Allah'ın emri ile bir gülbahçesine dönüşür. Nemrud ise, bir sivrisineğin sokması veya bir rivâyete göre de, bir karasineğin ağzından yahut burnundan içeriye girip, beynine kadar tahriş etmesiyle ölür.)

İlâhi Adâlet'in, zâlimleri ne zaman yerle bir edecek; onlara haddini bildirecektir? Zirâ, mazlumların ettikleri âhlar, feryatlar artık göklere çıkmaktadır.

Hazların, zevklerin her çeşidi yabancılara âittir; yani, dünyanın bütün zevkleri Sana dost olmayanlara, Sen'i tanımayanlara verilmiş; buna karşılık, dünyadaki bütün belâlar da, Sen'in İlâhi Aşk'ının mihnetini, sıkıntısını çekenlerin, Sen'in için yananların başına gelmektedir.

Allah yolunda olan nice kimseleri, doğrudan saptıran da; yolunu şaşırmış nicelerini ise, hidâyete erdirip, doğruya çeviren de Sen'sin.

İlâhi hükmün, bütün işlerin hayır veya şer oluşlarının sebebidir; Yârab! Bu, -yapılsın diye - emirlerin ve yasakların ne içindir? Mâdemki herşey Sen'in, İlâhi hükmüne göre olur; o hâlde, bu emir ve yasaklar nedir?

Ey Yüce Allahım! Bu hîle ve fitneler yine Sen'dendir; bu hîle ve fitneler yine Sen'dendir, ey Yüce Allahım! Herşeyin yegâne sebebi Sen'sin!

Allahım! Bazı işleri yapmamız için önce bizi teşvik ediyor, sonra da kınayarak, taşa tutuyorsun. Kıyâmet günü, ben de Sen'in eteğini tutarak bunun sebe-bini, hikmetini soracağım!

Bir katre içen eşme-i pür-hûn-i fenâdan
Başın alamaz bir dahi bârân-ı belâdan

Âsûde olam dersen eger gelme cihâne
Meydâne düşen kurtulamaz seng-i kazâdan

Sâbit-kadem ol merkez-i me'mûn-i rızâda
Vâreste olup dâire-i havf u recâdan

Dursun kefi hükümde terâzû-yı adâlet
Havfin var ise Mahkeme-i Rûz-ı Cezâ'dan

Her kim ki arar bû-yı vefâ tab'-ı beşerde
Benzer ana kim devlet umar zill-i hümâdan

Bî-baht olanın bağına bir katre düşmez
Bârân yerine dürr ü güher yağsa semâdan

Erbâb-ı kemâli çekemez nâkıs olanlar
Rencide olur dide-i huffâş ziyâdan

Her âkile bir derd bu âlemde mukarrer
Râhat yaşamış var mı gürûh-ı ukalâdan

Hâll etmediler bu lügâzin sırrını kimse
Bin kâfile geçdi hükemâdan fuzalâdan

Fâniliğın, yokluğın kanla dolu çeşmesinden bir damla içen, belâ yağmurundan bir daha başını alamaz. Yani, şü dünyaya bir defa gelen, sıkıntidan kurtulamaz; dünyada yaşayanlar, onun eziyetine de hazır olmalı, katlanmayı bilmelidirler.

Eğer başım din olsun, rahat edeyim dersen, şü dünyaya gelme; zirâ bu meydana düşen, dünyada bulunan kimse sıkıntısından da kurtulamaz.

Korku ve ricânın dâiresinden kurtulup, rızânın emin merkezinde ayağını sâbit tut. Yani, insanlara korku ve rica ile minnet etmekten, onlara boyun eğmektense; herşeyde hakkına râzı olmak, gibi emniyetli bir yolu, metodu benimse, kendine rehber edin!

Cezâ Günü'nün Mahkemesi'nden korkun var ise, adâletin terâzisi hükümün elinde dursun; eğer Mahşer'de kurulacak mahkemeden korkuyorsan, adâletin terâzisi hüküm verenlerin elinde kalsın; kısacası sen elinden geldikçe, her işinde âdil ol, fazla ileriye gidip ötesine karışma.

Her kim, insanın tabiatında vefânın kokusunu ararsa O, Hümâ'nın gölgesinden devlet umanlara benzer. Yani, insanoğlundaki vefâ arayanlar; gerçekte olmayan masal kuşu Hümâ'nın gölgesinden medet umanlara, boşuna ümid besleyenlere benzerler. Kısacası, insanlardan fazla vefâ beklemek boşunadır.

Gökten yağmur yerine inci ve cevher yağsa, tâlihsiz olan kimsenin bağına bir damlası düşmez; doğuştan şansı olmayan, ne yapsa boşunadır!

Nasıl, Yarasa'nın gözü ışıktan rahatsız olursa; aynı şekilde noksan, kusurlu, ham kişiler de; kâmil, olgun, aklıbaşında kimseleri çekemezler.

Her akıllı insanın başına bu dünyada bir derd, belâ gelir; hiç, akıllı kimselerden, rahat yaşamış var mıdır?

Bugüne kadar filozoflardan, bilginlerden binlerce kişi geldi, geçti; ama, hiçbirisi bu muammanın, bilmece-nin sırrını özemedi.

Kıl san'at-ı Üstâd'ı tahayyürle temâşâ
Dem urma eger ârif isen çün ü çerâdan

İdrâk-i me'âlî bu küçük akla gerekmez
Zirâ bu terâzû o kadar sıkleti çekmez

Dehrin ne safâ var acabâ sîm ü zerinde
İnsan biragur hepsini hîn-i seferinde

Bir reng-i vefâ var mı nazar kıl şu sipihrin
Ne leyl ü nehârında ne şems ü kamerinde

Seyr etdi hevâ üzre denür taht-ı Süleymân
Ol saltanatın yeller eser şimdi yerinde

Hürr olmak ister isen olma cihânın
Zevkünde safâsında gamında kederinde

Cânân gide rindân dağıla mey ola rîzân
Böyle gecenin hayr umulur mu seherinde

Hayr umma eger sadr-ı cihân olsa da bi'l-farz
Her kim ki hasâset ola ırk u güherinde

Yıldız arayup gökde nice turfa müneccim
Gaflet ile görmez kuyuyu reh-güzerinde

Eğer ârif, olgun birisi isen, «nasıl ve niçin?» gibi sorularla uğraşma, yani dünyanın sırrını araştırmaya kalkma; herşeyi yoktan var eden Üstâd (Allah) 'ın sanatını hayretle, hayranlıkla seyret, yücelt !

Yüksek bilgileri, Allah'ın hikmetini anlamak için, bu küçük akla gerek yoktur; çünkü bu terâzi, o kadar ağırlığı çekemez; insanın âciz aklı, kâinattaki derin hikmetleri kavrayamaz.

Acaba, şu dünyanın gümüş ve altınında ne zevk var; çünkü insan, hepsini yolculuk sırasında (ölümünde) bırakır, gider.

Bir kere bak: Gecesinde ve gündüzünde, Güneş'inde ve Ay'ında şu feleğin, dünyanın vefâsına dâir hiçbir işaret, belirti var mı? Yani, bu dünyada herşey geçicidir.

Süleyman (1) 'ın tahtının yükseklerde dolaştığı, O'nun debdebeli bir ömür geçirdiği söylenir; ama şimdi, o saltanatın yerinde yeller eser.

Eğer hür olmak, kimseye bağlı kalmamak istersen; şu dünyanın zevkinde, eğlencesinde, gamında, kederinde olma! Yani sevinci de, üzüntüyü de aklına takma!

Sevgili gittikten, rindler yani kalender tabiatlı gönül dostları dağıldıktan, içki döküldükten sonra; böyle gecenin sabahında, hayır beklenir mi?

Soyunda, mayasında cimrilik ve bayağılık olan bir kimse; sözgelışı dünyanın en yüksek yerinde de bulunsa, kendisinden hayırlı bir iş bekleme!

Bir sürü tuhaf, acemi müneccim (gök bilgini) yıldız arayıp dururlar, ama dikkatsizlikle, dalgınlıkla yollarının üzerindeki kuyuyu görmezler. Yani, büyük işlerle uğraştığını sanan nice bilmiş kişiler, önlerindeki küçük, lâkin önemli şeyleri göremezler, ihmal ederler; küçük işlerin, büyük sonuçlar doğurduğunu, aslâ unutmamak gerekir.

1) M.Ö. 10. yüzyılda yaşadığı, çok zengin ve gösterişli bir saltanat sürdüğü bilinen İsrâil hükümdarıdır.

Onlar ki verir lâf ile dünyâya nizâmât
Bin türlü teseyyüb bulunur hânelerinde

Âyinesi işdir kişinin lâfa bakılmaz
Şahsın görünür rütbe-i akli eserinde

Ben her ne kadar gördüm ise bazı mazarrat
Sâbit-kademim yine bu re'yn üzerinde

İnsana sadâkat yakışur görse de ikrâh
Yardımcısıdır doğruların Hazret-i Allah

☆

Gadr ede re'âyâsına vâli-yi eyâlet
Dünyâda vü ukbâda ne zillet ne rezâlet

Lâyık mıdır insan olana vakt-i kazâda
Hak zâhir iken bâtil için hükmü imâlet

Kadı ola da'vâcı vü muhzir dahi şâhid
Ol mahkemenin hükmüne derler mi adâlet

Ey mürtekib-i har bu ne zillet ki çekersin
Birkaç guruşa müddet-i ömrünce hacâlet

La'net ola ol mâle ki tahsiline anın
Ya dîn ola ya ırz u ya nâmus ola âlet

Âdem olanın hayr olur âdemlere kasdı
İnsanlığa insanda budur işte delâlet

Sözleriyle dünyada nizamı, düzeni sağlayan; lâfla dünyayı idare eden kimselerin kendi evlerinde bin türlü kusur, ihmâl, düzensizlik görülür. Yani, başkalarına akıl vermeye, yol göstermeye kalkanlar, önce kendilerine bakmalıdırlar!

Bir kimsenin aynası, işidir; O'nu en güzel anlatan yaptığı iştir; dolayısıyla söze, övünmeye gerek yoktur. Çünkü, insanın aklının derecesi eserinde, işinde görünür, kendini açıkça belli eder.

Her ne kadar ben, bazı zararlarını gördümse de; - ifade ettiğim- bu görüşümde kararlıyım.

İnsan, kahredici durumlarla karşılaşsa da, her türlü kötülüğü görse de, O'na yaklaşan doğruluktur; - unutmamak gerekir ki - Hz. Allah, doğruların yardımcısıdır.

☆

Eyâlet'in Vâlisi, yani işbaşında bulunan kimse halkına eziyet edecek olursa; bu, O'na dünyada da, ahirette de alçaklık ve rezilliktir.

Gerçekten insan olan için; - mahkemede-hüküm verme sırasında hak apaçık ortada iken, onu yalan-yanlış kararlarla değiştirmek, lâyık mıdır?

Hâkim davâcı, mübâşir de (yardımcısı da) şâhit olursa; o mahkemenin vereceği karara, hiç adâlet denebilir mi?

Ey, eşek gibi rüşvet yiyen adam! Bu ne kadar alçaklıktır ki; birkaç kuruş için hayatın boyunca utanç çekersin, rezil olursun!

Din, ırz, nâmus âlet edilerek kazanılan paraya, mala mülke lânet olsun!

İnsan olanın, insanlara karşı niyeti dâimâ hayırdır; insan için gerçek anlamda insanlığa yol gösterme, yardım etme işte budur!

İnsan ana derler ki ede kalb-i rakîki
Âlâm-ı benî nev'i ile kesb-i melâlet'

Âdem ana derler ki garazdan ola sâlim
Nefsinde dahi eyleye icrâ-yı adâlet

Sâdik görünür kisvede erbâb-ı hiyânet
Mürşid sanılır vehlede eshâb-ı dalâlet

Ekser kişinin sûretine sîreti uymaz
Yârab bu ne hikmetdir İlâhi bu ne hâlet

Ümmîd-i vefâ eyleme her şahs-ı dagalde
Çok hâcılar çıkdı haçı zîr-i bagalde

☆

Bir abd-i Habeş dehre olur baht ile Sultân
Dahhâk'ın eder mülkünü bir Gâve perişân

İkbâline idbârına dil bağlama dehrin
Bir dâirede devr edemez çenber-i devrân

Zâlim yine bir zâlime giriftâr olur âhir
Elbette olur ev yikanın hânesi vîrân

Ekser görülür çünkü cezâ cins-i amelden
Encâmda âhenden olur rahne-i sühân

Tezkîr olunur lâ'n ile Haccâc ile Cengiz
Tebcîl edilür Nüşirevân ile Süleymân

İnsan ona derler ki; şefkatli kalbi, diğer insanların üzüntüleriyle kederlenir.

İnsan ona derler ki; gizli düşmanlıktan uzak olup, kendinde bile adâleti uygular, onun gereklerini yerine getirir.

Hâin kişiler, dıştan samimî gibi görünürler; sapıklar da, ilk anda doğru yolu gösteren kimseler sanılırlar.

Çoğu kişinin içi, dışına uymaz; Yârabbi, bu ne hikmettir, bu nasıl bir durumdur!

Her hilekâr kimseden vefâ, bağlılık bekleme; zîrâ çok hacıların haçı, sonradan koltuk altında çıktı! Yani, nice kendini doğru gösteren kişilerin, sonradan gizli birer sahtekâr, yalancı oldukları anlaşılmıştır; onun için, düzenbaz kimselere, ikiyüzlülere sakın güvenme!

☆

Bir Habeş köle, şansının yardımıyla dünyaya Sultan olur; Dahhâk'ın saltanatını, devletini Gâve adlı bir demirci alt-üst eder (1).

Dünyanın, tâlihine de, tâlihsizliğine de gönül bağlama; çünkü felek, aynı merkezde dönemez, yani insanın şansı her zaman aynen devam edemez.

İnsanlara kötülük eden zâlim bir kimse, sonunda kendisi de bir başka zâlimin belâsına uğrar; elbette ev yikanın, birgün kendi evi de yıkılır.

Nasıl, demirleri eğleyen törpü, sonunda kendisi de törpülenir, körelirse; bunun gibi, insanlar da yaptıkları her işin karşılığını aynen görürler.

Haccâc ile Cengiz lânetle anılırken, Nüşirevân ile Süleyman yüceltilir; her zaman zâlimler kötü, merhametli olanlar da iyi anılırlar.

1) Dahhâk; tarihte, İran'ın son derece zâlim bir hükümdarı idi. Rivâyete göre; hastalandığında hergün iki çocuğu öldürtür, beyinlerini yermiş. Sıra, Gâve isimli demircinin çocuklarına geldiğinde; O, isyan etmiş ve böylece ayaklanan halkın başına geçip, Dahhâk'ı düşürerek, saltanatına son vermiştir.

Kâbil midir elfâz ile tagyîr-i hakikat
Mümkün mi ki tefrik oluna küfr ile îmân

Bir hâkden inşâ olunur deyr ile mescid
Birdir nazar-ı Hakk'da mecûs ile müselmân

Her derdin olur çâresi her inleyen ölmez
Her mihnete bir âhir olur her gama pâyân

Geh çâk olunur dâmen-i pâkize-i ismet
Geh iffet eder âdemi ârâyîş-i zindân

Sabr et siteme ister isen hüsn-i mükâfât
Fıkr eyle ne zulm eylediler Yûsufa ihvân

Zâlimlere bir gün dedirir Kudret-i Mevlâ:
"Tallâhi le-kad âserekallahü aleynâ"

Her şahsı harîm-i Hak'a mahrem mi sanursın
Her tâc giyen çulsuzu Edhem mi sanursın

Dehri arasan binde bir âdem bulamazsın
Âdem görünen harları âdem mi sanursın

Çok mukbili gördüm ki güler içi kan ağlar
Handân görünen herkesi hurrem mi sanursın

Bil illêti kıl sonra müdâvâta tasaddî
Her merhemi her yâreye merhem mi sanursın

Söz ile gerçekleri değiştirmek, kâbil midir? Küfür ile îmânı birbirinden ayırmak mümkün müdür? Yani, lâf kalabalığı ile gerçekler gizlenip, değiştirilemez; yanlış ile doğruyu birbirinden ayırmak ise, çok dikkat ister.

Nasıl kilise ile câmi aynı taştan yapılırsa; Allah'ın nazarında, ateşe tapanla müslüman da birdir. Yani kimse, kul olarak gururlanıp, kibirlenmemelidir; çünkü, kimin ne olduğunu, ancak Allah bilir.

Her acı çeken ölmez, her derdin bir çaresi bulunur; zîrâ, her sıkıntının bir sonu, her kederin de bir bitişi vardır.

Bazen namusun temiz eteği yırtılır, namusa önem verilmez; bazen de namus, insanı zindan süsü eder; hapislerde çürütür.

Eğer, yaptığın güzel işlerin karşılığını iyi bir şekilde görmek istersen, sabretmelisin; Hz. Yusuf'a kardeşlerinin ne kadar eziyet ettiklerini bir düşün !

Allah'ın Yüce Kudreti, bir gün zâlimlere: "Yemin ederim ki; Allah, seni bizim başımıza seçti ve bizden üstün kıldı." dedirtir.

Her kişiyi, Allah'a yakın; her taç giyen çulsuzu, değersiz adamı da Edhem (İbrahim Edhem) gibi büyük bir zât mı sanarsın ? Yani, dikkat et ve sakın görünüşe aldanma !

Bütün dünyayı arasan, binde bir - gerçek anlamda-insan bulamazsın; insan görünen eşekleri, insan mı sanarsın ?

Çok makam, servet, şöhret sahibi insan gördüm ki dışı güler, ama içi kan ağlar; sen, gülen herkesi mesud mu sanarsın ?

Önce hastalığı iyice tanı, sonra tedâviye başla; her ilâcı, her derde yarar mı sanarsın ? Yani, bir problemi halletmek için, önce onun mâhiyetini, ne olduğunu iyice öğren !

Kibre ne sebep yoksa vezirim deyü gerçek
Sen kendini düstür-i mükerrer mi sanursın

Ey müftehir-i devlet-i yek-rûze-i dünyâ
Dünyâ sana mahsûs u müsellemler mi sanursın

Hâlî ne zaman kaldı cihân ehl-i tama'dan
Sen zâtını bu âleme elzem mi sanursın

En ummadığın keşf eder esrâr-ı derûnun
Sen herkesi kör âlemi sersem mi sanursın

Bir gün gelecek sen de perişân olacaksın
Ey gonce bu cem'iyeti her dem mi sanursın

Nâ-merd olayım çerhe eger minnet edersem
Cevrinle senin ben keder etsem mi sanursın

Allah'a tevekkül edenin yâveri Hak'dır
Nâ-şâd gönül bir gün olur şâd olacaktır

Büyüklenmeye, herkese yüksekte bakmaya ne gerek var ! Yoksa sen; «vezirim» zannıyla kendini kanuna, nizama göre hareket eden gerçek bir vezir mi sanarsın ? Yani, bir işin başında olmak başka; o işe emek sarfederek, makâmının gerçek hakkını vermek başkadır; bu bir liyâkat, fazîlet, hüner meselesidir. Her, işin başında bulunarak, büyüklenen adam; o makâma lâyık, değerli birisi demek değildir. Onun için, sahip olduğu makâm ve mevki ile, kişinin fazîletini birbirine karıştırmamak gerekir. Kısacası mevki, makâm, şöhret ve servet; kişiye, kendisinde olmayan kıymeti getirmez, kazandırmaz.

Ey dünyanın bir günlük devleti, saltanatı, gösterişi ile övünen kimse! Sen onu, sana bağışlanmış ve teslim edilmiş - ebedî bir varlık- gibi mi düşünüyorsun?

Cihan; tamahkâr, açgözlü insanlardan ne zaman boş kaldı? Dünyada, gözüdoymaz kimseler dâimâ bulunur. Durum böyle iken sen, kendini bu dünyaya son derece gerekli, şart birisi mi sanarsın?

En ummadığın bir kişi, senin içindeki sırları keşfedebilir, anlar; yoksa sen herkesi kör, bütün insanları aptal mı sanarsın? Kimseyi küçük görme!

Ey gençliği, güzelliği ile övünen! Bir gün gelecek, sen de bütün bunları bir bir kaybedeceksin; bu hayranlık dolu etrafının, saltanatının böyle devam edeceğini mi sanarsın? Herşey geçicidir, sakın aldanma!

Eğer şu feleğe, dünyaya minnet edersem, boyun eğsem, ona gönülden bağlanırsam; nâmerd, alçak bir kimse olayım! Ey güzel! Ben, senin eziyetinle, çektirdiklerinle üzüleceğim mi sanarsın?

Allah; elinden gelen gayreti gösterdikten sonra işini O'na bırakarak, kaderine râzı olan kimselerin yardımcısıdır. Bu bakımdan; mesud olamamış, mutsuz gönüller bir gün gelecek sevinecektir, bahtiyar olacaktır. İnananlar ümitsiz olmaz, onlar için korkuya yer yoktur.

Pek rengine aldanma felek eski felektir
Zirâ feleğin meşreb-i nâ-sâzi dönektir

Ya bister-i kemhâda ya virânedede cân ver
Çün bâi ü gedâ hâke berâber girecektir

Allah'a sığın şahs-ı halîmin gazabından
Zirâ yumuşak huylu atın çiftesi pektir

Yakdı nice cânlar o nezâketle tebessüm
Şirin dahi kasd etmesi cânâ gülerektir

Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma
Zer-dûz pâlân ursan eşek yine eşektir

Bed-mâye olan anlaşılır meclis-i meyde
İşret güher-i âdemi temyîze mihekkidir

Nush ile yola gelmeyi etmeli tektir
Tekdir ile uslanmanın hakkı kötektir

Nâ-dânlar eder sohbet-i nâ-dânla telezzüz
Dîvânelerin hem-demi dîvâne gerektir

Şu feleğin, dünyanın görünüşüne pek aldanma; o eskiden nasılsa, bugün de aynen öyledir. Çünkü onun, münasebetsiz tabiatı döneklidir. Kendisi bile durmadan dönen, şu dünyaya sakın kanma, inanma!

Mademki zengin de fakir de toprağa birlikte gidecektir, nerkes ölecektir; o halde ya ağır, değerli kumaştan yapılmış yataкта veya virânedede; yıkık, harap bir köşede öl, hiç farketmez. Dünya malına güvenme!

Ağırbaşlı kimsenin gazabından, şiddetinden Allah'a sığın; çünkü, yumuşak huylu atın çiftesi pektir, serttir. Kimseyi küçük görme, dâima temkinli, dikkatli ol; ummadığın taş, baş yarar!

Nâzık tavırlı gülüşler, nice canlar yakmıştır; aslan bile gülerek, ağzını açarak cana kıyar. Yani sahte davranışlara ve gülüşlere, kısacası görünüşe aldanma!

Aşlı, soyu kötü olanlara, yani sütübozuklara; üniforma, dış görünüş hiç asâlet, soyca temizlik kazandırır mı? Zirâ, sırmalarla işlenmiş semer vursan, giydiren o semerin altındaki eşek, yine eşektir! Yani, dış görünüş seni asla yanıltmasın, şekline bakarak insanlar hakkında kesin hükümler verme; asâlet, içerdedir. Eskiler buna kısaca: «Zarfa (dışa) değil, mazrûfa (içe) bak!» demişlerdir.

Mayası kötü, karakersiz, sütübozuk olanlar, içki meclisinde anlaşılırlar; çünkü içki, insanın ayarını, değerini tesbite yarayan mehenk taşı (1) gibidir, ölçüdür.

Nasihât ile yola gelmeyi, düzelmeyeni azarlamalıdır. Azardan da anlamayanın, ikâz ile yola gelmenin hakkı ise, artık dayaktır. Önce ikâz etmeli, sonra ceza vermelidir.

Câhil, kaba-saba, terbiyesi kıt kimseler, kendileri gibi olanların sohbetinden hoşlanırlar; zavallıların arkadaşının, kendileri gibi zavallı olması gerektir, şarttır. Kısacası, herkesin dostu, arkadaşı kendine göredir. «Bana arkadaşını söyle, sana kim olduğunu anlatayim.» atasözümüz, bu fikri çok güzel ifade eder.

Afv ile mübeşşer midir eshâb-ı merâtib
Kânûn-ı cezâ âcize mi hâs demektir

Milyonla çalan mesned-i izzetde ser-efrâz
Birkaç guruşu mürtekinin câyı kürekdir

İmân ile dîn akçedir erbâb-ı gnâda
Nâmus u hamîyyet sözü kaldı fukarâda

Yüksek rütbeli, ileri seviyede kimseler affedilmekle müjdelenmiş midir, yani baştakiler hep başlanacaklar mıdır? Cezâ Kanunu, yalnız âciz ve zavallı kimseler için midir? Herkese adâletle, eşit davranılmalıdır.

Milyonla çalan kimseler büyük mevkilerde, makamlarda, başüstünde gezerlerken; birkaç kuruş yiyen adamın yeri, kürekçidir. Baştakiler milyonlar yerken, alttakilerin birkaç kuruş için kürek cezasına çarptırılmaları doğru değildir.

Zenginlere göre; dîn ile imân paradır. Namus ve hamîyyet, yani millî gurur, şeref, haysiyet gibi yüce kavramlar ise, hep fakirlerde kalmıştır. Zenginlerin dini, imânı herşeyleri paradır, maddedir. İnsanları yükselten namus ve hamîyyet gibi mânevî, ulvî kavramlarla onların bir ilgisi yoktur; artık bunlarla, fakirler meşgul olur hâle gelmişlerdir.

1) Mihekk veya mehenk taşı; altının, gümüşün ayarını ölçmeye yarar. Şâirimiz; içkiyi ve içki meclisini, insanın kıymetinin derecesini ölçmeye yarayan bir mehenk taşı gibi görüyor.

İkbâl için ahbâbı si'âyet yeni çıktı
Bilmez idik evvel bu dirâyet yeni çıktı

Sirkat çoğalup lâfz-ı sadâkat modalandı
Nâmûs tamâm oldu hamîyyet yeni çıktı

Düşmanlara ahbâbını zemm oldu zarâfet
Dil-dârdan ağıyâra şikâyet yeni çıktı

Sâdıkları tahkîr ile red kâ'ide oldu
Hırsızlara ikrâm ü inâyet yeni çıktı

Hak söyleyen evvel dahi menfûr idi gerçi
Hâinlere ammâ ki ri'âyet yeni çıktı

Evrâk ile i'lân olunur cümle nizâmât
Elfâz ile terfih-i ra'iyet yeni çıktı

Âciz olanın ketm olunur hakk-ı sarîhi
Mahmileri her yerde himâyet yeni çıktı

İsnâd-ı taassub olunur merd-i gayûra
Dînsizlere tevcih-i revîyyet yeni çıktı

İslâm imiş Devlet'e pâ-bend-i terakkî
Evvel yoğ -idi işbu rivâyet yeni çıktı

İkbâl için, yani ilerleyip yükselmek yolunda dost-
ları çekiştirmek, onların dedikodusunu etmek yeni
çıktı; biz eskiden böyle birşey bilmiyorduk, bu anlayış
yeni çıktı !

Hırsızlık, çalma-çırpma çoğalarak, doğruluğun
sözü moda oldu; namus bitti, hiç kalmadı ve hamîyyet,
şeref, haysiyet denen şey yeni çıktı ! Kısacası, insanlar-
da doğruluk, namus, haysiyet diye bir şey kalmadı; orta-
da, bunların sâdece adı dolaşır oldu.

Düşmanlara dostunu kötölemek, incelik oldu; sev-
giliden yabancılara şikâyette bulunmak âdeti, yeni
çıktı. Yani, insanlarda samimiyet denen şey kalmadı.

Samimî kimseleri hakaretle küçük görerek, huzu-
runa kabul etmemek prensip hâline geldi; - buna
karşılık - hırsızlara, âdi kişilere ikrâm ve ihsanda bu-
lunmak, onlara iltifat etmek âdeti yeni çıktı. Yani, iyi-
ler tepelenirken; kötüler, baştacı edilir oldu.

Gerçi doğruyu söyleyen eskiden de beğenilmezdi,
ama hâinlere uymak, onlara saygı beslemek âdeti yeni
çıktı.

- Bildiğimize göre - bütün kanun hükümleri, karar-
lar kâğıtlarla yani, yazılı olarak halka duyurulur; ama,
- kanun dışı - boş, kuru sözlerle, milleti rahat, huzur
içinde yaşatma âdeti yeni çıktı. Kısacası, kanunsuz dev-
let idare edilir oldu.

Âciz, zavallı kişilerin, kimi kimsesi olmayanların
apaçık hakları gizlenirken, çîğnenirken; zaten korunan,
arkası olan kişileri her yerde himâye etme, tekrar kuru-
ma, onlara imtiyazlı, ayrıcalıklı davranma âdeti yeni
çıktı.

Gayretli, mert, dürüst, namuslu kimselere tutucu-
luk suçu yüklenirken; dînsizlere isâbetli düşündükleri (!)
şeklinde değer vermek âdeti yeni çıktı.

Güyâ İslâmiyet, Devlet'in ilerleyip, yükselmesine
ayakbağı, engel imiş; eskiden böyle birşey yoktu, bu
asılsız söylenti de yeni çıktı.

Milliyeti nisyân ederek her işimizde
Efkâr-ı Freng'e tebâ'iyet yeni çıktı

Eyvâh bu bâziçede bizler yine yandık
Zirâ ki ziyân ortada bilmem ne kazandık

Her işimizde milliyetimizi, milli benliğimizi unu-
tarak; Batı'nın fikirlerine, herşeyine bütünüyle uyma,
tam anlamıyla hiçbir süzgeçten geçirmeden teslimiyet,
kabullenme âdeti yeni çıktı.

Eyvâh bu oyunda, eğlencede bizler yine yandık;
çünkü zararımız ortadadır, bilmem bu işten ne ka-
zandık! Yani, bu hayat denilen oyunda bizim gibi
doğrular, hep zararlı çıkmıştır.

T E R C İ - İ B E N D

Bir zamanlar ben dahi düşdüm belâ-yı gayrete
Doğrulukla uğradım bin türlü derd ü zahmete

Geh vatandan ayrılıp gitdim diyâr-ı gurbete
Âkîbet oldum giriftâr işbu mühlik illete

Veh yazık sarf ettiğim ömre zamâna hizmete
Fikr için görmek beni kâfidir ehl-i ibrete

Hayli demler bilmedim bâ'is nedir bu hâlete
Şimdi oldum dostlar vâkıf bu sırr u hikmete

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet'e
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete

Bir zamanlar ben de çalışıp, çabalama belâsına
düştüm; - neticede - doğruluğum yüzünden bin türlü dert
ve sıkıntıya uğradım. Kısacası doğru yolda gösterdiğim
bütün gayretler yüzünden, çeşitli güçlüklerle,
sıkıntılarla karşılaştım.

Bazen vatandan ayrılıp, yabancı ellere gittim; so-
nunda, işte bu - doğruluk yolundaki- öldürücü hastalığa
tutuldum.

Harcadığım ömre, zamana ve hizmete yazıklar ol-
sun ! İbret almak isteyenlere, bu yolda düşünceleri için,
beni görmek yeterlidir.

Dostlar! Birçok zaman, bu durumun - doğruluğuma
karşı gördüğüm kötülüklerin - sebebini bilemedim; ama
şimdi, işin sırrını ve hikmetini çok iyi anladım:

Her kim Devlet'e doğrulukla bağlılık gösterirse,
hizmet ederse O'nun başı derde girer; bu Devlet'e ve Mil-
let'e karşı doğru hareket etmek, hâlis cinnettir, yani
düpedüz deliliktir!

Kendimi bezl eyleyüp islâh-ı Devlet uğruna
Ben neler çekdim neler bu istikâmet uğruna

Hânümânım târümâr oldu hamiyet uğruna
Berk ü bârım hep perişân oldu gayret uğruna

Nefsime zulm eyledim halka adâlet uğruna
Cism ü cân etdim fedâ bu mülk ü millet uğruna

Ben hele oldum telef gıtdim bu fikret uğruna
Hey ne humk u cehl imiş yanmak sadâkat uğruna

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet 'e
İstikâmet mahz-ı cinnettir bu mülk ü millete

Kendimi Devlet'i düzeltmek uğruna cömertçe, tamamiyle vererek; bu doğru yolda ben, neler çektim neler!

Hamiyyet, milli şeref ve haysiyet uğruna evim-barkım dağıldı, yuvam yıkıldı; Devlet ve Millet için gösterdiğim gayretler, çabalar uğruna varım-yoğum, herşeyim perişân oldu, bütün düzenim bozuldu.

Halka, millete âdil davranmak için kendime eziyet çektirdim; bedenimi ve rûhumu, bu Devlet ve Millet uğruna fedâ ettim.

Her neyse, ben bu düşünce, ideal uğruna telef oldum, harcandım gittim; ama, doğruluk yolunda yanmak, helâk olmak, perişanlık ne kadar ahmaklık, câhillik imiş!. Bütün bunları, şimdi çok iyi anladım. Çünkü:

Her kim Devlet'e doğrulukla bağlılık gösterirse, hizmet ederse O'nun başı derde girer; bu Devlet'e ve Millet'e karşı doğru hareket etmek, hâlis cinnettir, yani düpedüz deliliktir!

Bir senin sa'yin usûl-i dehri tagyîr eylemez
Abd-i âciz sa'y ile tahvîl-i takdîr eylemez

Âlim olsan ilmîne bir kimse tevkîr eylemez
Câhil olsan cehlîni ta'yîb ü ta'yîr eylemez

Mülkû yıksan kimseler tevbih ü ta'zîr eylemez
Cânını etsen fedâ bir kimse takdîr eylemez

Her ne yapsan hâsılı bu halka te'sîr eylemez
Kimseler bu hâl için bir re'y ü tedbîr eylemez

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet'e
İstikâmet mahz-ı cînnettir bu mülk ü millete

☆

Bir senin gayretin, çalışman dünyanın usûlünü, gi-
dişâtını, düzenini değiştiremez; -zîrâ- âciz, zavallı bir
kul çalışıp, çabalayarak kader'i bozamaz.

Bilgin olsan, ilmîne kimse saygı duymaz; - buna
karşılık - câhil olsan, bilgisizliğini kimse ayıplayıp,
yüzüne vurmaz.

Devlet'i yıksan, kimseler paylayıp, azarlamaz;
canını, -Devlet ve Millet yolunda- fedâ etsen, seni bir
kimse takdîr etmez.

Netice olarak, her ne yapsan bu halka tesir etmez;
kimseler, bu durumun için bir görüş ortaya atıp, tedbir
almaz; yani seni savunup, korumaz. Çünkü :

Her kim Devlet'e doğrulukla bağlılık gösterirse,
hizmet ederse O'nun başı derde girer; bu Devlet'e ve Mil-
let'e karşı doğru hareket etmek hâlis cînnettir, yani
düpedüz deliliktir.

☆

Feyz ise maksad mümâşât-ı zamâne mâ'il ol
Fırka-i yağma-gerân-ı asra sen de dâhil ol

Hissene mahsûlden her ne çıkarsa kâ'il ol
Her ne derlerse sana kayd eyleme deryâ-dil ol

Hâin ol ister sefih ister rezil rezil ü câhil ol
Tek sadâkat fikrini etme merâma vâsil ol

Râhat istersen bu pendimle hülâsa âmil ol
Olma mecnûn-ı mu'ânid ben gibi sen âkil ol

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet'e
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete

☆

Eğer amaç bolluk, rahat, huzur içinde yaşamak ise, devrin gidişine ayak uydur, zamanın suyuna göre git, ona uy; sen de yağmacıların, çapulcuların, vurguncuların grubuna gir !.

Bu vurgunlardan payına ne düşerse râzı ol; sana ne derlerse desinler aldırma, gönlünü geniş tut!

Hâin ol, istersen zevk ve eğlenceye düşkün, rezil, bilgisiz birisi ol; tek doğruluk, dürüstlük, Devlet'e ve Millet'e bağlılık düşüncesini hatırına getirme, sadece amacına erişmeye bak!

Eğer rahat etmek istersen, bu öğütümle hareket et; benim gibi inatçı bir deli olma, akıllı ol!. Çünkü :

Her kim Devlet'e doğrulukla bağlılık gösterirse, hizmet ederse O'nun başı derde girer; bu Devlet'e ve Millet'e karşı doğru hareket etmek, hâlis cinnettir, yani düpedüz deliliktir!.

☆

Millet-i İslâm'da evvelki gayret kalmamış
Eski iffet eski nâmus eski himmet kalmamış

Cehle düşmüş halk fikr-i istikâmet kalmamış
Za'f gelmiş dîne âsâr-ı metânet kalmamış

Eski mecnûnlardaki gayret hamiyet kalmamış
Şimdi herkes âkil olmuşlar o cinnet kalmamış

Kimsede evvelki ikdâm ü sadâkat kalmamış
Hâsılı ahlâk bitmiş mülk ü millet kalmamış

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet'e
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete

☆

Müslümanlarda eski gayret, temizlik, nâmus, yüksek irâde, yardımseverlik kalmamış.

Halk bilgisizliğe düşmüş, doğruluk düşüncesi kalmamış; dine zayıflık gelmiş ve sağlamlığın, gücün, kuvvetin izleri kalmamış.

Eski delicesine çalışan kimselerdeki gayret, heyecan ve hamiyet; milli gurur, haysiyet kalmamış; şimdi herkes akıllı (!) olmuş ve o, bütün benliğiyle gayret gösteren kimseler artık kalmamış.

Kimsede, eski çalışma, çabalama ve -Devlet'e, Millet'e- bağlılık kalmamış; sonuç olarak ahlâk bitmiş, tükenmiş, Devlet ve Millet diye birşey kalmamış! Çünkü :

Her kim Devlet'e doğrulukla bağlılık gösterirse, hizmet ederse O'nun başı derde girer; bu Devlet'e ve Millet'e karşı doğru hareket etmek, hâlis cinnettir, yani düpedüz deliliktir!

☆

Sen mi kaldın hey efendi dehre vermekçün nizâm
Öyle merhemler ile bulmaz bu yâre iltiyâm

Gâze-i attâr ile gelmez acûze intizâm
Asrımızda sıdk u gayret ehli bulmaz ihtirâm

Var ise himmet anı sarf etmiş eslâf-ı kirâm
Can verüp etmişler ahlâfin refâhın iltizâm

Sen bu mecnûnâne fikre verme aslâ ihtimâm
Uy mizâc-ı asra ger râhat ise kasd ü merâm

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet'e
İstikâmet mahz-ı cinnettir bu mülk ü millete

Hey efendi, bu dünyanın nizâmını, düzenini sağlamak sana mı kaldı? Bu dert, öyle ilâçlarla tedâvi edilecek, onulacak cinsten değildir. Yani, şu dünyada mutlak, gerçek anlamda bir düzen sağlanamaz.

Cadı tipli, yaşlı bir kocakarının yüzüne hoş kokulu allık, düzgün sürsen bile O, nasıl güzelleşemez ise; çağımızda, dürüst, çalışkan kimseler de saygı, itibar göremezler, gerçek değerlerini bulamazlar.

Saygıya lâyık atalarımız, ellerinden gelen bütün gayreti göstermişler; -hattâ- gelecek nesillerin, yani bizlerin rahatını, huzurunu sağlamak için canlarını vermişlerdir.

Sen bu delicesine düşünceye (!) yani doğruluğa asla değer verme; eğer gâyen, şu dünyada rahat etmek ise, çağın gidişine ayak uydur ! Çünkü :

Her kim Devlet'e doğrulukla bağlılık gösterirse, hizmet ederse O'nun başı derde girer; bu Devlet'e ve Millet'e karşı doğru hareket etmek, hâlis cinnettir, yani düpedüz deliliktir.

İmtizâc ü akl da olsan dahi reşk-i melek
Çünkü sâdıksın ya huysuzdur adın yâhud eşek

Müsta'idlikle çıkar nâmin uyarsan halka pek
Mümteziç derler eger töhmetde olsan müşterek

Doğruluk derdile aklın var ise çekme emek
İstesen de çünkü inkânsızdır icrâ eylemek

Gelmeyince elden ıslâhı varup üzme yürek
Hoş geçürmek isteyen vaktin bunu bilmek gerek

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet'e
İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete

Güzel huylu, akıllı bir kimse de olsan ve hattâ, melekleri bile kışkandıracak durumda bulunsan; mâdemki -devletine, milletine karşı- sâdıksın, namuslusun, doğrusun, dürüstsün; o hâlde adın ya huysuz, ya da eşektir!

Halkın gidişine tam ayak uydurursan becerikli, anlayışlı diye tanınırsın; kabahat, suç hususunda da onlarla aynı görüşü paylaşırsan, uysal tabiatlı, uyumlu derler.

Şayet aklın var ise, doğruluk derdine (!) düşerek, sakın -boşuna- emek çekme; çünkü, sen istesen de herkesi düzeltmek, doğruluğu her tarafta uygulamak mümkün değildir.

İşleri düzeltmek elinden gelmeyince kalbini üzme, gönlünü sıkma; vaktini, ömrünü hoş, rahat, kaygısız geçirmek isteyen bir kimse, bunu iyi bilmelidir. Çünkü:

Her kim Devlet'e doğrulukla bağlılık gösterirse, hizmet ederse O'nun başı derde girer; bu Devlet'e ve Millet'e karşı doğru hareket etmek, hâlis cinnettir, yani düpedüz deliliktir!

Her kim ile hasbihâl etsen acır güyâ sana
Hâlden senden ziyâde kendi eyler iştikâ

Menfa'at bahsinde ammâ eylemez aslâ hayâ
Bulsa ger fırsat sana eyler husûmet evvelâ

Herkese olmuş iken meşreb bu tezvîr ü riyâ
Kâr-ı âkil mi bu halka nefsinî etmek fedâ

Çâresiz hükm-i zamâne böyle eyler iktizâ
Tut bu nush u pendî benden yâdigâr olsun sana

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet'e
İstikâmet mahz-ı cinnettir bu mülk ü millete

Kiminle görüşsen, sanki sana acır gibidir; günün gidişinden de, senden çok kendileri şikâyet ederler. Yani herkes doğruluk yolunda seni destekler, haklı bulur; kendileri de, haksız durumlardan şikâyet eder görünerek, sana acırlar.

Ama menfaatleri, çıkarları söz konusu olunca asla utanmazlar ve eğer fırsat bulsalar, - doğru olduğun için- herkesten önce sana düşman kesilirler.

Herkeste bu fitnecilik, yalan-dolan ve riyâkârlık. İkiyüzlülük bir huy, tabiat olmuş iken; bu halka kendini fedâ etmek, akıllı insanın işi midir?

Çâresiz zamanın hükmü, gidişi, değer yargıları böyle olmayı gerektiriyor; onun için, benim nasihat ve öğüdümü iyi dinle tut, yerine getir; bu, benden sana yâdigâr, hâtıra olsun:

Her kim Devlet'e doğrulukla bağlılık gösterirse, hizmet ederse O'nun başı derde girer; bu Devlet'e ve Millet'e karşı doğru hareket etmek, hâlis cinnettir, yani düpedüz deliliktir!

Cünki etmezsin umûrunda hıyânet irtikâb
Uğradıkça derde baht u tâli'e etme itâb

Râhat ü ikbâl ile olmak dilersen kâm-yâb
Çal becer uydur mucâzâtından etme ictimâb

Âr ü nâmus u hayâyı eyleme çokluk hisâb
Cümleden evvel fakat bir bâba eyle intisâb

Doğrulukdan hâsılı sorsa bir ehl-i irtiyâb
Tecrübem üzre budur benden sana doğru cevâb

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet'e
İstikâmet mahz-ı cinnettir bu mülk ü millete

Mâdemki işlerinde hâinlik etmez, rüşvet yemez-
sin; -bu yüzden- başın derde girdikçe, sakın şansına ve
talihine kızma, darılma!

Rahat ve huzur içinde yaşamak, ilerleyip
yükselmek, arzularına ulaşmak istersen; çal, becer, uy-
dur ve yaptığın işin karşılığından, cezâsından aslâ
çekinme!

Gurur, haysiyet, namus, utanma gibi yüce kavram-
ları çoğunlukla hesaba katma, hatırına getirme; herkes-
den önce bir yere kapılan, kendine esaslı bir yer tut!

Sözün kısası, şüpheci birisi sana doğruluktan so-
racak, söz edecek olursa; benim tecrübelerime göre, ve-
rilecek en isabetli cevap şudur:

Her kim Devlet'e doğrulukla bağlılık gösterirse,
hizmet ederse, O'nun başı derde girer; bu Devlet'e ve Mil-
let'e karşı doğru hareket etmek, hâlis cinnettir, yani
düpedüz deliliktir!

Sen düşersen kimseler gelmez senin imdâdına
Dest-gîr oldukların hattâ yetişmez dâdına

Hande eylerler uzakdan cümlesi feryâdına
Dikkat etmez kimse istihkak u isti'dâdına

Kendin etme sa'y ü himmet kendinin berbâdına
Senden evvel sa'y eden eslâf gelsün yâdına

Yoksa rahmın kendine bâri acı evlâdına
Var ise aklın eger mecnûn dedirme adına

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet'e
İstikâmet mahz-ı cinnettir bu mülk ü millete

Sen düşecek olursan, -doğruluğun yüzünden- kimseler senin yardımına gelmez; hattâ elinden tutup yükselttiklerin bile feryâdına, sızlanmana, yanıp yıkılmana koşmaz.

Hepsi uzaktan senin ağlayıp, inlemene, acı çekmene gülerler; kimse hakkına, hukukuna ve kâbiliyetine değer vermez, -devlet ve millet hayrına-yaptığın işleri dikkate almaz. Kısacası, hele düşmeye gör; yaptığın bütün güzel, hayırlı işler bir anda unutulur..

-Onun için- kendin, kendini berbat etmeye uğraşma; bu hususta, senden önce büyük gayret gösteren atalarını hatırla; onlardan ders, ibret al!

Kendine acımıyorsan, bâri çocuklarına acı ve eğer aklın varsa, -doğruluk göstererek- kendine deli dedirme! Çünkü :

Her kim Devlet'e doğrulukla bağlılık gösterirse, hizmet ederse O'nun başı derde girer; bu Devlet'e ve Millet'e karşı doğru hareket etmek, hâlis cinnettir, yani düpedüz deliliktir!

Hâlini ecdâdının târihden etme su'âl
Eyleme nâmus u insâniyeti aslâ hayâl

Hâtırından çıkmasun endîşe-i ehl ü iyâl
Ömrünü râhat geçür çingânelerden ibret al

Akl ü mâlin cem'ine âlemde yokdur ihtimâl
Sen işinde muktezâ-yı asra eyle imtisâl

Güft ü gûsundan hasûdun eyleme kat'a melâl
Dâimâ olsun sana bu beyt-i rengîn hasbihâl

Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlet'e
İstikâmet mahz-ı cinnettir bu mülk ü millete

☆
☆ ☆

Tarihten, atalarının durumunu sorma; namus ve insanlığı aslâ hayâl etme, düşünme!

Çoluk - çocuğunu geçindirmek düşüncesi, hiç hatı-
rından çıkmasın; -onun için -çingenelerden ibret ala-
rak, ömrünü rahat geçir, keyfine bak!

Aklının ve malının toplanıp, çoğalmasına
dünyada ihtimâl yoktur; sen, her işinde çağın gerektir-
diği şekilde hareket et, devrine uy!

Hasetçi, kıskanç kimsenin dedikodusundan aslâ
üzüntü duyma; bu hoş, lâtif beyit sana devamlı bir sohbet
-vesilesi- olsun:

Her kim Devlet'e doğrulukla bağlılık gösterirse,
hizmet ederse O'nun başı derde girer; bu Devlet'e ve Mil-
let'e karşı doğru hareket etmek, hâlis cinnettir, yani
düpedüz deliliktir!

☆
☆ ☆

G A Z E L

Görmeden âsâr-ı Nisân'ın bahâr elden gider
Güller âhir râm olur ammâ hezâr elden gider

Nev-civân sevmekde ben pîrânı ta'yîb eylemem
Hüsn olur kim seyr ederken ihtiyâr elden gider

Rızk-ı maksûma kanâatdır me'âli hikmetin
Gâh hırs-ı nev-şikâr ile şikâr elden gider

Sâr-bân-ı vakt isen hazm eyle zirâ vakt olur
Bir topal merkeb belâsiyle katâr elden gider

Killet-i idrâkden sanma ZİYÂ'nın gayretin
Neylesün kim yer gelür sabr ü karâr elden gider

Cemâziye'l-âhir - 1287 Cenevre

G A Z E L

Nisan ayının eserlerini, baharın yağmurlarını, çiçeklerini ve güzelliklerini görmeden bahar elden gider; güller sonunda boyun eğer, ama bülbül elden gider.

Ben, güzel sevmek hususunda yaşlıları, ihtiyarları ayıplamam; -nitekim- öyle güzellikler vardır ki, seyredenken insanın irâdesi, akli, fikri elden gider.

Hikmet'in anlamı; Allah'ın taksim ettiği, böldüğü, yani verdiği rızka, nimete kanaat etmektir; -lâkin- bazen yeni bir av hırsı, heyecanı ile bu defa eldeki av kaçır. Bir başka deyişle; insan, kanaatkâr olmaz, elindeki ile yetinmez, ona şükretmez ise; bazen Dimyad'a pirince giderken, evdeki bulgurdan olabilir, yani onu da kaybedebilir. Kanaat, herşeyin başıdır.

Eğer zamanın devecisi isen, işine iyi sahip ol; zirâ gün olur, topal bir merkep yüzünden katar, kervan elden gider. Yani, elinde bir işin var ise, onda sebat et, o işe iyi sarıl; çünkü gün gelir, hiç ummadığın bir belâ, musibet, aksilik; seni o işinden de edebilir, mahrum bırakabilir.

ZİYÂ'nın bu gayretlerinin; aklının noksanlığından, anlayışının kitlediğinden geldiğini sanmayın; ne yapsın ki, yeri gelir, gün olur sabrı ve iradesi elden gider.

Cemâziye'l-âhir ^(x)

Hicri 1287/Milâdi 1870

CENEVRE

x) Arabî ayların altıncısıdır.

G A Z E L

Vatan-me'lûf olanlar bî-sebebe terk-i diyâr etmez
Zarûretsiz cihânda kimse gurbet ihtiyâr etmez

Döner sîm-âb'a fikr etdikçe hüsnün ıztırâbindan
Gönül bir yerde ey ârâm-ı cân sensiz karâr etmez

Ne gam rüsvây olursa zülfüne dil bağlayan mecnûn
Giriftârân-ı zencîr-i muhabbet kayd-ı âr etmez

Yıkardı Kûh-ken âhiyle dağlar duymadı Şîrîn
Acebdîr gâh söz taşa geçer insana kâr etmez

Bize hûn-ı beşer sermâye-i nasr u şecâ'atdır
Sibâ' -i deşt ü hâmûn kendi cinsinden şîkâr etmez

Nizâm-ı halk-ı âlem muhteremdir İnd-i Bârî'de
Hüdâ Kâdir'dir ammâ sîm'i zer leyl'i nehâr etmez

ZİYÂ ol ârif-i âgâh-dil tahsîne şâyândır
Ki noksânın bilüp arz-ı kemâl ü iftihâr etmez

5 Rebiü'l-evvel- 1275

G A Z E L

Vatanına alışmış olanlar, onu sevenler sebepsiz yere terketmezler, bırakıp gitmezler; mecburiyet, ihtiyâç olmadan kimse gurbeti tercih etmez, yabancı ellerin sıkıntısına katlanmaz.

Ey, gönülün huzur bulduğu sevgili! O, güzelliğini düşündükçe acısından civaya döner, bembeyaz kesilir ve hasretinden sensin bir yerde duramaz.

Saçına gönül bağlayan mecnun; aşk uğruna aklını kaybetmiş olan kimse rezil olursa, şeref ve haysiyetini kaybederse, bunda tüzülecek ne var? Çünkü, muhabbet zincirine esir olan kimse âr, gurur endişesi duymaz; aşka tutulan, hiçbir şeyden utanıp, çekinmez.

Dağ-kazıcı, yani Ferhad aşk yüzünden ettiği âhlarla dağlar yıkardı, ama-sevgilisi-Şîrîn, O'nu duymadı; ne gariptir ki, -Ferhad misâli - bazen söz taşa geçer de, insana hiç tesir etmez.

İnsanlığın kanı, bize üstünlüğün ve yiğitliğin sermâyesidir, özüdür; çöl ve bozkırın canavarları, kendi cinsinden bir hayvanı avlamaz.

Allah'ın katında, cihânın yaradılışındaki nizam, düzen çok muhteremdir. O'nun gücü, kudreti herşeye yeter, ama O gümüşü altın, geceyi gündüz etmez; herşey, Allah'ın ilâhî emri, nizamı çerçevesinde gerçekleşir.

O, uyanık gönüllü ârif kimselerden olan ZİYÂ; beğenilip, takdir edilmeye lâyıktır. Nitekim kusurunu, eksiğini bilip, büyüklük göstermez ve kendini övmez.

5 Rebiü'l-evvel (x) 1275/1858

x) Arabî ayların üçüncüsüdür.

G A Z E L

Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm
Dolaşdım mülk-i İslâm'ı bütün virâneler gördüm

Bulundum ben dahi Dârü's-sifâ-yı Bâb-ı Âlî'de
Felâtun'u beğenmez anda çok divâneler gördüm

Huzûr-ı kûşe-i meyhâneyi ben görmedim gitdi
Ne meclisler ne sahbâlar ne işret-hâneler gördüm

Cihân nâmındaki bir maktel-i âm'e yolum düşdü
Hükûmet derler anda bir nice salhâneler gördüm

ZİYÂ değmez humârı keyfine meyhâne-i dehrin
Bu işret-gehde ben çok durmadım ammâ neler gördüm

Cenevre- Şaban 1287

G A Z E L

Küfür diyârı denilen Batı'yı, Avrupa'yı gezdim ve
orada beldeler, kâşâneler, yani mükemmeliyet gördüm;
diğer taraftan, İslâm ülkelerinin bulunduğu Doğu'yu da
dolaştım ve orada ise hep virâneler, perişanlık gördüm.

Bir zamanlar ben de Dârü'sşifâ, yani akıl hastaha-
nesi durumundaki Bâbiâli'de, Hükûmet'te bulundum ve
orada, aklın temsilcisi ünlü filozof Eflâtun'u bile
beğenmeyen, bir yığın zavallı insan gördüm.

Birçok meclisler, şaraplar, içki içilen yerler gör-
müş olmama rağmen; hiçbir yerde, meyhane köşesin-
deki huzuru bulamadım gitti..

Adına cihân denilen, insanların katledildiği bir
yere yolum düştü; orada Hükûmet adı verilen bir yığın
salhâne, katletme yeri gördüm.

ZİYÂ, hiçbir mihnet, eziyet, sıkıntı bu dünyanın
keyfi, daha doğrusu Hükûmet kapısında kalmak için
çekmeye değmez; çünkü ben bu yerde fazla kalmamakla
birlikte çok şeyler gördüm, öğrendim.

Cenevre- Şaban (x) 1287/1870

x) Arabî ayların sekizincisi ve Ramazan'dan önce gelen aydır.

G A Z E L

Bir gün olacak ben gibi nâlân olacaksın
Etdiklerine sen de peşimân olacaksın

Tevsî' -i ma'îşetde bütün zıkr ile fikrin
Şeyhim ne zaman söyle Müselman olacaksın

Bu işve bu reftâr ki var sende küçükden
Bilmem ne yaman âfet-i devrân olacaksın

Bu nâz ü revîş sende ki var tâze nihâlim
Bilsen ya nasıl serv-i hürâmân olacaksın

Çün hâtırımı yıkdın eyâ çerh-i sitem-kâr
Çok geçmeyecek sen dahi vîrân olacaksın

Bir gün gelecek hayf ZİYÂ'ya diyeceksin
Etdiklerine sen de peşimân olacaksın

Amasya- 20 Receb 1280

G A Z E L

Bir gün gelecek ben gibi inleyecek, acı çekecek ve
bana ettiklerine, sen de pişman olacaksın.

Bütün aklın, fikrin; dirlik ve düzenliğini, geçim
şartlarını, imkânlarını büyütüp, genişletmektir.
Şeyhim, yani beni kendisine bağlayan kâfir, güzel; ne
zaman müslüman olacak, doğruyu bulacaksın, onu
söyle!

Daha küçük olmana rağmen, sende bu cilve ile
edâli, nazlı nazlı yürüyüş varken; bilmem kimbilir ile-
ride ne yaman bir dünyâ âfeti, herkesin aklını başından
alan güzel olacaksın!

Ey, şimdi taze bir fidan durumunda olan güzel! Bu
işveli, ince tavırlar sende varken; bilsen ileride, nasıl
nazlı nazlı salınan bir servi gibi olacaksın!

Ey bana zulüm ve haksızlık eden, eziyet çektiren
felek, tâlih; mâdemki benim hatırımı yıktın, çok
geçmeden sen de hârap olacaksın, yıkılıp gideceksin!

Bir gün gelecek, «ZİYÂ'ya yazık oldu!» diyecek ve et-
tiklerine sen de pişman olacaksın..

Amasya 20 Receb (x) 1280/1863

x) Arabî ayların yedincisi ve üç ayların birincisidir.

G A Z E L

Âsafın mikdârını bilmez Süleyman olmayan
Bilmez insan kadrini âlemde insan olmayan

Zülfüne dil vermeyen bilmez gönül ahvâlini
Anlamaz hâl-i perişânı perişân olmayan

Rızkına kâni olan gerdûna minnet eylemez
Âlemin sultânıdır muhtâc-ı sultân olmayan

Kim ki korkmaz Hak'dan andan korkar erbâb-ı ukûl
Her ne isterse yapar Hak'dan hirâsân olmayan

İtirâz eylesen bir nâdân ZİYÂ hâmûş olur
Çünkü bilmez kadr-i güftârın sūhan-dân olmayan

Şevval - 1291

G A Z E L

Hız. Süleyman'ın veziri Âsaf'ın kadrini, kıymetini Süleyman Peygamber gibi olmayan bilmez; - aynı şekilde- bu dünyada insanın değerini de, insan olmayan bilmez. İnsanın kadrini, kıymetini; ancak, insan olan bilir.

Ey sevgili, senin saçına gönül vermeyen, sana bağlanmayan; gönülün hâlini, durumunu bilmez. Perişân kimsenin hâlini de perişân olmayan bilmez. Birşeyi hakkıyla bilmek için, onu bizzat yaşamak gerekir.

Kendine verilen rızka, nimete râzı olan kimse; dünyaya, feleğe, tâlihe boyun eğmez; sultana muhtaç olmayan, kendisi dünyanın sultanı olur. Kimseye minnet etmeyen, bağlanmayan; sultanlar gibi rahat ve huzur bulur.

Allah'dan korkmayandan, bütün akıl sahipleri korkarlar; -çünkü - içinde Allah korkusu olmayan her ne isterse, aklına eseni yapar.

Kendini bilmez, kaba, terbiyesi kıt bir adam - bu sözlere- karşı gelecek olursa, ZİYÂ susar; çünkü, güzel söz söylemeyi bilmeyen, sözün değerini anlamaz.

Şevval (x) - 1291/1874

x) Arabî ayların onuncusudur.

Ş A R K I

Niçün nâlendestin böyle
Gönül derdin nedir söyle
Seni ben istemem öyle
Gönül derdin nedir söyle

Kimin aşkıyle nâlânsın
Kimin hicriyle süzânsın
Neden böyle perişânsın
Gönül derdin nedir söyle

Nedir bu sendeki hayret
Buna var bir sebep elbet
Merâk oldu bana gâyet
Gönül derdin nedir söyle

Havalandın bu günlerde
Ne yel esdi aceb serde
Devâ olmaz mı bu derde
Gönül derdin nedir söyle

Çekildin seyr-i gülşenden
Kaçarsın şimdi de benden
Usandım gayri ben senden
Gönül derdin nedir söyle

25 Şevval 1282

Ş A R K I

Gönül, niçin böyle inliyorsun? Bana, derdinin ne olduğunu söyle! Ben seni böyle-kederli-görmek istemem; onun için derdini bana anlat!

Kimin aşkıyle inlemekte, kimden ayrı kaldığın için yanmaktasın? Neden böyle perişân durumdasın? Gönül, derdinin ne olduğunu bana anlat!

Sendeki bu şaşırılmışlık, şaşkınlık nedir? Elbette bunun bir sebebi var. Bu iş, bende son derece merâk uyardı. Gönül, derdinin ne olduğunu bana anlat!

Acaba, başında bir rüzgâr mı esti ki, bugünlerde havalandın; aklın başından gitti! Bu derde bir çâre bulmamaz mı? Onun için gönül, derdinin ne olduğunu bana anlat!

Gülbahçesindeki gezintilerden vazgeçtin, şimdi de benden kaçmaktasın. Artık ben senden, senin kaprislerinden usandım. Gönül, derdinin ne olduğunu bana anlat!

25 Şevval 1282/1865

Ş A R K I

Âşıkları inandırır
 Yalan va'deyle kandırır
 Bu huy seni utandırır
 Çok nâz âşık usandırır

Nedir senden bu çektiğim
 Esirinsem ver pençigim
 Bilmez misin a sevdiğim
 Çok nâz âşık usandırır

Mintanının düğmesini çöz
 Sım tenin görsün bu göz
 Eskidir söylenir bu söz
 Çok nâz âşık usandırır

Ş A R K I

Ey, nazlı güzel! Âşıkları inandırır, yalan sözle onları kandırırsın. Ama birgün gelir bu huyun seni utandırır, güç durumda bırakır; -unutma ki - çok nâz âşık olanı, seveni usandırır.

Benim senden bu çektiğim nedir? Şâyet senin esirin isem; pençigimi (azad, serbest bırakılma kâğıdımı) ver de, hürriyetime kavuşayım. Bilmez misin a sevdiğim; çok nâz âşık olanı, seveni usandırır.

Gömleğinin düğmesini çöz ve gözlerim gümüş gibi beyaz tenini görsün. Bu, eskiden beri söylenen bir sözdür: Çok nâz âşık olanı, seveni usandırır.

SEBEB - İ TERTİB - İ HARÂBÂT

On beşde değildi sinn ü sâlim
Kim nazm ile vardı iştigâlim

Mevzûn söze can verirdi gûşum
Eş'âr okusam giderdi hûşum

Verdi bana evvelâ merâkı
Meydân şu'arâsının nehâkı

Gâhıce Garibî'yi okurdum
Âşık Kerem'e yanar dururdum

Âşık Ömer'i ki gâh alurdum
Uçkur sözüne şaşar kalurdum

...

Kim şî'rime atsa ta'ne taşı
Uğrardı benimle derde başı

Hicv idi mu'ârıza cevâbım
Şemşîr-i zebân idi kitâbım

Ol hâl ile rûzgâr geçdi
Bir iki hazân bahâr geçdi

Geçdi elime çü nüsha-i cân
Matbû bir iki köhne divân

HARÂBÂT'IN TERTİP EDİLMESİNİN ("HARÂBÂT"
ADLI ANTOLOJİNİN HAZIRLANMASININ) SEBEBİ

Yaşım daha henüz onbeş bile değilken, şiir sanatı ile meşgul idim, uğraşıyordum.

Kulağım vezinli söze, şiire can verirdi; yani şiir dinlemek, beni çok mutlu ederdi. Ne zaman şiirler okusam, -sevincimden - aklım başımdan giderdi.

Bana, önce meydan şâirlerinin, yani ozanların bağırıp, çağırımları merâk verdi; ilk olarak, ozanları merâk ettim.

Bazen, Garibî'yi okur ve Âşık Kerem'e yanar, acır dururdum.

Arasına da, Âşık Ömer'i elime alır, okur ve O'nun «uçkur» sözüne şaşar kalırdım.

...

Kim yazdığım şiirleri yerecek olsa, O'nun başı benimle derde girerdi.

Bana karşı gelenlere hiciv, alay ile cevap verirdim; şiir kitabım, dilin kılıcı gibi etkili idi.

O durumda, öylece zaman; bir iki sonbahar, ilkbahar geçti.

Elime, gönülden söyleyişlerle yazılarak basılmış, değerli bir iki eski Divân geçti.

Bir kerre bu kenze nâ'il oldum
Bir başka cihâna vâsil oldum

Bir pâreye bini âferînin
Pâbüşu atıldı Gevherî'nin

Vehbî ile Vâsıfı beğendim
Taklîd için anlara özendim

Derdim edüp anları kırâ'et
Yârab bu ne sihr ne kerâmet

Bundan dahi söz olur mu a'lâ
Şîrin lâfz u huçeste ma'nâ

Şu serv ile bak şu kadd ü kâmet
Olmaz mı kıyâmete alâmet

Ya bülbüle gül ne hoş muvâfik
Pervâne değil mi Şem'e âşık

...

Ammâ okudukda Gülistân'ı
Derk etmeğe başladım lisânı

Hem ol sırada bir iki şâ'ir
Temyizime oldular müzâhir

Bir kere bu hazineye kavuştum ve böylece, başka bir dünyaya girmiş oldum.

Âferinin, - takdirimin - bini bir paraya idi ve neticede, Gevherî'nin pabucu dama atıldı; yani Eski Edebiyat, Klâsik Şiir çok hoşuma gitti ve artık Halk Edebiyatı'nın, Şiiri'nin gözümde önceki değeri kalmadı.

Vehbî ile Vâsıfı beğenerek, onlara benzemek istedim.

Bu şâirleri okumayı âdetâ dert edinerek, şiirlerindeki büyüye ve olağanüstü mükemmeliyete hayran kaldım.

Tatlı ifâdesi ve insana mutluluk veren anlamı ile bundan daha güzel, mükemmel söz olur muydu?

- Eski Şiir'deki - servi ile boy-bos, yani ince, uzun, zarif görünüş tasvirleri; kıyâmet alâmeti, belirtisi gibi idi, insanı hayran bırakıyordu.

Ya, bülbüle gül ne güzel uygun düşüyor; Pervâne (kelebek) de Şem'e (muma) âşık oluyordu.

...

Ama, Gülistân'ı okuyunca; dili (Farsça'yı) iyice anlamaya başladım.

Ayrıca, o sırada bir iki şâir daha; iyiyi kötüden, yani başarılıyı başarısızdan ayırabilmemde bana yardımcı oldular.

Olmak şu'arâ ile mübâhis
Ezâyîş-i farka oldu bâ'is

Bir nükte-ver-i sûtûde-etvâr
Hâfız'dan okutdu hayli mikdâr

Ol sözlere meşrebim kapıldı
Gûyâ kapalı gözüm açıldı

Oldu bana hâce-i dil ü cân
Âsâr-ı sūhan-verân-ı İrân

Oldum nice Hamse'den güher-çîn
Gördüm nice defter ü devâvîn

...

Şâirlerle çeşitli konularda görüşmek, tartışmak, sanatkârların arasındaki üstünlük derecesini farketmeme, anlamama vesile oldu.

Hâl ve hareketleri övülmüş, yani seçkin olan, iyi nükte bilen birisi; bana, Hâfız'dan hayli şiir okuttu.

Tabiatım, huyum, rûhum o sözlere kapıldı ve böylece, sanki o güne kadar kapalı olan gözüm açıldı.

İran şâirlerinin eserleri, bana; gönül ve can üstâdı, dostu oldu.

Nice, hayli şiir defteri ve divân görerek, çeşitli Hamselerden (x) cevher toplayan; yani son derece değerli şiirler okuyan, yazan kimselerden biri hâline geldim.

x) Hamse; Mesnevî tarzında yazılmış, beş ayrı manzum hikâyeden meydana gelen kitaptır.

MEŞRÛT U AHVÂL-İ ŞÂİRİ

Vardır iki şart-ı şâiriyyet
Evvelkisi kâbili-yi hilkat

Bazı kula Hak eder inâyet
Bir ni'met-i hâsır tabiât

Şâir şâir doğar anadan
Âsârı görünür ibtidâdan

Şâir dahi tıfl iken iyândır
İrfânna meşrebi nişândır

Her tarz u edâsı lâubâli
Bir başka revîşde cümle hâli

Mesken eder etmez işbu şehri
Güyâ ki görür cünûn-ı dehri

Fikrini salâha sâlik eyler
Bilmez ki umûma kemlik eyler

Başlar o zamandan ihtilâfa
Evzâ'-ı umûm ile hilâfa

Hem başlar o demden ibtilâlar
Ömrünce mübârekî belâlar

ŞÂİRLİĞİN HÂLLERİ, ÇEŞİTLİ DURUMLARI VE ŞARTLARI

Şâirliğin iki şartı vardır : Bunun ilki; yaradılıştan, yani doğuştan gelen kâbiliyet, beceriklilik-tir.

Bazı kula, Allah yardım eder; şâirlik tabiatı, şâir yaradılışlı olmak; hakikî nimetlerden, Allah'm yüce ih-sanlarından, lütûflarından birisidir.

Şâir olan kimse, anasından şâir doğar ve böylece, daha başından itibaren, O'nda şâirliğin eserleri, belirtileri görünür.

Şâir daha çocuk iken bellidir ve O'nun huyu, mizâcı; irfânna, yani bilgisine, görgüsüne nişândır, delildir.

O'nun her tavrı ve hareketi, kurallardan uzaktır; yani şâir serbesttir, rahattır ve bütün hâllerinde bir başka durum, özellik görülür. Kısacası şâir, davranışları bakımından diğer insanlardan farklıdır.

Bulunduğu yerden, sanki dünyanın bütün deliliklerini, yani akıl-dışı durumlarını, anormalliklerini, bozukluklarını görür gibidir.

Aklını, fikrini, kendini dünyanın kötülüklerini düzeltmeye verir; -halbuki- bu hareketiyle, herkese fenâlık ettiğini bilmez

Doğru söz ve hareketleriyle, daha o andan itibaren herkesle anlaşmazlığa düşer.

Ayrıca, o sırada; ömrü boyunca devam edecek olan bazı mübarek, hayırlı, fazilet yüklü sıkıntıları, alışkanlıkları başlar.

Çün hür olarak gelir vücûda
Güçdür koma şâiri kuyûda

Çokluk anı bağlamaz akâ'id
Teshîr edemez anı fevâ'id

Etmez zer ü sîm için müdârâ
Olmaz kadem-i ricâle ruh-sâ

Rızkı ile eyleyüp kanâ'at
Sürmez yere cebhe-i darâ'at

Dehrin saymaz gam u safâsın
Zirâ feleğin bilir vefâsın

Bir şâire müntehâ-yı maksad
Bir şişe şarâb bir semen-had

Medhinde egerçi eyler itrâ
İşde sana eylemez müdârâ

Şi'rinde diyen yalan- dolan söz
İşde sana söylemez yalan söz

Çün işde umûmadır netâyic
Şahsın kalır anda nef'i hâric

Her kim ki işinde sâdık olmaz
İnsan demek ana lâyük olmaz

Madem ki şâir her türlü resmiyetten, kâideden uzak, serbest yaradılışlı bir kimse olarak dünyaya gelmiştir; o hâlde, O'nu çeşitli kayıtlar, prensipler, kurallar altına sokmamak -kendi hâlinde hür, serbest bırakmak- gerekir.

Çoğu zaman çeşitli inançlar, düşünceler O'nu bağlamaz ve elde edeceği faydalar, menfaatler, çıkarlar da kendisini büyüleyemez, esir edemez. Kısacası, gerçek şâir; hiçbir şeye metelik vermeyen, maddî çıkar peşinde koşmayan, hattâ bunları hiçe sayan adamdır.

Nitekim altın ve gümüş, yani menfaat için ikiyüzlülük, riyâkârlık etmez; servet, makam ve şöhret sahibi kimselere de yüz sürmez, dalkavuklukta bulunmaz.

Allah'ın kendisine verdiği rızık, nimet ile kanaat eder, yetinir; kendini küçülterek kimsenin önünde yere yüz sürmez, kimseye zerre kadar minnet etmez.

Feleğin vefâsını, tâlihın samimiyetini, yani ona güvenmemek gerektiğini iyi bildiği için; dünyanın derdini de, zevkini de saymaz, dikkate almaz; acıya da, sevince de değer vermez.

Bir şâirin maksadının sonu, nihayet ulaşmak istediği amaç; bir şişe şarap ile yâsemen yanaklı bir güzeldir, sevgilidir.

Gerçi O, överken mübâlağalı sözler söyler; ama işinde, kesinlikle ikiyüzlülük göstermez.

Şiirinde yalan-dolan söz söyleyen şâir; işinde, karşılıklı münasebetlerinde sana yalan söz söylemez.

Çünkü, işlerin sonucu toplum içindir, bir kimsenin faydası ise, onun dışındadır; bütün yapılan işlerin hedefi tek tek kişiler değil, bütün toplumdur, millettir.

-Bu bakımdan- bir kimse yaptığı işte sâdık, dürüst değilse; O'na tam anlamıyla insan denemez. Herkes her işinde, davranışında samimî olmalıdır, doğruluktan ayrılmamalıdır.

Sânî-i şurût-ı şâiriyyet
Tahsîl-i ma'ârif ü fazîlet

İlm olmasa şâir olmaz insan
Dilsiz söze kâdir olmaz insan

Sa'y eyle ulûma mukdım-âne
Ez-cümle bedî' ile beyâne

Şî'r-i Arab'a tevessül eyle
Nahv ü lugata tevaggul eyle

Nazm-ı kudemâ vü fenn-i târih
Gül-nahl-i fasâhate bün u bîh

Gelse bir araya sâye vü mihr
Olmaz bir arada cehl ile şî'r

Olsa ne kadar kavî tabîat
Yokdur câhil sözünde kuvvet

Pek tab'ma i'timâd edenler
Bulsa dahi bazı hoş suhenler

Bilmezlik ile düşer hatâya
Uğrar başı cehl ile belâya

Ya söyle sözü güher nisâr et
Ya samt u sükûtu ihtiyâr et

Şâirliğin şartlarının ikincisi; ilim ve irfân tahsil etmek, öğrenmek, yani bilgi ve görgü sahibi olmaktır.

İnsanın; ilimsiz, bilgisiz şâir olması mümkün değildir. Ayrıca dilsiz ise, yani iyi konuşma ve yazma imkânından mahrum bulunuyorsa, dili kullanmasını bilmiyorsa, söze kâdir olamaz; iyi şâir olamaz. Kısacası, şâirin dili iyi bilmesi ve kullanması şarttır!

Onun için büyük bir dikkat ve gayretle bilhassa Edebiyat konusunda ilim öğrenmeye, bilgi kazanmaya çalış, kendini iyi yetiştir.

Arap Şiiri'ne yönelerek; onun sentaksı, sözdizimi ve kelimeleri ile meşgul ol! Yani, -şiir sanatını iyi öğrenmek için- Arap dili ve edebiyatı ile de yakından ilgilenmelisin!

Eski Şiir ile Tarih ilmi; güzel, anlaşılır konuşmanın gül fidanına esas ve köktür. Tâze bir gül fidanı kadar değerli olan güzel konuşmanın, mükemmel şiir söylemenin esasını; Eski Şiir ile Tarih bilgisi oluşturur.

Gölge ile Güneş bir araya gelse bile; bilgisizlikle, şiir bir arada bulunamaz; şiirin temeli, ilimdir! ("ilimsiz şiir, temelsiz duvara benzer!" -Fuzûli-)

Câhilin huyu, mizâcı ne kadar güçlü olursa olsun, yine de sözünde kuvvet yoktur; söze kuvvet veren, güç katan bilgidir.

Kendisine çok güvenenler, -câhiller- bazı hoş sözler bulup söyleseler bile;

Bilgisizlikleri yüzünden hatâya düşerek başlarını belâya, derde sokarlar.

-Onun için- ya güzel, hikmetli, anlamlı söz söyleyerek cevher saç; ya da sessizliği, susmayı tercih et!

Vardır dahi bir nice vesâ'il
Eş'âr olur anlar ile kâmil

Şi'r olmak için cedîd ü fâhîr
Şâirde gerek ferâg-ı hâtîr

Olmaz harem-i derûnda makrûn
Ekmekçi telâşî ile mazmûn

Şâir olamaz egerçi zengîn
Fakr ile de kalmaz anda temkîn

Âlemde budur hele mücerreb
Olmaz işi şâirin müretteb

Tâlî' akla mu'âvin olmaz
Baht ile hüner mukârin olmaz

Şâirde gerek o rûtbe sâmân
Tâ olmaya pâymâl-i nâdân

Ya âteş-i aşk ile olup zâr
Ol hâl ile ede nazm güftâr

Yâhud müte'essir ola şâir
Tâ şi'ri dahi ola mü'essir

...

Şiirleri mükemmeliyete, olgunluğa ulaştıran daha birçok vesileler, sebepler vardır.

Şiirin yeni, orijinal ve övülmeye lâyık, değerli olabilmesi için; şâirin hatırdan, benlik duygusundan vazgeçmesi, gönül rahatlığı içinde bulunması gerekir.

Ekmekçi telâşî ile -aceleyle- söylenmiş söz, gönül derinliğine ulaşamaz, etkili olamaz. Gelişigüzel sözler, şiir değildir!

Her ne kadar şâir, zengin olamaz ise de; fakirlik ile de, O'nda ağırbaşlılık kalmaz.

Dünyada, özellikle denenmiş birşey vardır ki, o da sudur: Şâirin işi hiç tertipli, düzenli olmaz. Yani, şâirin; dünyanın düzenine ayak uyduramayan ve her türlü kâideden uzak bir kimse olduğu, tecrübe ile sâbittir.

Tâlih, akla yardımcı olmaz; şans ile kâbiliyet birarada bulunmaz.

Şâirde o derece servet, zenginlik olmalıdır ki; ka-ba-saba, kendini bilmez adamların ayakları altında ezilmesin. Bir başka ifade ile; şâirin, değersiz birtakım adamlara muhtaç olmaması için, hiç olmazsa kendini geçindirecek kadar geliri bulunmalıdır.

Şâir; ya aşk ateşi inleyip, o durumda şiir söylemeli;

Yahut hüznü, kederli olmalı ki, şiiri de etkili olsun!

Terk eyleye kibr ile inâdı
Hasr etmeye nefse i'timâdı

Vâki' göricek bir i'tirâzı
İnsâf ile hakka ola râzı

Terk ile isâbet iddi'âsın
İslâh ede der-akab hatâsın

Vardır nice hod-pesend nâdân
Kendin sanır efzal-ı suhendân

Toplar başına bir-iki câhil
Efkârda kendine mümâsil

Eyler hezeyânın anlara kay
Anlar tahsîn eder peyâpey

Hem der ki «zi-şâ'irî eser nîst
Üstâd-ı suhen menem digêr nîst»

Bilmez ki eder o gâv-ı nâtık
Kendisine kendisi fenâlık

Şi'ri ile fahr eder cihâna
Yok humkunu neşr eder cihâna

İster isen anlamak cihânı
Öğrenmeli Avrupa lisânı

Etmiş orada fûnûn terakkî
Tahsilden eyleme tevakkî

Bilmek gerek andaki fûnûnu
Terk eyle ta'assub u cünûnu

...

Şâir; kibir, gurur ile inadı bırakmalı ve nefesine itimat etmemeli, yani kendine çok güvenmemelidir.

Kendine herhangi bir itiraz vâki olursa, karşı çıkan bulunursa; insafli, mantıklı davranarak hakkına rıza göstermeli, bu duruma katlanmalıdır. Kısacası şâir, hoşgörülü olmalıdır.

Yanlış sözlerinin doğru olduğu iddiâsını bırakarak, hemen hatâsını düzeltmelidir.

Nice kendini beğenmiş, terbiyesi kıt, kaba-saba adam vardır ki; kendini şâirlerin en faziletlisi, iyisi zanneder.

Başına kendisi gibi düşünen bir-iki câhil, bilgisiz kişiyi toplar;

Saçma-sapan sözlerini, onlara âdetâ kusar ve onlar da, birbiri ardınca kendisini över!

Ayrıca: "Hiçbir şâirin, eseri yoktur; söz söylemekte, şiir sanatında tek üstâd benim, diğêrleri değildir!" der.

Hâlbuki, konuşan bir öküz, yani akılsız bir hayvan durumundaki o adam, asıl, kendisinin kendisine kötülük ettiğini bilmez.

Yazdığı şiirleri ile kendisini, dünyaya över; daha doğrusu, bütün cihâna ahmaklığını ilân eder, duyurur.

Eğer dünyayı anlamak, tanımak istersen; Avrupa lisânını, Batı dillerini öğrenmelisin. Çünkü :

Orada ilim, fen ilerlemiştir. Onun için tahsilden, yani yeni bilgiler kazanmaktan çekinmemelisin!

Her türlü taassuptan, tutuculuktan, peşin hükümden sıyrılıp; oradaki ilim ve fennin hepsini öğrenmelidir. (Ancak, böylece tam şâir olunur!)

R Ü Y Â

Dünki Cum'a günü sabahleyin, aldığım gazeteleri ve mektûbları okudum. Bunlarda ahvâl-i Şarkıyye'ye dâir birçok havâdis-i mükeddere gördüm. Canım pek sıkıldı. Efkâr da bürüdü. Belki eğlenirim diyerek, ba'de't-ta'âm kalkdım. Kendi kendime düşünerek, "Hams-Fort" bahçesine girdim. Ve suyun kenârında mevzû kanapelerden birine oturdum. Elimi şakağıma dayayup kâh suya ve kâh çemen-zâr-ı her-dem-bahâra nazar-ı ibret ü hayretle bakarak ve zihnimde vatanın giriftâr olduğu ahvâl-i pür-melâli tasavvur eden fikr ü endişeye müstağrak oldum. Cümleden evvel kendi ser-güzeştim olan vuku'ât, piş-i nazar-ı hayrete geldi.

Bir zamanlar Bâb-ı Âlî'de bulunarak görmüş olduğum acâyib ve yedi sekiz sene Mâbeyn-i Hümâyün'da müstahdem olarak meşhûdum olan garâ'ib takım takım hâtırımdan geçmeğe başladı. Ba'dehu ne tuhaf sebeble Saray'dan çıkışım ve ne münâsebetle kâh Zabtiye Müsteşârı ve kâh Atina Sefiri olduğdan sonra rütbe-i mîr-i mirânî ve Paşalık ünvanı ile Kıbrıs'a gidişim ve orada altı, yedi mâh gün-â- gün belâlara uğrayup mu'ahharen bâ-İrâde-i Seniyye, Meclis-i Vâlâ'ya ve ba'dehu paşalık beğliğe tahvil ile Beylikçilik'e me'mûr oluşum ve altı, yedi mâh mürûrunda ne ehemmiyetler, ne şa'şa'alar, ne ta'lîmât-nâmeler, ne ümidlerle Bosna cihetini teftişe gönderilüp, bir buçuk ay geçer geçmez ne tuhaf sebeble isti'fâya ve avdete mecbûr ve anım üzerine tekrâr, Meclis-i Vâlâ'ya, biraz vakitten sonra De'âvî Nezâreti'ne me'mûr oluşum ve oradan da üç mâh mürûrunda Amasya Mutasarrıflığı'na ta'yîn ile hasta ve bî-mecâl olduğum hâlde, o kadar sıkıntı içinde mahall-i me'mûriyetime azîmet için nasıl icbâr olunuşum ve orada sekiz ay döşegimde yatdığım ve iki sene kadar ifâ-yı

umûr-ı mevkûlem için elimden geldiği kadar çalışup çabaladığım hâlde ne acâyib isnâdât ile azl ve Samsun'a mutasarrıf oluşum ve isnâdât-ı vâki'anın tahkiki için Amasya'ya me'mûr-ı mahsûs gönderilerek hülâsa-i tahkikâtdan garaz-kârânın umdukları semere hâsıl olmaması üzerine yine İrâde-i Seniyye-i Mahsûsa ile Meclis-i Vâlâ'ya me'mûr oluşum ve mu'ahharen Kıbrıs Mutasarrıflığı mansıb-ı refî'ine ta'yîn olunarak kalkup oraya gidecek iken Avrupa'ya gelişim ve o zamandan beri iki buçuk sene zarfında burada cereyân eden ahvâl-i mahsûsa ile şimdi Londra'da "Hams-Fort" mevki'inde tek ü tenhâ bulunuşum, manzara-i hâtırımdan birer birer geçdiler. Bir zaman geşt ü güzâr etdiğim memleketlerde ve me'mûriyetlerde gördüğüm hâlât ve o zamandan beri Devlet-i Aliyye'nin uğradığı tahavvülât gürûh gürûh tebdür etdiği sırada nihâyet İstanbul'un şimdiki hâli gözümün önüne geldi. Kendi kendime dedim ki : Yârab, bu ne hâldir? Bu Devlet-i Aliyye'nin ne cürmü var ki bu sadmelere, bu beliyelere uğrar; bu millet ne suçun sahibidir ki bu mihnetlere, bu felâketlere giriftârdır? Bu Pâdişâh ne sebebe mebnî tebdil-i efkâr u ahlâk etdi? Sultan Abdülaziz Han hîn-i cülûsunda devlet ü milletine gayûr u hamiyet-kâr bir Pâdişâh-ı dirâyet-şi'âr idi. Bütün cihân kendine muhibb ü müceddid ve meded-res ü müeyyed-min-indallah nazarıyla bakup perestîş ederlerdi. Şimdi neden bu efkâr değışti? Yârab, bunların sırr ü hikmeti nedir? Âh, Zât-ı Şâhâne'yi görsem ve kendine mektûm tutulan birçok ahvâli hakikatle kendine söylesem ve bunun ile hem velini'metime ve hem de devlet ü milletime elimden gelen hizmeti ifâ etmiş olsam! İşte ben bu hayâlât ile uğraşırken piş-i nazarımda duran cedvel-i âb tetricle tevessü' ederek bir şekl-i âhare tahavvül ü inkılâb etmeğe ve suyun iki tarafında muntazam magrûs olan büleñd ağaçlar dahi heybetini tebdil ile yalı ve bahçe şekline girmeğe başladılar. Ben bu tahavvül-i garâ'ib-nümâyı temâşâ ile acaba burası neresi olacak derken, Boğaziçi meydana çıktı. Evvel-emirde,

Beşiktaş Saray-ı Hümayûnu'nu gördüm. Ve bilmem nasılsa içine girdim. Çünkü, Saray'ın her tarafı zihnimde mahfûz olmağa kimseye râst gelmeyerek büyük neredübândan yukarı çıktım. Yavaş yavaş sofada gezinüp, acaba Zât-ı Şâhâne buralarda mı, deyû hayran hayran etrâfa nigerân iken meğer Zât-ı Cenâb-ı Mülûkâne bahçe üstündeki odada imiş. Çıktı ve beni görmeye işâret edüp yanına çağırıldı. Koşup gittim. Ve nice senelerden beru hasretini çektiğim ayaklarına, ağlayarak kapandım. Meftûr olduğu meşime-i lûtf u inâyet iktizâsınca tebesüm ile nevâziş ü iltifat buyurdu. Ve mübârek eliyle başımı yerden kaldırıp, söze başladı. Ben dahi etrâfıma bakup işidecek kimse olmadığını gördüğümde, vatanıma ve husûsiyle ni'met ü icâbetle perverde olduğum velîni'metime hizmet için bundan a'lâ vakt ü fırsat olamaz, dedim. Gözleri yaş ile dolu olarak şu vechle cevâba şitâb eyledi :

- Ziyâ! Senin hakkında ibzâl eylediğim bunca eltâf u inâyâtı unutup, Avrupa'ya firâr etmek sana düşer mi idi?

- Velîni'metim Efendim! Hakkımda ibzâl buyduğunuz eltâf ü inâyâtın hiçbir vakitte hakk-ı şükrünü ifâ edemem. Ve Efendim'in hürmetini bırakup, Avrupa'ya gidecek kadar nâdân olmadığım Efendim'in ma'lûmudur. Lâkin, bu hareketde bendeniz mecbûr ve bu cihetle ma'zûrum. Gerçi, izn-i Hümayûnunuz munzam olmaksızın Avrupa'ya gittim. Ancak, Avrupa'da da elimden gelen hizmetinizde kusûr etmedim. Vâkı'a, hâk-i pâ-y-i Şâhâneniz'e aleyhimde pekçok sözler söylediler ve söyleyenler de hâzirdir. Bunları celb ile muvâcehe ve muhâkeme buyurursanız, hakikat-i hâl meydâna çıkar!...

- Ya, Fecr ü Hürriyet gazetelerini kim çıkardı? Verâset Mektûbları'nı kim yazdı?

- Bunları çıkaran, Efendimiz'in ma'lûmudur. Her birisinin altında mü'ellifinin imzâsı vardır. Ve bunlarda bendenizin kalemimden çıkan şeyler dahi kendi imzâm ve itirâfımla mukayyedir. Fakat, hiçbirinde Siz'in ve devletinizin menâfi'ine muhâlif birşey yokdur. Verâ-

set Risâlesi fi'l-hakika kulunuzun kalemimden çıkmıştır. Bunda, bazılarının Avrupa gazetelerine derc ettikleri makâlât-ı müdhîşeyi gördüm.

- Ya Millet Meclisi teşkil etmek, istiklâl-i saltanatı muhill değil mi? Senin yazdıklarında bu eskâr görüldü.

- Şevketlü Efendim! Bu mes'ele hayli uzundur. Fakat, hülâsa olarak şu kadarcık arz ederim ki; Millet Meclisi, Zât-ı Şâhâneniz'in meşrû istiklâlinizi kat'iyen ızlâl etmez. Zîrâ tasavvurumdaki Millet Meclisi'nin nizâmı, hudûd-ı Şer'den ibâret birşey olmadığından istiklâl-i saltanat nasıl ahkâm-ı Şer'iyeye ile mahdûd ise nizâm ile dahi o kadar mahdûd olur.

R Ü Y Â

Dünki Cuma günü sabahleyin, aldığım gazeteleri ve mektupları okudum. Bunlarda, Doğu'daki durumlarla ilgili birçok üzücü haber gördüm. Canım pek sıkıldı. İçimi bir endişe de kapladı. Belki eğlenirim diyerek, yemekten sonra kalktım. Kendi kendime düşünerek, "Hamş-Fort" bahçesine girdim. Ve suyun kenarına konulmuş kanapelerden birine oturdum. Elimi şakağıma dayayıp, bazen suya ve bazen de her zaman bahar yeşilliği olan çimenliğe, ibret ve hayret gözü ile bakarak ve zihnimde vatanın uğradığı sıkıntı dolu durumları tasavvur eden düşüncelere daldım. Herşeyden önce kendi başımdan geçen olaylar, hayretle gözümün önüne geldi.

Bir zamanlar, Hükümet'de bulunarak gördüğüm acayip ve yedi sekiz sene de Padişahın Özel Kalem Dairesi'nde çalışarak şahit olduğum garip şeyler, bir bir hatırımdan geçmeye başladı. Sonra, ne tuhaf sebeple Saray'dan çıkışım ve ne münasebetle kimi zaman Zabtiye Müsteşarı ve kimi zaman da Atina Sefiri olduktan sonra Beylerbeyi rütbesi ve Paşalık ünvanı ile Kıbrıs'a gidişim ve orada altı yedi ay, çeşitli belâlara uğrayıp, sonradan Padişah'ın emriyle, Yüksek Meclis'e ve sonra paşalık, beylik ile değiştirilerek beylikçiliğe memur oluşum ve altı yedi ay geçince ne büyük önemler, gösterişler, emirler ve ümidlerle Bosna tarafını denetlemeye gönderilip, birbuçuk ay geçer geçmez ne tuhaf sebeple işten ayrılmaya ve geri dönmeye mecbur ve onun üzerine tekrar Yüksek Meclis'e, bir müddet sonra da Adâlet Bakanlığı'na memur oluşum ve üç ay geçince, oradan da Amasya Mutasarrıflığı'na (Amasya Sancağı'nın başına) tayin edilerek, hasta ve güçsüz olduğum hâlde, o kadar sıkıntı içinde memuriyet yerime gitmek için nasıl zorlandığım ve orada sekiz ay hasta yatağımda yattığım ve iki sene kadar, verilen vazifeyi yerine getirmek için

elimden geldiği kadar çalışıp çabaladığım hâlde, ne acayip asılsız sözlerle, iftirâlarla vazifemden alınışım ve Samsun'a mutasarrıf oluşum ve suçlamaların araştırılması için Amasya'ya özel memur, müfettiş gönderilerek soruşturma sonunda iftirâcılarının umduklarını elde edememeleri üzerine yine Padişah'ın emri ile Yüksek Meclis'e memur oluşum ve sonradan Kıbrıs Mutasarrıflığı yüksek makamına tayin olunarak kalkıp oraya gidecek iken Avrupa'ya gelişim ve o zamandan beri iki buçuk sene içinde burada ortaya çıkan bazı özel durumlar ile şimdi Londra'da "Hamş-Fort" bölgesinde tek ve yalnız bulunuşum, birer birer aklımdan geçti. Bir zamanlar dolastığım memleketlerde ve memuriyetlerde gördüğüm durumlar ve o zamandan beri Osmanlı Devleti'nin uğradığı değişiklikler, bölük bölük ansızın hatırıma geldiği sırada, nihayet İstanbul'un şimdiki hâli gözümün önüne geldi. Kendi kendime dedim ki : Yârabbi bu nasıl bir durumdur? Bu Osmanlı Devleti'nin ne suçu var ki bu sıkıntılara, belâlara uğrar; bu millet hangi suçun sahibidir ki, bu eziyetlere, felâketlere uğramıştır? Bu Padişah, hangi sebebe bağlı olarak düşüncesini ve ahlâkını değiştirdi? Sultan Abdülaziz Han, tahta çıktığı sırada, devletine ve milletine karşı çalışkan, hamiyetli, dirayetli, otoriter bir padişah idi. Bütün dünya kendisine dost, yenilikçi ve imdada koşan, Allah'ın yardımına mazhar olmuş, ulaşmış bir kimse gözüyle bakıp, taparcasına bağlanırdı. Şimdi neden bu düşünceler değişti? Yârabbi, bütün bunların sırrı ve hikmeti nedir? Ah, Padişah'ı görsem ve kendine gizli tutulan birçok durumları bütün gerçekliği ile kendisine söylesem ve bunun ile hem velinimetime; Padişahım'a ve hem de devletime, milletime elimden gelen hizmeti yerine getirmiş olsam! İşte ben bu hayâller ile uğraşırken gözümün önünde duran küçük dere yavaş yavaş genişleyip, büyüyerek bir başka şekle girmeye, değişmeye ve suyun iki tarafında muntazam dikilmiş olan yüksek ağaçlar da heybetini değiştirerek, yalı ve bahçe şekline girmeye başladılar. Ben, bu garip-

likler gösteren değişikliği seyrederek, acaba burası neresi olacak derken, Boğaziçi meydana çıktı. Önce Beşiktaş'daki Padişah Sarayı'nı gördüm. Ve bilmem nasılsa içine girdim. Her tarafını zihnen çok iyi bildiğim ve aklımda tuttuğum Saray'da kimseyle karşılaşmayarak, büyük merdivenden yukarıya çıktım. Yavaş yavaş sofa da gezinip, acaba Padişah buralarda mıdır, diye hayran hayran etrafa bakınırken, meğer Padişah Hazretleri bahçe üstündeki odada imiş. Çıktı ve beni görünce işaret edip, yanına çağırdı. Koşup gittim. Ve çok senelerden beri hasretini çektiğim ayaklarına, ağlayarak kapandım. Yaradılışından gelen iyilik ve güzellikle, gülerek gönlümü aldı ve iltifat buyurdu. Ve mübârek eliyle başımı yerden kaldırıp, söze başladı. Ben de etrafıma bakıp işitecek kimse olmadığını görünce, vatanıma ve özellikle yardımları, beni kabul etmeleriyle hayat bulduğum Padişahım'a hizmet için bundan daha iyi vakit ve fırsat olamaz, dedim. Gözleri yaşla dolu olarak, şöylece sorularını serî bir şekilde sormaya başladı:

- Ziyâ; senin hakkında esirgemeyip, bol bol verdiğim bunca lütuf ve ikrâmları unutup, Avrupa'ya kaçmak sana düşer mi, yakışır mı idi?

-Velinimetim Efendim! Bana bol bol bağışladığınız bunca lütuf ve ikrâmların teşekkür hakkını, hiçbir zaman ödeyemem. Ve Efendim'in hürmetini bırakıp, Avrupa'ya gidecek kadar câhil, kaba, terbiyesi kıt birisi olmadığım Efendim tarafından bilinmektedir. Lâkin bu harekette, yani Avrupa'ya gidişimde ben kulunuz mecbur idim ve bu bakımdan özürlüyüm. Gerçi, yüce izninizden avmadan Avrupa'ya gittim. Ancak, Avrupa'da da -Siz'e karşı- elimden gelen hizmeti görmekte kusur etmedim. Gerçi, yüksek şahsınıza aleyhimde pekçok söz söylediler ve söyleyenler de meydandadır. Bunları çağırıp, yüzleştirerek yargılırsanız, gerçek durum ortaya çıkar.

- Ya, "Fecr" ve "Hürriyet" gazetelerini kim çıkardı? "Verâset Mektupları" nı kim yazdı?

- Bunları çıkaran, Efendimiz tarafından bilinmektedir. Herbirisinin altında yazarının imzası vardır ve bunlarda kulunuzun kaleminden çıkan şeyler de, kendi imzam ve itirafımla kayıtlıdır. Fakat, hiçbirinde Siz'in ve devletinizin menfaatlerine aykırı birşey yoktur. "Verâset Risalesi" doğrusu kulunuzun kaleminden çıkmıştır. Burada, bazılarının Avrupa gazetelerine yazdıkları, dehşetli yazıları gördüm.

-Ya Millet Meclisi kurmak, Saltanat'ın bağımsızlığını bozucu değil mi? Senin yazdıklarında bu düşünceler görüldü.

- Şevketli Efendim! Bu mesele hayli uzundur. Fakat, özet olarak şu kadarcık arzederim ki; Millet Meclisi, yüksek şahsınızın kanuna uygun bağımsızlığını kesinlikle bozamaz. Zirâ, zihnimdeki Millet Meclisi'nin sistemi, şeriatın sınırlarından ibâret birşey olmadığından, Saltanat'ın bağımsızlığı nasıl şeriatin hükümleri, kanunları ile sınırlanmış ise, sistem ile de o kadar sınırlanmış olur.

...

" D E F T E R - İ A ' M Â L İ M " 'den

İnsan çocukdan olur. Çocuk da, terbiye ile insan olur. İnsanlarda şî'âr-ı insaniyyet olan sıdk u vefâ kalmadı. Devlet yıkıldı; millet bitdi deyu her bâr te'essüf ediyoruz. Lâkin sebep aradığımızda, meselâ sirkat ü cehâlet gibi bir çok esbâb-ı izâfiyye görüp, hâlin salâhını anların izâlesinde sanıyoruz. Dâimâ bu nokta-i nazardan bed' ile çalışıyoruz. Yine, umduğumuz te'sirât-ı haseneyi görmüyoruz. Belki anın aksini görüp, şaşırıyoruz. Ve me'yûs u mütehayyir kalıyoruz. Acaba niçün bir kerre de bu esbâbın mebâdisine ve anlardan üss-i esâs olan terbiye-i umûmiyye cihetine atf-ı nazar-ı im'ân etmiyoruz? Egerçi olan olmuş ve meydandaki eşhâsın ıslâhı değil, fakat men'-i mesâvî ve taklil-i ziyânı ancak kuvve-i kâhire-i nizâm u kânûna kalmıştır. Fakat yetişecek evlâdımızı olsun, bizim düşüğümüz varta-i hevl-nâkden tahlisin çâresini neden düşünmüyoruz? Bizim yerimize anlar gelecek degiller mi? Anlar da bizim gibi olurlarsa, bu şikâyet edilen hâller devâm etmeyecek mi? Ya bu hâller devâm ederlerse.....

Rû-yi arzda bulunan akvâm-ı medeniyyenin cümlesi bir seyl-i terakkî önüne düşerek ister istemez akup giderken, biz bu selin karşusunda gerileyüp, dayanabilecek miyiz? Yoksa çignenecek miyiz? İşte yapamıyoruz. Hem de yapamayacağımızı derk ediyoruz. Bâri ilerüde yapmağa kâbil ahlâf yetiştirmeğe çabalamalı, ya'ni evlâd ü ahfâdımıza acımalı değil miyiz?

Anası babası sulehâdan bulunan bir çocuğu hâl-i sabâvetinde külhan-beğlerinin içine bırakın, anlarla düşüp kalksun; büyüdüğünde elbette bir merd-i afif ü perhîz-kâr olamaz.

Bir çengâne çocuğunu beşikde iken alup bir sâlih hânedânın terbiyesine verin, büyüsün; me'lûf-ı salâh olur. Çengâneyi denî ve bed-ahlâk eden çengâne olması değil, belki çengâne terbiyesinde büyümesidir.

Sabâvet ki, ömr-i insanînin en safvetli zemânıdır.

Ne makûle suver ü eşkâle mukâbil olursa, âyine gibi cezb eder. Şu kadar fark var ki; âyinede sûret-pezîr-i intibâ' olan şekil, asil aksin zevâliyle zâil olur. Lâkin, mir'at-i isti'dâdda bir kerre cilve-ger olan sûret-i misâliyye; ke'n-nakşi fi'l-haceri yerleşür kalur.

Ancak bu sözden, her terbiye gören çocuk mutlaka insân-ı kâmil olur, demek çıkmaz; zîrâ, tertîb-i hilkatde nice ihtilâf-ı esbâb vardır ki, ukûl-ı beşeriyye anları ihâta ve idrâkden henüz âciz ü kâsırdır. Ve isti'dâd ü kabiliyyetin tefâvüt-i derecâtı dahi bundandır. İmdi eger terbiye vaz'-ı tabî'iyi muhâfaza yolunda olursa, ekseriyyet hıfz-ı ahlâk cihetinde bulunur. Şevazz ü nevâdir ise, kâide-i muhkeme te'sis edemez.

Medeniyyet ki, sa'âdet-i beşeriyyeyi müstelzim olacak sûretde olan hâlet-i cem'iyyet ma'nâsınadır. Hüsn-i ahlâk-ı milliyeden mütevellid bir veledir. Ahlâk-ı milliyesi olmayan akvâmda medeniyyet olmaz. Ve kangı kavim-i medenî ki ahlâkı bozulmağa başlar, medeniyyet anda durmaz.

Bütün büyük adamlar, medeniyyet ü ahlâk-ı milliyeye ile muttasıf olan milletlerden zuhûr etmiştir. A'sâr-ı sâlifede gelen ve hâlâ eserleri ve fi'illeri ibret-bahş-ı enâm olan büyük feylesoflar ve erbâb-ı belâgat ü ma'rifet ve büyük pehlivanlar ve cihân-gîrler hep Yunâniler'den, Romalılar'dan, Mısırlılar'dan geldiler. Sonradan âfitâb-ı medeniyyet-i İslâmiyye, pertev-sâz-ı ufk-ı âlem olmağa bu yıldızların revnak u fûrûğu kalmadı. Ve İslâmın yedi sekiz yüz yılda yetiştirdiği erbâb-ı fazl ü kemâlât a'sâr-ı sâlifenin iki bin senede vücûda getirebildiği eşhâb-ı imtiyâzı hem ilmen ve hem adeden sebkate eylediler. Garîbdir ki, şimdiki Yunanistan ve Roma, hükemâ ve fuzalâ yerine haydûd yetiştiriyorlar!

...

Aceb sebep nedir ki, iki üç yüz seneden beri Hicaz ve Mısır toprağı Ebûbekir'ler, Ömer'ler, Ali'ler, Hâlid'ler, Ebû Hanîfe'ler, Şâfi'ler, Gazâlî'ler hâsil etmiyor? Neden dolaydır ki; Irak ve İran ve Türkistân Zamahşeri'ler, İbn Sinâ'lar, Fahreddin'ler, Muhyiddin'ler yetiştirmiyor?

Devlet-i Osmaniyye'nin evâ'ilinde Çandarlı Halil'ler, Evranos'lar, Molla Gürânî'ler, İbn Kemâl'ler, Ebus-suud'lar vardı. Şimdi bunların emsâli niçün görülüyor? İlm ü fazlın tohumu bu diyârlardan büsbütün eksildi mi?

Bu fütûhât-ı azîmeye muvaffak olan bizim âbâ ve ecdâdımız değil miydi? Biz onların tohumundan yetişmedik mi? İşte bu vukû'ât ü tagayyürâtın târihleri piş-i nazar-ı im'âna getirildikde, hepsinin esbâbı mes'ele-i terbiye vü ahlâk olduğu erbâb-ı dikkate nihân kalmaz.

İnsan ale'l-umûm ne kadar akl ü ihtiyât ile mağrûr ise, ol kadar da câhil ü bî-basiretdir.

" D E F T E R - İ A M Â L İ M " (1) ' den..

İnsan çocuktan olur. Çocuk da, terbiye ile insan olur. İnsanlarda, insanlığın belirtisi olan doğruluk ve dostluk kalmadı. Devlet yıkıldı, millet bitti diye her defasında tasalanıyoruz. Lâkin sebep aradığımızda, meselâ hırsızlık ve bilgisizlik gibi birçok ilgili sebepler görüp, durumun düzelmesini onların ortadan kaldırılmasında sanıyoruz. Dâimâ bu görüşten hareketle çalışıyoruz. Yine, umduğumuz hayırlı tesirleri görmüyoruz. Belki onun zıddını görüp, şaşırıyoruz. Ümitsiz ve hayrette kalıyoruz. Acaba, niçin bir kerre de bu sebeplerin başlangıçlarına ve onlardan, asıl temel olan umumî terbiye yönüne dikkatli bir şekilde bakmıyoruz? Gerçi olan olmuş ve ortadaki kimselerin düzelmesi değil, fakat kötülüklerin önlenmesi ve zararın azaltılması, ancak nizâm ve kanunun ezici kuvvetine kalmıştır. Fakat yetişecek çocuklarımızı olsun, bizim düştüğümüz korkunç uçurumdan kurtarmanın çâresini neden düşünmüyoruz? Bizim yerimize onlar gelecek değil mi? Onlar da bizim gibi olurlarsa bu şikâyet edilen durumlar devam etmeyecek mi? Ya bu hâller devam ederlerse.....

Yeryüzünde bulunan medenî milletlerin hepsi, bir ilerleyip yükselme selinin önüne düşerek ister istemez akıp giderken, biz bu selin karşısında gerileyip, dayanabilecek miyiz? Yoksa çığnenecek miyiz? İşte yapamıyo-

1) Ziyâ Paşa'nın, bu eserinin isminin anlamı; «çocukluğumdan beri başımdan geçen bazı olayların ve yaptığım birtakım işlerin yazılı olduğu defter...» demektir.

yoruz. Hem de yapamayacağımızı anlıyoruz. Bâri, ileride yapmaya kabiliyetli gelecek nesiller yetiştirmeye çabalamalı, yani çocuklarımıza ve torunlarımıza acımalı değil miyiz?

Anası babası hayırlı, temiz kimselerden olan bir çocuğu daha küçüklüğünde serserilerin içine bırakın, onlarla düşüp kalksın; büyüdüğünde elbette namuslu, temiz ve haramdan uzak merd bir kimse olamaz.

Bir çingene çocuğunu beşikte iken alıp temiz, asil ve köklü bir âilenin terbiyesine verin, büyüsün; doğruluğa, dürüstlüğe alışmış, iyi şeyleri huy edinmiş olur. Çingeneyi rezil ve kötü ahlâklı eden çingene olması değil, belki çingene terbiyesinde büyümesidir.

Çocukluk ki, insanlığın hayatının en saf, en temiz zamanıdır. Ne çeşit suretlere ve şekillere karşılık olursa, neyi görürse ayna gibi kendine çeker. Şu kadar fark var ki; aynada görünen şekil, esas görüntünün sona ermesiyle geçip gider. Yani aynadaki şekiller, karşısındakine bağlıdır. Lâkin, beceriklilik aynasında bir defa görünmüş olan örneklerin sureti; taş üzerine işlenmiş nakış, desen gibi yerleşir kalır. Kısacası, küçüklükten itibaren becerikli yetiştirilen bir çocuk, ömrü boyunca bunu kaybetmez.

Ancak, bu sözden her terbiye gören çocuk mutlaka olgun insan olur, demek çıkmaz; çünkü, yaradılış sisteminde, düzeninde nice birbirine uymayan sebepler vardır ki, insanlığın akli onları tam kavrayıp, anlamaktan henüz âciz ve yetersizdir. Ve akıllılık ve becerikliliğin derecelerinin farklı olması da bundandır. Şimdi eğer terbiye tabii esasları, durumları koruma yolunda olursa; ekseriyet, ahlâkı muhafaza altında tutma tarafında bulunur. Bunun dışındakiler ise, sağlam kurallar ortaya koyamaz.

Medeniyet ki, insanlığın mutluluğunu gerektirecek şekilde olan toplumun, dikkate değer durumu anlamındadır. Medeniyet, millî ahlâkın, terbiyenin doğurduğu bir çocuktur. Millî ahlâkı, terbiyesi olmayan milletlerde medeniyet olmaz. Ve hangi medenî millet ki, ahlâkı bozulmaya başlar, orada medeniyet barınamaz.

Bütün büyük adamlar, medeniyet ve millî ahlâk ile donanmış olan milletlerden çıkmıştır. Geçmiş yüzyıllarda, çağlarda gelen ve hâlâ eserleri, yaptıkları işler insanlara ibret veren büyük filozoflar ve güzel konuşan, olgun, irfan sahibi kimselerle, büyük pehlivanlar ve dünyayı zapteden kumandanlar hep Yunanlılar'dan, Romalılar'dan, Mısırlılar'dan geldiler. Sonradan İslâm medeniyetinin güneşi, dünya ufkunda ışıklarını yaymaya başlayınca bu yıldızların güzelliği ve parlaklığı kalmadı. Ve İslâm'ın, yedi sekiz yüz yılda yetiştirdiği fazilet sahibi, olgun kimseler; geçmiş çağların iki bin senede vücuda getirebildiği seçkin kimseleri, hem ilim ve hem de sayı bakımından geçtiler. Gariptir ki, şimdiki Yunanistan ve Roma, bilginler ve faziletli, erdemli, olgun kimseler yerine, haydut yetiştiriyorlar!..

...

Acaba sebep nedir ki, iki üç yüz seneden beri Hz. Hz. ve Mısır toprağı Ebübekir'ler, Ömer'ler, Ali'ler, Hâlid'ler, Ebu Hânîfe'ler, Şâfi'ler, Gazâlî'ler çıkarmıyor? Neden dolaydır ki; Irak, İran ve Türkistan Zamaşeri'ler, İbn Sinâ'lar, Fahreddin'ler, Muhiddin'ler yetiştirmiyor?

Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında Çandarlı Halil'ler, Evranos'lar, Molla Gürânî'ler, İbn Kemâl'ler, Ebussuud'lar vardı. Şimdi bunların benzerleri niçin görülüyor? İlim ve faziletin tohumu bu yerlerden büsbütün eksildi mi?

Büyük zaferlere muvaffak olan bizim babalarımız ve dedelerimiz değil miydi? Biz onların tohumundan yetişmedik mi? İşte bu olayların ve değişikliklerin tarihleri inceden inceye gözönüne getirildiği zaman, hepsinin sebeplerinin, terbiye ve ahlâk meselesi olduğu, dikkat sahiplerine gizli kalmaz.

İnsan, genel olarak ne kadar akıl ve tedbir ile gurur duyarsa, o kadar da bilgisiz ve seziş kabiliyetinden uzaktır.

...

" Z A F E R - N Â M E Ş E R H İ " 'nden

Bir işi yapmağı zihninde eğer peyler ise
Amı icrâ eder elbet ne eder neyler ise
Oluyor hâric-i imkân sanılan şeyler ise
Öyle bir kudrete mâlik ki murâd eyler ise
Görünür sûret-i imkânda nice emr-i muhâl

Müfredâtı ma'lûm. (Hülâsa-i ma'nâ) : Âli Paşa Efendimiz öyle bir kudrete mâlikdir ki, zihninde kurduğu şeyi ne yaparsa yapar, elbette mevki'-i icrâyaya getirir. Bu sebebdendir ki hâric-i imkân zannolunan nice şeyler hâlâ olup duruyor; ya'ni, kendisi murâd ettiği anda, muhâl olan şeyler mümkün sûretinde görünür amma sûretde öyle görünmekle hakikatde mümkün olur mu? Burası tahtında müstetir.. Nâzım-ı tahrîrin, bu vasfı dahi mübâlagaya haml olunmamalıdır. Zirâ egerçi muhâl hiçbir zamanda mümkün olamazsa da, akla ba'îd görünen birçok icraat dahi, o Zât-ı sâhib-i kudret'in himmet-i mahsûsasıyla hayyiz-i husûle geldi. Meselâ şu Girid mes'elesi böyle; seksen yüz bin cân ve bir iki milyon kese telefiyle iki buçuk sene zarfında bitmek kimin hâtırına gelürdü? Gülhâne Hattı ve geçen yetmiş iki senesi fermânı ve evvelki senenin Nutk-ı Hümâyûn'u umûm teba'anın canını, malını, ırzını, hukûk-ı şahsiyyesini, hürriyyetini te'min etmiş iken, agrâz ile müttehem birçok nüfûs-ı İslâmiyye'nin alenen bile muhâkemelerine ihtiyâç görülmezsizin ve nev'-i cinâyetleri kendinden başka kimsenin ma'lûmu olmaksızın kal'a zindanlarına ve habs-hânelere doldurulmaları, bu kudretin âsâr-ı bedihiyyesinden değil mi? Daha bunlar gibi aklın hâric-i imkân gördüğü nice şeyler var ise de ta'dâdı kâbil değildir. Fakat nâzım-ı tahrîr, ebyât-ı âtiyyede bunlardan birtakımını tafsîl ü tahrîr ettiğiinden anlarla kanâ'at ederiz.

" Z A F E R - N Â M E Ş E R H İ " 'nden

Bir işi yapmayı eğer aklına koyarsa,
Onu ne eder eder, muhakkak yapar.
İmkânsız sayılan şeyler ise, -sâyesinde- oluyor.
Öyle bir güce, kuvvete sahip ki; eğer isterse,
Nice olmayacak iş imkân dâhiline girer; olacak hâle gelir..

Ayrıntıları biliniyor. (Anlamın özeti) şudur: Âli Paşa Efendimiz öyle bir güce sahiptir ki, aklında plânladığı şeyi ne yapar yapar, muhakkak gerçekleştirir. Bu sebepten, imkân dışı sanılan nice şeyler hâlâ olup duruyor; yani kendisi istediği anda, olmayacak işler olacak hâlde görünür, ama şekilde öyle görünmekle gerçekte mümkün olur mu? Burası altında gizli.. Bunu kaleme alan şâirin, bu özelliği de mübâlagaya, abartmaya bağlanmamalıdır. Çünkü, olmayacak bir iş hiç bir zaman mümkün olmazsa da, akla uzak görünen birçok iş de; o güç, kuvvet sahibi yüce kişinin özel gayretiyle gerçekleşme durumuna geldi. Meselâ, şu Girid meselesi bu şekildedir. Seksen yüz bin can ve bir iki milyon kese boş yere harcanarak, iki buçuk senede bu meselenin bitip, kapanacağı kimin aklına gelirdi? Gülhane Hattı ve geçen yetmiş iki senesi fermânı ve evvelki senenin Paşah Nutku bütün yurttaşların canını, malını, namusunu, kişilik haklarını, hürriyetini sağlamış iken; niyetleri ile suçlu görülen birçok müslümanın açıkça dahi yargılanmalarına ihtiyâç görülmezsizin ve cinayetlerinin çeşidi kendinden başka kimse tarafından bilinmezsizin kale zindanlarına ve hapishânelere doldurulmaları, bu gücün apaçık belirtilerinden değil mi? Daha bunlar gibi aklın imkân dışı gördüğü nice şeyler varsa da, sayılması imkânsızdır. Fakat bunu kaleme alan şâir, hediye ettiği beyitlerinde bunlardan bazılarını etraflı olarak anlattığından, açıkça ortaya koyduğundan onlarla yetiniriz.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- Akyüz, Kenan : "Modern Türk Edebiyatı'nın Ana Çizgileri", Ank. 1965, Türkoloji Dergisi, II. cild, 1. sayı s. 22- 25
- Akyüz, Kenan : "Ziyâ Paşa'nın Amasya Mutasarrıflığı Sırasındaki Olaylar", Ank. 1964
- Akyüz, Kenan : "Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi", Ank. 1970, s. 22-51
- Banarlı, Nihad Sâmî : "Resimli Türk Edebiyatı Tarihi", c:II, İst. 1970, s. 868-878
- Bilgegil, Kaya : "Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma" Erzurum 1970, Atatürk Üniv. Yayın. nu: 100, Edebiyat Fak. Yayın. nu: 29, Araştırma Serisi : 21
- Bilgegil, Kaya : "Ziyâ Bey'in(Paşa) Fransız Adliyesi'nde Açtığı Bir Dâvâ", Erzurum 1974, Atatürk Üniv. 50. Yıl Armağanı, sayı: 2
- Bilgegil, Kaya : "Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar", c: I - Yeni Osmanlılar - Ank. 1976, Atatürk Üniv. Yayın. nu: 455; c: II - Mütferrik Makaleler - Erz. 1980, Atatürk Üniv. Yayın. nu: 544
- Bilgegil, Kaya : "Harâbât Karşısında Nâmık Kemâl", İst. 1972, İrfan Yayınevi, Edebî eserler Serisi : 1
- Ebuzziyâ Tevfik : "Yeni Osmanlılar Tarihi", Tasvir-i Efkar gzt., - Tefrika - sayı: I-466, yıl: 1909-1911; Kitap hâlinde: İst. 1973, c.I, İst. 1973 c. II, İst. 1974 c.III (Bugünkü dile uygulayan : Ziyad Ebuzziyâ)
- Ebuzziyâ Tevfik : "Nümüne-i Edebiyât-ı Osmâniyye", Kostantiniyye 1302, Matbaa-i Ebuzziyâ, s.262-292
- (Ertaylan) İsmail Hikmet : "Ziyâ Paşa", İst. 1932, Kanaat Kütüphanesi, Edebiyat Serisi : 3
- Göçgün, Önder : "Ziyâ Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri" Ank.1987, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 737, Kültür Eser-

- leri Dizisi: 76
- Göçgün, Önder : *Ölümünün 100. Yıldönümünde : Ziyâ Paşa ve Bir Şiiri*, Hisar Derg., Ank.Temmuz1980,sayı:272,s.15-16
- Göçgün, Önder : *"Tanzimat Devri'nin Bir Hiciv Âbidesi : Ziyâ Paşa'nın Zafer-nâme'si"*, Selçuk Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Edebiyat Derg., Yıl:1986, sayı : 3, s. 1-27
- Gözler, Fethi : *"Ziyâ Paşa ve Fikirleri"*, Türk Yurdu Derg., Yıl: 1956-1957, s.255, 258, 259, 265
- Habib, İsmail : *"Tanzimattan Beri Edebiyat Tarihi - 1"* İst.1942, Remzi Kitabevi s. 17-26
- Habib, İsmail : *"Edebî Yeniliğimiz"* İst. 1930 s.58-85
- İbnülemin Mahmud Kemâl : *"Son Asır Türk Şairleri"* İst. 1938, s.2028-2061
- Kabaklı, Ahmet : *"Türk Edebiyatı"* İst.1973, c.2 s.604-618.
- Kaplan, Mehmet : *"Şiir Tahlilleri -I-"* İst.1969, s.32-53
- Karahan, Abdülkadir : *"Ziyâ Paşa'nın Avrupa Mektupları"* Yeni Sabah Gzt., 14-23 Mayıs 1961
- Kocatürk, Vasfi Mâhir : *"Ziyâ Paşa'nın Şiirleri"* Ank.1967, Edebiyat Yayınevi.
- Kocatürk, Vasfi Mâhir : *"Türk Edebiyatı Antolojisi"* Ank.1967, s.341-351
- Köprülü, Fuad : *"Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri"* İst.1928
- Kurgan, Şükrü : *"Ziyâ Paşa"* İst.1953, Varlık Yayınları, sayı: 199, Türk Klâsikleri : 25
- Levend, Âgah Sırrı : *"Türk Edebiyatı Tarihi"* Ank.1973, c.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII.seri, sayı : 18
- Özön, Mustafa Nihad : *"Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi"* İst., 1941.
- Sançar, Nejdet : *"Ziyâ Paşa'nın Eserleri"* Ank.1956, Türk Dil Kurumu Bülteni, c: V,sayı:1
- Sungu, İhsan : *"Ahmed Vefik ve Ziyâ Paşa'ların Tartuffe Tercümeleleri"* Tercüme Dergisi, Ank. 1940-1941 ,sayı: 4,6 , s.4

- Süleyman Nazif: *"İki Dost"* İst. 1925
- Toros, Taha : *"Ziyâ Paşa'nın Adana Vâililiği"* Adana, 1940, Yeni Adana Basımevi.
- Uraz, Murat : *"Ziyâ Paşa"* İst. 1938
- Ünaydın, Rüşen Eşref : *"Diyorlar ki"* İst.1334/1915, Kanaat Kütüphanesi.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi : *"19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi"* İst. 1967, 3.bsk. s.279-317.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi : *"Edebiyat Üzerine Makaleler"* (Haz.Zeynep Kerman) İst.1969, MEB
- Ziyâ Paşa : *"Eş'âr-ı Ziyâ"* İst.1298, Mihran Matbaası.
- Ziyâ Paşa : *"Külliyât-ı Ziyâ Paşa"* (Haz. Süleyman Nazif) İst.1342/1924 Yeni Matbaa
- Ziyâ Paşa : *"Tercî-i Bend ve Terkiib-i Bend"* İst.,1951, İnkılâp Kitabevi.
- Ziyâ Paşa : *"Harâbât"* İst.1291-1292, Matbaa-ı Âmirre
- Ziyâ Paşa : *"Zafer-nâme"* Tarihsiz, taşbasma.
- Ziyâ Paşa : *"Şiir ve İnşâ"* Hürriyet gzt. nu.11, Londra-20 Cemâziye'l-evvel 1285/ 7 Eylül 1868
- Ziyâ Paşa : *"Rüyâ"* Hürriyet gzt.,nu : 68, Londra-5 Receb 1286/ 11 Ekim 1869; nu: 69, 12 Receb 1286/18 Ekim 1869
- Ziyâ Paşa : *"Arz-ı Hâl"* Dersaadet, 1327/1911
- Ziyâ Paşa : *"Verâset Mektupları"* Dersaadet 1326/1910
- Ziyâ Paşa : *"Endülüs Tarihi"* İst.1304,1305 Karabet Kasbar Matbaası
- Ziyâ Paşa : *"Engizisyon Tarihi"* İst.1299/1881 Matbaa-i Ebuzziyâ
- Ziyâ Paşa : *"Emil" Mecmua-i Ebuzziyâ, Nu: 13, 15 Rebiü'l-evvel1289/1872*
- Ziyâ Paşa : *"Tartûf"* İst.1304, Matbaa-i Ebuzziyâ
- Ziyâ Paşa : *"Telemak"; Nüzhet, "Elsîne-i Garbiyye Edebiyat ve Üdebâsı"* I.Kitap, İst.1899